

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

*Кваліфікаційна наукова праця  
на правах рукопису*

**ГУК НАЗАР ІГОРОВИЧ**

**УДК 340.12**

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ  
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

081 – Право

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,  
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ Н. І. Гук

Науковий керівник **Павлів-Самоїл Надія Петрівна**  
доктор юридичних наук, доцент

**Львів – 2023**

## АНОТАЦІЯ

*Гук Н. І.* Демократизація судової системи України в умовах європейської інтеграції. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2023

Робота присвячена проблемі

**Ключові слова:** судова влада, державна політика, верховенство права, добросесність, демократизація, доступ до правосуддя, захист прав людини, система гарантій захисту прав людини, судовий захист, суддя, кадрове комплектування, судова система, Європейський суд з прав людини, європейські стандарти правосуддя.

Дисертаційне дослідження присвячене вагомому науково-правовому завданню для сучасної юриспруденції – дослідженню основних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як неодмінної передумови майбутнього прогресивного правового розвитку нашої держави та набуття повноцінного членства в ЄС. У межах виконаної роботи отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для правозастосовної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням позитивних і проблемних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Автором визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні

аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

У дисертаційній роботі використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу

вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Дисертант відзначає, що судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Зауважується, що будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані

з наявністю ефективної судової влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації Української держави виступає процес реформування судової влади. Дійсно, важко не погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. В цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні

судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

Відзначено, що демократизація організаційних основ судової системи України в ході судової реформи пов'язана із ліквідацією системи господарських і адміністративних судів та переданням їх функцій до судів загальної юрисдикції. Відповідні дії розцінювались як забезпечення доступності правосуддя як ключової конституційно-правової засади збалансування та оптимізації судової влади України шляхом запровадження «єдиного вхідного вікна» – через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. Передбачалось, що в умовах повної юрисдикції загальних судів основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, з трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних місцевих чи окружних судів

Одним із чинників демократизації нашої держави виступає процес реформування судової влади, тому можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час

розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

Виокремлено європейські стандарти доступності до правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і

суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

Розкрито зміст громадського контролю за діяльністю суддів, що проявляється у його процедурних формах: моніторингу способу життя судді, який здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону; зверненні до суду для отримання інформації про його діяльність; діяльність громадської ради доброчесності, та інституційних елементах. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедура його здійснення. Суб'єктами такого громадського контролю виступають громадяни та громадські об'єднання – неорганізована та організована громадськість. У якості об'єкту громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності а також конкретні посадовці судової системи, або претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність вказаних об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів.

З метою закріплення законодавчих та організаційних засад такого контролю в ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» запропоновано визначити правові засади, принципи та процедури громадського контролю за діяльністю судів в Україні з дотриманням прав громадян на отримання достовірної інформації про діяльність судів в Україні та врахуванням толерантності, необхідності дотримання таємниці конфіденційної інформації, яка є предметом судового розгляду та таємниці судового слідства, а також поваги до професійної діяльності суддів.

Автором визначено основні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні

рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано два способи реалізації механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом: 1) надання безпечеліційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створення певної юридичної інституції (служби, центру), до роботи якої будуть задіяні практикуючі юристи високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства суддями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок формуватиметься на взірець правової експертизи фахівців.

## SUMMARY

Democratization of the judicial system of Ukraine in the conditions of European integration. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2023.

**Key words:** judiciary, state policy, rule of law, integrity, democratization, access to justice, protection of human rights, system of guarantees for the protection of human rights, judicial protection, judge, staffing, judicial system, European Court of Human Rights, European standards of justice.

The dissertation study is devoted to a significant scientific and legal task for modern jurisprudence - the study of the main aspects of the democratization of the judicial system of Ukraine in the conditions of European integration as an indispensable prerequisite for the future progressive legal development of our state and the acquisition of full membership in the EU. Within the scope of the work performed, scientific and theoretical results were obtained, which are important not only for science, but also for law enforcement activities.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the dissertation is the first comprehensive study of positive and problematic aspects of the democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration. The author defined the basic levels of research knowledge of the democratization of the judicial system of Ukraine in the conditions of European integration: 1) philosophical level of knowledge (general philosophical approaches) - generates worldview approaches to the chosen subject and gives it new characteristics; 2) general scientific level (general scientific methods) - forms the basis of theoretical and practical understanding of the studied phenomenon; 3) special-scientific level or special-methodological level (specifically, scientific methods, special methods of cognition) - allows to reveal problematic aspects from the standpoint of various branches of science and to determine special research methods; 4) specialized-methodological level, separate scientific level, private-scientific level (own methods of legal knowledge) - ensures the formation of the most conceptual and logical provisions and substantiated conclusions.

Philosophical, general scientific and special methods are used in the dissertation work: the dialectical method is used to understand the historical development and modern features of the judicial system in Ukraine, the interdependence of the trends of its democratization and European integration; definition of controversies in the field of interaction between the judiciary and society, outlining the ways of the process of democratization of the judicial system in the course of its further reformation in the conditions of the European integration of Ukraine; the system method was used to outline the main directions of the legal policy of ensuring the

democratic foundations of the functioning of the judicial system of Ukraine and modeling scientific research concepts; the method of analysis and synthesis accompanies the cognitive process at all its stages, in particular, when studying the regulatory and legal regulation of the functioning of the judicial system in Ukraine; with the help of the comparative legal method, the possibilities of implementing the European standards of democratization of the judicial system into the national legal reality have been determined; the classification method made it possible to single out groups of scientific works that became the basis of the study of the problems of democratization of the judicial system of Ukraine in the conditions of European integration; the use of the logical-semantic method contributed to the filling of the conceptual-categorical apparatus; the heuristic potential of the functional method made it possible to outline the priority directions of democratization of the judicial system of Ukraine in the conditions of European integration; the generalization method was used in the process of preparing the conclusions of the conducted research; the application of the formal-dogmatic method made it possible to analyze the current national legislation from the standpoint of compliance with social transformations and international legal standards; with the help of the axiological method, it was possible to identify the value components of the democratization of the judicial system in Ukraine; the anthropological method made it possible to focus on human rights and freedoms, in particular, citizens' access to fair justice; the communication method made it possible to analyze the provision and balancing of private and public interests in the process of democratization of the judicial system of Ukraine.

It is proposed to consider the "judicial system" in its three essential dimensions: as a branch of state power that interacts with the legislative and executive powers in order to form a motivational system of checks and balances and ensure the independence of the judiciary; from the position of management - as a complex of institutions to ensure the prompt performance of their special functions, as well as the correct distribution of powers and appropriate responsibility; in the context of the optimal activity of judges as elements of the judicial system with an emphasis on

their independence and professionalism. So, the judicial system involves three levels of hierarchy and interacts with the external environment - civil society.

The dissertation notes that the judicial system is based on four legal dominants of legitimization: rule of law, separation of powers, independence and justice of the court (judges). All four stated principles are specified in the principles of the organization of the judicial system and are the basis of the design of various modes of accountability. Legal dominants are characterized by different significance in certain societies, which is determined by the objective realities of their development and society's perception of these principles, that is, at specific stages, priority may be given to some of them. The result of such socio-historical development is the formation of a wide range of institutions that are part of the judicial system, however, all of them must organize their activities on general legal bases and principles.

It is noted that any theoretical and legal research that aims to identify the basic properties and institutions of a democratic state and proceeds from an unbiased analysis of the processes of regulating social relations recognizes that the existence and development of a democratic state is meaningfully connected with the presence of an effective judiciary. In this regard, the judicial power acts as an important guarantor of the democracy of the state system, as well as a subject that ensures the protection of the rights and freedoms of a person and a citizen. Moreover, examining the functioning of the main institutions of a democratic state, it is easy to prove that almost all of them presuppose the existence of an effective and professional judiciary.

Considering the undeniable connection between the judiciary and the process of development of a democratic state, we can make another fundamental conclusion for our research. Namely: one of the factors of the democratization of the Ukrainian state is the process of reforming the judiciary. Indeed, it is difficult to disagree with the fact that the judicial power, which is unable to guarantee the democracy of the state system, which does not protect the rights and freedoms of man and citizen, appears to be a serious brake on any processes of democratization of the state and society. In this context, it can be argued that there is a direct interdependence between the ongoing processes of judicial reform and the democratization of state power in

general. Unfortunately, the state of the judiciary in Ukraine today leaves many problems unsolved. We mean not only the low level of citizens' trust in the court, but also the problems with the material, financial and technical support of the activities of Ukrainian courts and judges, the problems of ensuring access to justice. Until now, courts often return lawsuits unfounded, judges delay the consideration of cases and make court decisions beyond reasonable time limits, a clear mechanism of responsibility of courts for delays during the consideration of cases, as well as judges for unqualified performance of judicial functions, has not been developed. Moreover, the actually existing system of courts of general jurisdiction in Ukraine does not fully comply with the constitutional principles of the organization of justice, because the irrational construction of the system of judicial institutions and the distribution of jurisdiction between them often cause the consideration of a dispute by different courts of the same level and the unfair limitation of the right to appeal court decisions in certain categories affairs. The specified delays and inconsistencies in the implementation of judicial reform in Ukraine have as a consequence not only the imperfect functioning of the judiciary, but also slow down the process of democratization of the state in general. Therefore, in the context of the general democratization of the state and state power, we must recognize that judicial reform is no less important for Ukraine than parliamentary or administrative reform.

European standards of access to justice are singled out: the state's duty to ensure the provision of free, highly professional legal assistance to persons who, given their difficult financial situation, are unable to pay for it on their own; informing society about the location of courts and their competences, familiarizing (creating awareness) citizens with the procedure for applying to the court to protect their own interests in court proceedings; application, within reasonable limits, of the simplified procedure for the organization of the trial process; fast consideration of the case, i.e. the maximum permissible acceleration of the process, and the active position of the court in this process; elimination or at least minimization of economic barriers to access to justice; taking measures regarding the inadmissibility of abusing a person's right to appeal to a court; establishing certain restrictions on appealing court decisions, it is

about eliminating abuses of the right to appeal; timely and optimal provision of the victim's access to justice; the use of alternative (non-judicial) means of resolving legal disputes (for example, mediation); creation of modern automated systems (information banks) for storing court decisions and ensuring appropriate access to them; proper state provision of judicial bodies and judges with material means for optimal performance of their functions; organizational optimization in the judicial system (in particular, workload, finances, infrastructure, means of communication, human potential, etc.).

The peculiarities of the accessibility of justice as the primary principle of compliance with the democratic principles of the development of the judicial system in Ukraine are characterized: 1) ensuring the clarity and transparency of justice in accordance with European and international legal standards; 2) absolute priority of human rights and freedoms in the judicial process, i.e. implementation of the principle of supremacy of rights; 3) availability and absence of any obstacles in exercising the right to legal protection; 4) clear definition, reasonableness and compliance of national legislation with social challenges, state realities, taking into account European and international legal standards; 5) barrier-free and accessible mechanisms for guaranteeing, implementing and protecting the right to judicial protection; 6) unconditional guarantee of the possibility of applying to court for the purpose of protecting rights; 7) fairness, openness and accessibility of procedural decisions; 8) free access to the appeal of procedural decisions; 9) transparency and efficiency of procedures for the execution of procedural decisions; 10) availability of public control during court proceedings.

The main problems of implementing the principle of accessibility of justice in Ukraine are outlined: the length of court proceedings; a change in the economic conditions of the activities of the bar and notary, and hence the increase in the price of the services of the entire legal infrastructure, in particular the sphere of representation; complication of the organization of the judicial system and the principles of the judicial process; insufficient development of public institutions (in particular, low level of professionalism) that provide free legal protection. Solving

these problems will certainly increase the level of access to justice and contribute to the growth of society's trust in the national judicial system, which, in turn, will minimize appeals to the ECtHR and the formation of a positive image of our state in the international arena.

The content of public control over the activities of judges, which is manifested in its procedural forms, is revealed: monitoring of the judge's lifestyle, which is carried out in order to establish the compliance of the judge's standard of living with the property he and his family members have and the income they receive, the judge's lifestyle is monitored accordingly to the law; appeals to the court to obtain information about its activities; activity of the public integrity council, and institutional elements. Institutional elements of public control over the activities of judges are: subject, object, subject and procedure for its implementation. The subjects of such public control are citizens and public associations - unorganized and organized public. Judges themselves, the results of their activities, as well as specific officials of the judicial system or candidates for the position of judge act as the object of public control. The subject of public control is the activity of the specified objects for the realization of the rights and freedoms of citizens, satisfaction of their needs and interests. The public control procedure contains a complex of forms and methods of its implementation in accordance with the tasks and nature of the above-mentioned components.

In order to consolidate the legislative and organizational foundations of such control, the Law "On the Judiciary and the Status of Judges" proposed to define the legal principles, principles and procedures of public control over the activity of courts in Ukraine, respecting the rights of citizens to receive reliable information about the activity of courts in Ukraine and taking into account tolerance, the need to observe the secrecy of confidential information that is the subject of judicial proceedings and the secrecy of judicial investigations, as well as respect for the professional activity of judges.

The author identified the main directions of democratization of the judicial system of Ukraine in the context of European integration: 1) strengthening the

independence of the judiciary, guaranteeing non-interference in its activities by representatives of other branches of government and officials; 2) approval of an effective mechanism for holding judges accountable for corruption offenses and unjust decisions; 3) establishing a balanced relationship between the judiciary and other branches of government, in particular, law enforcement agencies; 4) establishment of operative levers for guaranteeing the rights of the subjects of the judicial process; 5) improvement of the system of execution of court decisions; 6) unification of judicial practice and development of an optimal mechanism for overcoming legal conflicts and gaps; 7) transformation of the provision of judicial services; 8) openness of information (through ICT) that is in court order; 9) public access to the judicial system of Ukraine and the creation of optimal conditions for the participation of society in the administration of justice.

Two ways of implementing the mechanism of bringing judges to justice for corruption offenses and unjust decisions are proposed by: 1) providing lawyers with a non-appeal right to appeal to the Supreme Administrative Court with a complaint about unjust decisions of judges who did not apply existing legal norms or interpreted them incorrectly; 2) the creation of a certain legal institution (service, center), the work of which will involve practicing lawyers of a high professional level, as well as legal scholars to check the correctness of the application and interpretation of national legislation by judges, that is, a kind of jury trial for judges, and their conclusion will be formed on a sample of legal expertise of specialists.

## **СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

*в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Гук Н. Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

2. Гук Н. Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

3. Чернописька В., Гук Н. Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. №1 (33). С.92–98.

*які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Гук Н. До проблеми реформування правоохоронних органів. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка:* матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). Вип. 6. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 105–108.

2. Гук Н. Судова реформа як визначальний компонент правової реформи. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права):* матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 52–56.

3. Гук Н. Філософсько-правове трактування цілісності особистості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:* збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 58–60.

4. Гук Н. Громадський контроль як інструмент реформування суддівської системи. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання):* збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2018. С.111–115.

5. Гук Н. Феномен громадського контролю судової влади. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:*

збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–48.

6. Гук Н. Проблеми реформування суддівської системи: громадський контроль. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*: матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 172–175.

7. Гук Н. І. Вплив судової системи на забезпечення гендерної рівності. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (Львів, 6 грудня 2019 р.). 2019. С. 72–74.

8. Гук Н. І. Вища рада правосуддя як інститут забезпечення незалежності судової влади. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 117–122.

9. Гук Н. І. Особливості становлення вищої ради правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 250–253.

10. Гук Н. І. Судова влада України в контексті правової глобалізації. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 101–105.

## ЗМІСТ

<b>АНОТАЦІЯ</b> .....	<b>2</b>
<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ</b> .....	<b>22</b>
<b>ВСТУП</b> .....	<b>24</b>
<b>РОЗДІЛ 1 НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ</b> .....	<b>36</b>
1.1 Наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті.....	<b>36</b>
1.2 Методологічні засади дослідження демократизації судової системи України.....	<b>42</b>
1.3 Розуміння концепту демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.....	<b>66</b>
Висновки до Розділу I.....	<b>75</b>
<b>РОЗДІЛ 2 ПРАВОВА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ</b> .....	<b>79</b>
2.1. Судова влада в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції.....	<b>79</b>
2.2 Демократизація організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції .....	<b>96</b>
Висновки до Розділу 2.....	<b>136</b>
<b>РОЗДІЛ 3 ГАРМОНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ РЕАЛЬНІСТЬ</b> .....	<b>144</b>
3.1 Доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи.....	<b>144</b>
3.2 Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України.....	<b>160</b>

3.3 Пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.....	170
Висновки до Розділу 3.....	188
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>192</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>200</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>235</b>

## ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БДПЛ** – Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини
- ВККСУ** – Вища кваліфікаційна комісія суддів України
- ВРП** – Вища рада правосуддя
- ВРУ** – Верховна рада України
- ВСУ** – Верховний суд України
- ГПКУ** – Господарсько-процесуальний кодекс України
- Європейська Конвенція'1950** – Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.
- ЄК** – Європейський конституціоналізм
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСІТС** – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- З'їзд АУ** – З'їзд адвокатів України
- З'їзд СУ** – з'їзд суддів України
- Закон про реформу ВРП** – Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя»
- ЗВО** – заклади вищої освіти
- ЗК** – Закон України
- ЗМІ** – засоби масової комунікації
- ІКТ** – інформаційно-комунікаційні технології
- КАСУ** – Кодекс адміністративного судочинства України
- ККУ** – Кримінальний кодекс України
- КМ РЄ** – Комітет Міністрів Ради Європи
- КПКУ** – Кримінально-процесуальний кодекс України
- КСУ** – Конституційний Суд України
- КУпАП** – Кодекс про адміністративні правопорушення України

**МВС** – Міністерство внутрішніх справ

**МКС** – Міжнародний кримінальний суд

**ММО** – міжнародні міжурядові організації

**НАЗК** – Національне агентство з питань запобігання корупції

**НГО** – недержавні громадські організації

**НПУ** – Національна поліція України

**НШСУ** – Національна школа суддів України

**ОБСЄ** – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

**ООН** – Організація Об'єднаних Націй

**Резолюція про статус кандидата** – Резолюції Європарламенту про статус кандидата України, Республіки Молдови і Грузії 2022/2716 (RSP).

**РЄ** – Рада Європи

**СБУ** – Служба безпеки України

**ТНК** – транснаціональні корпорації

**ЦВК** – Центральна виборча комісія

**ЦПКУ** – Цивільно-процесуальний кодекс України

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язано з утвердженням і вдосконаленням функціонування властивих для демократії інститутів, які покликані забезпечувати не лише людиноцентризм державної влади загалом, а й створювати систему гарантій для фундаментальних правових цінностей серед яких вагоме місце займає забезпечення принципу доступності правосуддя. З огляду на це проблема науково-теоретичного дослідження проблем демократизації судової системи є важливим актуальним завданням правничої науки.

Актуальність дослідження демократизації судової влади в забезпеченні правового розвитку нашої держави зумовлюється декількома причинами. По-перше, сама про собі судова влада та здійснюваний нею судовий захист прав і свобод людини і громадянина є тією ознакою демократії, без якої унеможлиблюється функціонування всієї системи демократичної організації державної влади. У цьому аспекті будь-які демократичні перетворення в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом досконалення організації і діяльності судової влади, що, в свою чергу, значно актуалізує проведення фундаментальних теоретико-правових досліджень демократизації судової системи та її ролі в забезпеченні демократизму загалом. По-друге, як відомо, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й така система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут та її права на основну соціальну цінність, яка визначає і спрямовує діяльність держави. По-третє, сам досвід функціонування судової системи в Україні переконливо засвідчує, що доволі часто вона відіграє одну з ключових ролей у збереженні демократичних основ державного ладу, стоїть на сторожі демократії і недопущення узурпації державної влади.

Наявність ефективної і незалежної судової влади є невід'ємною ознакою демократизації судової системи, адже це прямо впливає із визначення демократичної держави як такої форми організації публічної влади, яка гарантує максимальне забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В результаті саме судова влада постає одним із найважливіших суб'єктів, який у процесі правосуддя гарантує верховенство права, пріоритет прав людини і базисні принципи демократичного врядування. Подібна взаємозалежність між розвитком судової влади і утвердженням демократії дає підстави стверджувати, що подальша демократизація судової системи має відбуватися через посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежного, неупередженого, професійного правосуддя, що логічно висуває проблематику проведення судової реформи на одне з пріоритетних місць у процесі правотворення і державного будівництва.

В умовах сучасних воєнних реалій судова система України має певні особливості: у населених пунктах, де судові будівлі уже знищено, або ще тривають бойові дії, унеможливлене здійснення судочинства (цю проблему було частково вирішено шляхом зміни територіальної підсудності, створення «бекап-копій» документів судових справ, проведення судових засідань у дистанційному форматі); судова система все ж отримує фінансування, а з заробітних плат суддів віддають 50% на потреби ЗСУ, однак, жодних спеціальних фондів з капітальними інвестиціями на будівництво/ремонт/відновлення немає; є проблема з евакуацією суддів з тимчасово окупованих територій; серед представників суддівського корпусу є одиничні випадки колаборантів. Серед іншого, щодо судової системи в цілому: є проблема надмірної завантаженості суддів, що має своїм наслідком досить тривалий розгляд справ; також проблемою є значна тривалість конкурсних процедур.

Зовсім нещодавно Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС. Однак, слід розуміти, що для того, аби отримати повноправне членство, слід прикласти максимально зусиль для того, аби відповідати європейським

стандартам. Судова система теж повинна бути належним чином модернізована, у першу чергу, в аспекті посилення незалежності суддів, ліквідації корупції, а також зміцнення довіри українського суспільства та міжнародного товариства до судової системи України в цілому. Україна повинна стати привабливою для інвесторів, а це є неможливим, якщо будуть побоювання щодо наявності умов для належної реалізації права бізнесу на судовий захист, а також розгляду справи компетентним судом у розумні строки.

Проблема демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції належить до кола наукових інтересів таких дослідників, як: Б. Базарника, В. Бігуна, О. Білова, Ю. Бисаги, С. Бобровник, Т. Галайденко, В. Городовенко, Н. Гураленко, М. Дідиченко, Д. Дубінко, Є. Зозулі, Б. Желіка, М. Іншина, П. Каблака, І. Кравченко, В. Кравчука, В. Кривенко, В. Маляренка, К. Мельника, О. Москаленка, М. Мочульської, Р. Кондрат'єв, О. Кучма, О. Овсяннікової, О. Омельчука, Н. Ортинська, С. Прилипко, С. Прилуцького, С. Суховія, І. Хомишин, О. Хотинської-Нор, В. Щербини, І. Ярошенко та інших. Проте основні засади поняття, сутності та ознак демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції все ще залишаються не встановленими, особливо в контексті реалізації судової реформи в Україні.

Вагому роль мали оглядові інформаційно-аналітичні матеріали з означених питань, експертні висновки Венеційської комісії, акти чинного національного законодавства України та законопроекти. Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Державної судової адміністрації України; результати соціологічного опитування населення України, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація виконана відповідно до положень «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр.», затвердженої Указом Президента України від 11. 06. 2021 р. № 231/2021; «Програми

інтеграції України до Європейського Союзу» схваленої Указом Президента від 14. 09. 2000 р. № 1072/2000; «Стратегії людського розвитку», затвердженою Указом Президента України від 14 травня 2021 р.; стратегічних цілей, визначених Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 р.»; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 рр., затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12–21, спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затверджених Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; тематичним напрямом, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 р.».

Дисертація відповідає науковому напрямку Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 року (протокол № 5); темі науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» «Цивільно-правове забезпечення суспільних трансформацій в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер 0119Г103040). Дисертація виконана у межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» на 2020–2025 рр.

**Мета і завдання дослідження.** *Мета дисертаційної роботи* – окреслити основні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як неодмінної передумови майбутнього прогресивного правового розвитку та набуття повноцінного членства в ЄС.

Задля вирішення цієї мети слід вирішити наступні *завдання*:

- здійснити наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті;
- визначити методологічні засади дослідження демократизації судової системи України;
- розкрити концепт демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції;
- схарактеризувати судову владу в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції;
- проаналізувати демократизацію організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції;
- дослідити особливості гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, розкрити їх сутність та виявити наявні проблеми і тенденції їх удосконалення;
- з'ясувати поняття та зміст громадського контролю у процесах демократизації судової системи України, його найбільш дієві форми та способи, визначити суб'єктів, які здійснюють громадський контроль за діяльністю судів;
- окреслити пріоритетні напрями демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції;

*Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.*

*Предметом дослідження є демократизація судової системи України в умовах європейської інтеграції.*

**Методи дослідження.** Методологія демократизації судової системи України сформована на основі сучасної правової матерії та ефективних практик її запровадження у контексті європейської інтеграції. Основними принципами дослідження є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), зокрема технологічного детермінізму, аргументованості, конкретності, системності, комплексності, історизму,

універсальності (всебічності). Запропонована система принципів не є вичерпною та сталою, вона може зазнавати трансформаційних змін у процесі розвитку науки, що перманентно удосконалюється й розширюється.

При організації наукового пізнання є вкрай важливим коректний вибір методологічних підходів, які дозволять окреслити справдешню сутність предмету дослідження. У дисертаційній роботі використано наступні підходи: плюралістичний, системний, герменевтичний, історичний, синергетичний, порівняльний, антропологічний, аксіологічний (ціннісний) та інші підходи.

Наступною вихідною базисною компонентною методології дисертаційного дослідження є метод. З метою формулювання науково обґрунтованих положень використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод використано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції (*Розділ 2, 3*); визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму (*підрозділ 3.2*), окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України (*підрозділ 3.3*); системний метод застосовано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження (*Розділ 1, 2*); метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні (*підрозділ 2.2*); за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність (*Розділ 3*); метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції (*підрозділ 1.1*); застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненні понятійно-категоріального апарату (*підрозділ 1.3*); евристичний потенціал функціонального методу

дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції (*підрозділ 3.3*); метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження (*Розділ 1, 2, 3*); застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам (*підрозділ 2.2*); за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні (*підрозділ 2.1; 3.1; 3.2*); антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя (*підрозділ 3.1*); комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України (*підрозділ 2.2; 3.1; 3.2*).

#### **Наукова новизна одержаних результатів дослідження.**

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень та наукових висновків, зокрема:

*вперше:*

– запропоновано утвердити методологічний принцип технологічного детермінізму щодо демократизації судової системи в Україні, що природно пов'язано із прогресивними інформаційно-комунікаційними можливостями та їх вагомою роллю у розвитку державно-правової дійсності. Методологічною установкою якого є можливості набуття правової ерудиції соціуму на основі інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток «електронного правосуддя», відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя та його взаємодія соціуму із судовою владою (через ІКТ);

– позиціоновано сутність демократизму судової системи як засади державної політики, що визначає її особливу роль у системі публічної влади як легального арбітра при вирішенні суспільних конфліктів відповідно до діючих в державі правових приписів та гаранта захисту прав і свобод, законних

інтересів всіх суб'єктів права, що забезпечується особливим порядком формування її структур, який ґрунтується на засадах народовладдя, високим статусом суддів у суспільстві, ефективністю норм процесуально-процедурного характеру;

– визначено чинники належного функціонування громадського контролю як первинного фактору демократизації судової системи України: участь інститутів громадянського суспільства при формуванні органів судової влади та здійсненні правосуддя; інтенсивність зв'язків між системою правосуддя та суспільством як глобальною метасистемою; наявність превентивних засобів впливу суспільства як контрольного-наглядного учасника процесу; тенденційність прогресивно-поступального розвитку судової системи відповідно до демократичних європейських стандартів функціонування публічної влади;

– розроблено поетапність удосконалення правового механізму формування суддівського корпусу у контексті сучасних тенденцій демократизації судової системи України: очищення (люстрація) суддівського корпусу; його оновлення через належну процедуру оцінювання відповідності суддів посаді за критеріями фахової компетентності, доброчесності, професійної етики; оптимізація нормативно-правової моделі формування суддівського корпусу та модернізація його статусу;

– запропоновано визначення суддівського самоврядування як елемента корпоративної демократії, що полягає у діяльності суддівського співтовариства, його представницьких органів, котра спрямована на забезпечення належного функціонування судової системи, захист професійних прав та інтересів суддів та їх незалежності шляхом участі у вирішенні управлінських питань в межах і порядку, передбачених законом;

*удосконалено:*

– базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень

пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків;

- смислове наповнення понять «судова система», «судова влада», «правосуддя», «судово-владні відносини», «суб’єкт судово-владних відносин», «правовий статус суддів», «судова реформа»;

- понятійно-категоріальний апарат у сфері здійснення правосуддя шляхом позиціонування принципу доброчесності судівського корпусу як обов’язкової умови європейського розвитку публічної влади, що полягає в високому рівні морально-етичної поведінки суддів у професійній та позасудовій діяльності, впровадження принципів справедливості, верховенства права, рівності та законності при виконанні своїх повноважень;

- зміст конституційних принципів функціонування системи судоустрою в контексті їх демократичної спрямованості;

- історико-джерельну базу дослідження сфери демократизації судівської влади через їх згрупування за предметом наукознавчого аналізу;

*отримали подальший розвиток:*

- політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, яка містить різні за змістом понятійні категорії, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів;

- положення про удосконалення правового регулювання механізмів перевірки доброчесності членів органів судівського врядування;

– положення щодо необхідності застосування європейських стандартів у демократизації судової системи України шляхом необхідності впровадження практики всебічного обговорення щорічної доповіді про стан належного функціонування судової системи та рівень її незалежності;

– нормативні пропозиції щодо посилення юридичної відповідальності суддів та розроблення правових підстав для відставки, котрі охоплювали б професійні та ціннісно-світоглядні якості представників суддівського корпусу;

– положення про удосконалення демократизації судової системи шляхом впровадження принципу прозорості, що в умовах інформатизації суспільних процесів забезпечується шляхом впровадження новітніх форм діджиталізації правосуддя, розширення потенціалу електронного судочинства та подолання праксіологічних проблем технічної нерівності учасників процесу.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає у тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес, та можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для поглиблення юридико-профільних знань та розвитку успішних наукових розвідок із проблем демократизації судової системи в Україні в умовах європейської інтеграції;

– у правотворчій діяльності – як теоретико-правове підґрунтя демократизації судової системи в Україні, врегулювання її законодавчого закріплення й забезпечення відповідними нормативно-правовими актами;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення рівня обізнаності та правосвідомості правозастосовних суб'єктів щодо визначальних тенденцій демократизації судової системи в Україні, вироблення юридичної (зокрема судової) та суспільної практики;

– в освітній діяльності – у навчальному процесі під час викладання навчальних дисциплін «Теорія та філософія права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Порівняльне конституційне право», «Міжнародне публічне

право», «Правова глобалістика», та низки галузевих процесуальних наук, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація становить результат самостійної наукової роботи аспіранта. Обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки отримані особисто аспірантом у результаті наукових досліджень. Використання результатів наукових досліджень інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

**Апробація результатів дослідження.** Дисертація виконана й обговорена на засіданнях кафедри цивільного права та процесу, а також на науково-практичних заходах, зокрема: Шостій Всеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції *«Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка»* (м. Львів, 30 травня 2017 р.); Сьомій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 25 травня 2018 р.); VII Всеукраїнській науковій конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (Львів, 30 травня 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти *«Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)»* (м. Львів, 23 листопада 2018 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2019 р.); Дев'ятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)»* (м. Львів, 31 травня 2019 р.); Десятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність»* (Львів, 6 грудня 2019 р.); Одинадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність»* (м. Львів, 29 травня 2020 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Захист прав і свобод*

*людини та громадянина в умовах формування правової держави»* (м. Львів, 30 травня 2020 р.); Дванадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції *«Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи»* (м. Львів, 4 грудня 2020 р.).

**Публікації.** Основні положення та результати опубліковано дисертаційного дослідження висвітлено в 13 наукових публікаціях, з них 3 – у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 10 – у збірниках тез наукових конференцій, які констатують апробацію результатів дисертації.

**Структура та обсяг роботи.** Структура й обсяг дисертаційної роботи зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (317 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 239 сторінки, з них 199 сторінки основного тексту, додатки – 5 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

#### 1.1. Наукознавчий вимір демократизації судової системи у джерельному контексті

Активізація демократичних трансформацій, що почалися у світі наприкінці ХХ ст. та набирають ще більших обертів у ХХІ ст., спрямовані на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, формування якісно нових ринкових відносин, розвитку політичної, соціально-економічної, духовної та культурної сфер суспільства, транспарентності органів публічної влади. Гарантування захисту та неухильного дотримання прав людини передбачає, у тому числі ефективну, незалежну та відкриту діяльність органів судової влади. Органам судової влади відводиться центральне місце у правозахисному механізмі. Судова влада має системоутворюючий характер, адже виступає регулятором життєдіяльності держави та суспільства, їх розвитку та єдності.

Вітчизняні та зарубіжні науковці продовжують звертатися до тематики формування справедливого та неупередженого правосуддя на регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях; науковими доробками забезпечена проблематика розвитку інститутів громадянського суспільства як фундаменту становлення відкритої держави. Проте дискусії сучасних дослідників на тему діяльності суду та розвитку громадянського суспільства, враховуючи погляди мислителів різних епох, що здійснили фундаментальний вплив на становлення науки та суспільства, сьогодні ще більше загострюються, оскільки виникає термінова потреба у пошуку новітніх та удосконаленні існуючих шляхів взаємодії вказаних суб'єктів. Недостатність комплексних загальноправових розвідок проблематики взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства унеможлиблює ефективний розвиток цього процесу.

У зв'язку із вказаним значної уваги державних та громадських діячів, експертів та ін. вимагають питання взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства в межах юридичної доктрини, й особливо з позицій науки теорії держави і права.

Проблематика реалізації демократії є досить цікавим та багатодосліджуваним питанням науковцями різного рівня. Аналізу цього важливого явища присвячені праці вчених у галузі теорії держави та права, конституційного права та політології, але, на жаль, конструктивних досліджень у сфері реалізації демократії поки що не достатньо для того, щоб оцінити сучасний етап демократичних трансформацій в Україні.

Філософським напрямом дослідження демократії цікавилися такі мислителів минулого, як: Платон, Арістотель, Цицерона, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та інші. Науковими дослідженнями стосовно етапів руху України до європейської спільноти, її державної політики у сфері реалізації демократичних процесів, а також усебічним аналізом політичних наслідків для українського суспільства у зв'язку зі вступом нашої держави в європейське співтовариство цікавляться чимало вітчизняних учених і політиків, до сфери наукових інтересів яких входить дана проблематика. Серед них В. Андрущенко, С. Бобровник, В. Бакіров, І. Бідзюра, І. Варзар, В. Денисенко, М. Дмитренко, В. Забігайло, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Михальченко, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, О. Петришин, В. Погорілко, А. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, О. Чаплюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун, В. Якушик та ін.

Серед закордонних дослідників варто звернути увагу на напрацювання таких науковців, як: С. Алексєєв, Н. Баранов, Б. Барбер, Р. Даль, А. Ковлер, А. Лейпхарт, М. Марченко, А. Пшеворський та ін.

У науковій літературі й досі не вироблено єдиного розуміння категорії «судова система», яка на думку одних вчених являє собою всю сукупність судових установ та інших державних органів, що сприяють організації та функціонуванню судів [2, с.6; 3, с.19]. Інші ж вчені зводять її до системи судів,

як установ, наділених судовою владою [4, с.11; 5, с.68]. Відсутнє також легітимне визначення поняття судової системи.

Категорія «судова система» є основою понятійного апарату декількох галузей права, в тому числі адміністративного, конституційного та інших, а також широко використовується в адміністративному законодавстві України, виникає необхідність у з'ясуванні її змісту та поняття, що, в свою чергу, надасть можливість відмежувати її від інших близьких за значенням термінів.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю наукових робіт, що присвячені визначенню поняття судової системи України, що у поєднанні з необхідністю комплексного наукового аналізу даного питання обумовлює важливість та своєчасність даної статті.

Окремі аспекти визначення поняття судової системи України досліджували такі вчені, як В.І. Андрейцев, А.А. Іванищук, М.І. Карпа, Р.О. Куйбіда, Л.М. Москович, І.В. Назаров, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський, О.В. Старчук, О.В. Стовба, М.А. Фоміна, З.О. Хотинська-Нор та багато інших. Однак, на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження, присвячені визначенню категорії судової системи України в контексті її вживання в актах національного законодавства, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми. Тому метою статті є визначення поняття судової системи України в контексті його застосування в актах національного законодавства. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити етимологію поняття судової системи України; провести критичний аналіз наукових підходів до визначення досліджуваної категорії; з'ясувати співвідношення досліджуваної категорії з іншими подібними за значенням термінами: судоустрій, судова влада та ін.; запропонувати авторське визначення категорії судової системи України в контексті її вживання в актах національного законодавства.

Реформуванню судової системи України в аспекті процесів європейської інтеграції увага наукової спільноти є вибірковою і фрагментарною. Теоретичною основою статті став науковий доробок низки юристів-вчених (Д.

Лук'янов, С. Ківалов, В. Устименко), Г. Л. Бондар, І.П. Зеленко, Л.М. Москвич, В.В. Назаров, В.О. Сердюк, В.В. Фальковський та ін. Проте станом на сьогодні потребують детального аналізу питання подальшого реформування судової системи України щодо принципів судочинства та утвердження незалежності судової гілки влади, оскільки здійснена реформа судочинства у 2016 р. не принесла бажаних результатів.

В останні роки проблематика судової влади стала предметом наукових зацікавленостей на дисертаційному рівні (правда, поки що на рівні кандидатських дисертацій): захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених окремим аспектам судової влади, з особливим акцентуванням уваги саме на феномені судової влади в Україні. Зокрема, необхідно відмітити такі напрями дослідження судової влади українськими юристами: В. Городовенко у своїй роботі «Проблеми незалежності судової влади» (спеціальність 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура) досліджував соціально-правовий характер незалежності судової влади та шляхи удосконалення системи засобів її забезпечення на основі детального аналізу норм чинного законодавства України та значного масиву міжнародних актів у сфері організації судової влади, і як результат – зроблена оцінка рівня відповідності законодавства України щодо організації та здійснення функцій судової влади міжнародно-правовим стандартам. Значну увагу автор приділив таким питанням, як: взаємодія трьох гілок влади, сучасні форми контролю [47].

Дисертаційне дослідження В. Смородинського «Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми)» (2001 р.) присвячене дослідженню загальнотеоретичних проблем становлення, функціонування і розвитку судової влади в умовах побудови правової держави в Україні на основі комплексного дослідження державно-правових вчень. Ця робота повністю відповідає вимогам функціонального підходу, оскільки в ній система функцій судової влади розглядається з позицій змісту і направленості судових функцій [182].

У дисертації І. Рекецької «Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства» (2003) судова влада трактується як

найвагоміший чинник демократичних трансформацій у суспільстві, який здатний впливати на подальший розвиток гарантій реалізації конституційних положень про права і свободи людини й громадянина. Судова влада у цій роботі розглядається з позицій політології, а тому трактується як елемент політичної системи суспільства, на який покладено функцію захисту прав та інтересів учасників політичного процесу. Варта уваги позиція автора щодо відносності принципу розподілу влади, оскільки надмірна абсолютизація цього принципу та його екзальтація призводять до побудов штучних бар'єрів між частинами єдиного цілого: правотворчість закріплюється винятково за законодавчою владою, судова діяльність – за судовою тощо. Також заслуговує на увагу позиція І. Рекецької щодо «двоаспектності» судової влади у розрізі темпів політичних змін у суспільстві: по-перше, ця гілка влади здатна сповільнювати темпи політичних змін, пов'язаних із політичною діяльністю переможців виборчих перегонів; по-друге, вона може стати/стає суб'єктом швидких змін запропонованих законодавчою і виконавчою владою. Автор значну увагу приділяє також і проведенню «демаркаційної лінії» між поняттями «судова влада» і «правосуддя». І. Рекецька переконана в тому, що поняттям «судова влада» означається ступінь самостійності і незалежності судів у відносинах з органами державного управління та представницькими органами, тому основним завданням судової влади в Україні є перетворення абстрактно-політичних норм на реально значимі права та обов'язки, забезпечення виконання державою її обов'язків перед особою [157].

Спільною темою для двох останніх досліджень є проблема обслуговування судів, рівень забезпечення суддівської діяльності фінансовоматеріальними ресурсами, участь у вирішенні кадрових питань судової системи, а також питання морально-етичної культури та рівня професіоналізму представників Феміди [47, с. 150].

На думку І. Туркіної, теоретичне опрацювання та спроба закріплення демократичної судової системи в історії становлення і розвитку судової влади вперше відбулася саме в Україні задовго до спроб впровадження цих принципів

у Західній Європі. Йдеться про «Пакти і конституція прав і свобод Запорізького Війська» Пилипа Орлика (1710), положення якого встановлювали принцип поділу влади, а також чітко визначали функції судової влади [201].

Проблематика реалізації демократії є досить цікавим та багатодосліджуваним питанням науковцями різного рівня. Аналізу цього важливого явища присвячені праці вчених у галузі теорії держави та права, конституційного права та політології, але, на жаль, конструктивних досліджень у сфері реалізації демократії поки що не достатньо для того, щоб оцінити сучасний етап демократичних трансформацій в Україні.

Філософським напрямом дослідження демократії цікавилися такі мислителів минулого, як: Платон, Арістотель, Цицерона, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та інші. Науковими дослідженнями стосовно етапів руху України до європейської спільноти, її державної політики у сфері реалізації демократичних процесів, а також усебічним аналізом політичних наслідків для українського суспільства у зв'язку зі вступом нашої держави в європейське співтовариство цікавляться чимало вітчизняних учених і політиків, до сфери наукових інтересів яких входить дана проблематика. Серед них В. Андрущенко, С. Бобровник, В. Бакіров, І. Бідзюра, І. Варзар, В. Денисенко, М. Дмитренко, В. Забігайло, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Михальченко, Н. Оніщенко, М. Оніщук, Н. Пархоменко, О. Петришин, В. Погорілко, А. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, О. Скрипнюк, М. Цвік, О. Чаплюк, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, П. Шляхтун, В. Якушик та ін.

Серед закордонних дослідників варто звернути увагу на напрацювання таких науковців, як: С. Алексєєв, Н. Баранов, Б. Барбер, Р. Даль, А. Ковлер, А. Лейпхарт, М. Марченко, А. Пшеворський та ін.

Проблема правового забезпечення громадського контролю в науковій літературі загалом можна назвати досить широким. Водночас, в умовах цифровізації суспільства проблеми правового регулювання громадського контролю як основного чинника демократичного розвитку держави та суспільства набувають нового значення і є відносно новими для сучасної

правової науки. Окремі питання формування та розвитку громадського контролю були розглянуті у працях таких фахівців із державного управління, політології, права: Б. Авер'янова, О. Андрійко, В. Андрушка, Ю. Битяка, В. Гарущака, І. Голосніченка, В. Горшеньова, Є. Додіна, Р. Калюжного, Є. Кубка, Н. Малишеву, П. Рабіновича, А. Селіванова, В. Шаповала, Ю. Шемшученка й інших. Проте, незважаючи на досить велику наукову базу у відповідній сфері, недосконалість механізмів громадського контролю в сучасній Україні й обмеженість комплексних досліджень сутності розвитку громадського контролю, його впливу на процеси демократизації і підвищення ефективності публічного адміністрування актуалізують значення нових досліджень у цій царині.

Вагому роль мали оглядові інформаційно-аналітичні матеріали з означених питань, експертні висновки Венеційської комісії, акти чинного законодавства України та законопроекти.

## **1.2 Методологічні засади дослідження демократизації судової системи України**

Методологія – це вагома та невід'ємна складова наукового пізнання, вона є запорукою оперативного здійснення будь-якого дослідження. Розроблення обґрунтованого методологічного підходу до проблеми демократизації судової системи України вимагає нового її розуміння з урахуванням сучасної правової матерії та окреслення ефективних практик її запровадження у контексті європейської інтеграції. Загальна характеристика методології судової системи України потребує скрупульозного розгляду, позаяк має теоретико-прикладне значення в оптимальному розвитку правової держави та відкритого суспільства. Водночас, саме від рівня опрацювання методологічних питань у правових дослідженнях безпосередньо залежить удосконалення правової науки загалом.

Задекларована проблематика вимагає багатоаспектного семантичного, змістовного та структурного аналізів, тому, окрім правової методології, необхідним є врахування методологічних засад філософії, соціології, науки державного управління, історії, лінгвістики тощо.

Вагомий внесок у вивчення проблем методології пізнання судової системи України внесли такі вчені: С. Бобровник [7], М. Булкат [16], Т. Гарасимів [28], А. Зуєва [81], Н. Ільченко [83], П. Каблак [87; 88], М. Кельман [94; 95], С. Кожушко [100], Л. Коломієць [101], Т. Крушельницька [119], О. Лівінський [131], Л. Наливайко [140; 142], Г. Незабитовський [145], І. Омельчук [153], Н. Палас [156], Н. Пархоменко [158], О. Прокопенко [180], О. Саленко [193], Т. Фулей [223], В. Шейко та Н. Кушнарєнко [241], О. Ющик [245] та ін. Однак, проблема демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції не отримала належної уваги дослідників, що обумовлює необхідність у виробленні якісного методологічного базису.

Визначальним завданням кожного наукового дослідження є виявлення нових або уточнення раніше відомих, але недостатньо вивчених феноменів, фактів, закономірностей тощо. Вагомим є не лише встановити науковий факт, але передусім схарактеризувати його правову природу, чітко окреслити теоретичне та практичне значення феномену, прийшовши до певних висновків й рекомендацій [89, с. 36]. Правильне обґрунтування є домінантною процедурою у науці, внаслідок якого запропонована теорія може бути визнаною науковою спільнотою та іншими соціальними групами [145, с. 62]. Цього можна досягнути винятково на підставі компетентного застосування методології пізнання та її новітніх досягнень. Сучасна правнича наука намагається переосмислити світоглядні концепції та виробити належний методологічний інструментарій, який би сприяв оптимізації наукового пізнання певних правових, суспільно-політичних, економічних, соціальних, культурних та інших феноменів.

У глобалізаційно-інформаційному суспільстві неможливо уявити розвиток будь-якої галузі без використання науково-обґрунтованої новітньої методології,

абрису пріоритетних напрямів досліджень, оскільки саме вони формують науковий базис для поступального розвитку усіх суспільних сфер [119, с. 25]. Упродовж усього історичного розвитку науки проблема методологічного обґрунтування наукових досліджень завше займає визначальне місце, позаяк формування та становлення будь-якої наукової сфери залежить від розширення спектру нових знань, акумулювання та інтерпретація яких забезпечуються використанням відповідних методів дослідження [22, с. 55]. У процесі розвитку правової науки, зокрема філософії права, постійно здійснюється інтеграція прогресивних, основних досягнень методології різних галузей. Розвиток і впровадження нових методологічних підходів (аксіологічного, феноменологічного, антропологічного, синергетичного та інших) щодо задекларованої дисертаційної проблематики дозволить вирішити цілу низку контроверз, зокрема в умовах тривалої реформи судової влади в Україні, військових реалій, та, безумовно, сприятиме консолідації інтересів окремої людини, соціуму та держави.

Вважаємо, що обґрунтоване визначення методології дослідження демократизації судової системи України не лише дозволить вирішити поставлені нами завдання, але й певною мірою удосконалив інструментарій правової науки загалом. Результатом наукової креативності є концептуалізація систематизованого знання, напрямків розв'язання назрілої проблеми, яка є об'єктом і предметом дослідження, а також визначення понятійно-категоріального апарату [87, с. 14]. Формулювання авторського інструментарію дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції уможливить підвищення якості нашої розвідки та подальший її розвиток у науковому дискурсі.

Полісемантичний аналіз категорії «методологія» вказує на плюралізм її наукового розуміння та неоднозначність її смислового навантаження. З метою формулювання методології демократизації судової системи України, слід виокремити найбільш поширені дефініції, щоб на їхній основі сформулювати власне авторське розуміння. Так, категорія «методологія» у науковому дискурсі

осмислюється такими дефініціями: 1) від грецьких слів «метод» – шлях до чогось та «логос» – вчення, наука, які містять загальні та антитетичні ознаки: теоретичний базис та модули організації пізнавального процесу, що визначають пізнання з позицій його загальних форм, перспектив пізнавальних засобів і механізмів, які забезпечують логіку та консеквентність наукового дослідження [67, с. 26]; 2) складне вчення чи утворення, що передбачає собою цілу систему розмаїтих підходів, методів, логічних прийомів й евентуальних засобів пізнання та впливу на явища (зокрема, державно-правові) [95, с. 24]; 3) комплекс методів, способів і прийомів, їхня чітка послідовність чи схема, сформована для здійснення певного наукового дослідження [28, с. 44]; 4) галузь теоретичних знань, уявлень щодо сутності, форм, вимог, умов і порядку використання у ході наукового пізнання, а також практичної діяльності, відповідних підходів, методів, прийомів й процедур [150, с. 374]; 5) універсальна органічна система, яка є своєрідним зводом законів наукового пізнання [83, с. 57]; б) систематизація способів і прийомів, які використовуються у певній сфері діяльності (науці, культурі, політиці); загальна теорія методу, теорія у дії; вчення про систему способів і прийомів [180, с. 449] тощо.

Методологія – явище динамічне, воно постійно розширюється та удосконалюється, враховуючи особливості суспільного розвитку. Значимість методології у дослідженні демократизації судової системи України вкрай вагома, адже вона визначає конструкцією принципів й засобів її організації в умовах європейської інтеграції, дозволяє визначити її сутність, проблеми та перспективи розвитку.

Слід зазначити, що розуміння категорії «методологія» ускладнюється частим ототожненням її із поняттям «метод». Підтримуємо позицію тих авторів, що розуміння методології як системи методів обумовлене прагматичним підходом до цього поняття і відходить на другий план її філософська сутність, світоглядне значення [245, с. 99]. Вважаємо, що не можна обмежувати методологію лише процесом пізнання, позаяк вона є не лише інструментом теоретичного пізнання, але й трансформації дійсності та

визначається діяльнісним характером [22, с. 57]. Звідси, категорія «методологія» є значно ширшим поняттям, аніж термін «метод», який є тільки одним із елементів методології пізнання, і вони поєднуються між собою як ціле та складова.

Сутність методології полягає не лише у методах, але і наукових підходах, принципах, категоріях, поняттях, світогляді, ученнях, гіпотезах, законах, тенденціях та ін., які між собою взаємодіють і взаємодоповнюються, тобто мають інтеграційний характер. Ефективність використання методологічного інструментарію та його правильне семантичне наповнення природно пов'язане із компетенцією суб'єкта пізнання. Проведений нами розгляд дефініцій дозволяє визначити методологію дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як логічно-структуровану систему взаємодіючих і взаємодоповнюючих елементів (наукових принципів, парадигм, дослідницьких підходів, методів), які забезпечують формулювання об'єктивних теоретико-практичних положень з перспективою їх подальшого розвитку.

Політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає розгляд різних за змістом понятійних категорій, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів. Зауважимо, що елементи методології пізнання демократизації судової системи України інтегруються та сприяють формуванню комплексного та ґрунтового наукового знання.

Методологія дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є складним і багатоаспектним явищем, що передбачає: загальне наукове пізнання судової системи України та її демократизацію через участь громадськості відповідно до європейсько-правових стандартів; осмислення наукових юридичних концепцій, їх аргументованості та доцільності; аналіз демократичних закономірностей та адаптації до них судової системи України; визначення понятійно-категоріального апарату демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; окреслення комунікативних методів між судовою

владою та різними інституціями громадянського суспільства; формулювання стратегії (методики та процедури) демократизації судової системи України та її гармонізації із міжнародно-правовими стандартами та ін.

Вибір методів дослідження здійснюється на основі наукових принципів, які відображають пізнання, головну ідею певної системи знань. Принцип є значно ширшим, ніж метод і слугує універсальною нормою-ідеєю компетентного правового мислення, це константа здійснення пізнання. Догматичність, незаперечність принципів забезпечують концептуальність наукового дослідження. Принципи наукового пізнання відіграють конститутивну роль в ефективності будь-якого дослідження, водночас, їх система може змінюватися відповідно до певної галузі наукового пізнання чи предмету дослідження, а також залежить від автора – його особистого світогляду, дотримання ідеологем певної наукової школи тощо.

Основними принципами дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), аргументованості, конкретності, системності, комплексності, історизму, універсальності (всебічності) та ін.

Базисним принципом більшості досліджень різних галузей науки є когнітивний (пізнавальний), що немає чітко встановлених меж, який дозволяє їх розширювати до особливостей конкретного предмету розвідки. Когнітивний (пізнавальний) принцип відіграє вагомий роль у демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, оскільки дозволяє ґрунтовно проаналізувати судову систему зокрема, поведінку її представників, запити до неї окремого індивідуума, певних соціальних груп, соціуму та держави в їх взаємодії між собою. За допомогою когнітивного (пізнавального) принципу можна визначити роль громадськості, діяльнісний вплив інститутів громадянського суспільства на демократизацію судової системи України, формування прозорості, самостійної та незалежної судової влади, які повинні базуватися на відкритій та ефективній консолідації зусиль з обох сторін. Саме

на основі когнітивного (пізнавального) принципу стає можливим осмислення наукових концептів демократизації судової системи в Україні та окреслення правової політики забезпечення демократичних засад її функціонування.

Принцип історизму дозволяє дослідити феномен судової системи в Україні в ретроспективі розвитку і становлення, взаємозв'язку з конкретними умовами та простежити динаміку її демократизації. Дотримання цього принципу сприяє виявленню причин появи певного феномену, розкриттю якісних чи негативних змін на різних історичних етапах, у взаємообумовленості та взаємозалежності подій, аналізу генезису та тенденцій його трансформації у ході діалектичного формування [170]. Принцип історизму забезпечує дослідження феномену судової системи України з позицій її виникнення, основних етапів розвитку, особливостей сучасного функціонування та демократичних тенденцій становлення. Також саме цей принцип дозволяє здійснити порівняльно-історичний аналіз налагодження взаємодії судової влади з громадськістю, розвитку цієї проблематики та її актуальності у конкретний період суспільного розвитку.

Принцип детермінізму (причинності) займає домінуючі позиції у науковому дискурсі та визначається власними характеристиками. Категорію «детермінізм» зазвичай тлумачать як об'єктивний та незмінний взаємозв'язок між речами і подіями та між ідеальними об'єктами (причинно-наслідкові зв'язки); події, які відбуваються у межах одного чи кількох детермінованих (визначених) шляхів, які не є безпідставними, а цілком закономірними, а процеси, у контексті яких кожен предмет набирає власних характерологічних рис, розвиваються на підставі попередніх умов [101, с. 322; 287]. Звідси, принцип детермінізму щодо проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції набирає особливої значимості для здійснення аналізу усталених причинно-наслідкових зв'язків цих явищ, визначення їх впливу та взаємообумовленості.

В умовах інформаційно-глобалізованого суспільства важливим є застосування також принципу технологічного детермінізму, під яким Л.

Коломієць розуміє «методологічну установку, що виходить із визначальної ролі техніки та технології у сучасному розвитку суспільно-політичних інституцій [101, с. 321]. Утвердження технологічного детермінізму як методологічного принципу природно пов'язана із прогресивними технічними та інформаційно-комунікаційними можливостями і їх вагомою роллю у розвитку державно-правової дійсності. Використання інформаційно-комунікаційних технологій сприяє правовій ерудиції індивідуума, розвитку «електронного правосуддя», і безумовно, розширює можливості доступу соціуму до судової системи загалом та судової влади зокрема та сприяє їх ефективній взаємодії.

Принцип об'єктивності у дослідженні проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає цілковиту неупередженість та об'єктивність. Цей науковий принцип зобов'язує розглядати всі явища та події в їх багатогранності, складності та контрверзі, з урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів їх сутності, незалежно від особистих переконань дослідника [170]. Принцип об'єктивності передбачає розуміння дисертаційної проблематики з позицій її багатоаспектності та незалежно від суб'єктивного ставлення автора до певних явищ, які проєктуються у результатах дослідження.

Водночас, принцип об'єктивності спрямований на забезпечення позитивних відносин між суб'єктом і об'єктом у процесі пізнання, він налаштовує дослідника на необхідність відмови від узвичаєних, застарілих і стереотипних установок щодо певного предмету; передбачає з'ясування суперечливої єдності суб'єктивного та об'єктивного, а також розуміння того, що неможливо абсолютно відмовитися від суб'єктивних моментів у пізнанні – людського аспекту в ньому, тобто наявності певною мірою суб'єкта в об'єкті [170]. Однак, дослідник має будь-яким чином утримуватися від особистих уподобань чи антипатій щодо розглядуваного феномену, а його умовиводи та зміст положень повинні максимально відповідати правовій реальності.

Принцип аргументованості передбачає те, що кожна наведена позиція дисертанта із проблеми демократизації судової системи України в умовах

європейської інтеграції має чітко обґрунтовуватися, підтверджуватися достовірними фактами, які доведені як у правовому, науковому, так і реальному суспільному вимірі.

Принцип системності дозволяє розглянути питання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як складну динамічну систему, яка органічно поєднує в собі різні складові. Відтак, завдяки цьому принципу досліджуваний предмет є певною системою, яка характеризується цілісністю, структурованістю та взаємодією із зовнішнім світом.

Важливою методологічною основою є принцип комплексності, який дозволяє розглянути проблему демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції як складну, цілісну, функціональну та динамічну систему; зумовлює дисертанта звертатися не лише до джерел права, але й інших галузевих наук: філософії, політології, соціології, історії, культурології та інших, що забезпечує міждисциплінарне розуміння проблематики.

Повноту дослідження забезпечує принцип універсальності (всебічності), в основі якого є розгляд досліджуваного явища у взаємодії та взаємозв'язку з іншими близькими за сутністю чи спорідненими явищами. Феномен судової системи не є ізольований, він пов'язаний насамперед зі соціумом та державою, тому вимагає всебічного з'ясування обставин, у яких функціонує та розвивається, врахування усіх позитивних та негативних чинників.

Принцип конкретності у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції сприятиме детальному розгляду цього феномену, виявленню основних тенденцій з метою окреслення подальших перспектив.

Проаналізовані принципи наукового пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції становлять методологічний базис дослідження цієї проблематики, однак він не є вичерпним і може бути розширений у процесі нового наукового осмислення.

Структура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає також низку інших її складових – наукових підходів та методів. При організації наукового пізнання є вкрай важливим коректний вибір методологічних підходів, які забезпечують базисні основи пізнання та переосмислення сутності досліджуваних об'єктів конкретної дійсності (у нашому випадку – правової). Взаємозв'язок категорій «методологія» й «методологічний підхід» науковцями передусім тлумачиться як співвідношення основи та засобу: використання певних методологічних підходів забезпечує реалізацію належних методологічних засад пізнання та трансформує розуміння сутності феноменів (явищ і процесів) [22, с. 64]. Методологічний підхід – це один із визначальних компонентів парадигми, що об'єднує взаємозалежні наукові методи, які певною мірою пов'язані між собою, утім, серед них один або декілька є магістральними, натомість інші підпорядковані їм та відіграють допоміжну роль [45, с. 30]. До найбільш поширених методологічних підходів належать: системний, герменевтичний, історичний, синергетичний, порівняльний, антропологічний, аксіологічний (ціннісний) та інші підходи.

Сучасна наука та філософія визначається плюралізмом, тобто великою кількістю ідей, концепцій та позицій, які доповнюють або кардинально заперечують один одного [199, с. 104]. Не заперечуючи існування загальних законів та можливостей досягнення об'єктивної істини, плюралізм нині чітко демонструє свою значущість, позаяк наука не в силі сформувати однозначні та остаточні відповіді на чимало проблем, які дедалі розширюються. Вперше свідомо застосували дефініцію «плюралізм» німецькі мислителі К. Вольф та І. Кант. Згідно з їхніми позиціями, плюралістичний підхід полягає у клопіткій, критично осмисленій, обґрунтованій роботі вчених і наукових спільнот, який «захищає» науку від свідомих й несвідомих аберацій, спростовуючи чи елімінуючи псевдонаукові судження [153, с. 4; с. 94]. Формування демократичної європейської держави та розвинутого глобального громадянського суспільства актуалізує значущість застосування

плюралістичного підходу у наукових правових дослідженнях, зокрема у межах демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Український філософ І. Омельчук відзначає, що плюралізм – це не існування різних уявлень про дійсність, кожне з яких не може фактично бути оцінене ззовні, а процес конкуренції багатоманітних теоретичних уявлень (умовиводів), одні з яких демонструють свої переваги стосовно інших, відтак останні втрачають свої позиції. Плюралізм передбачає наявність конкуруючих теорій, парадигм, концепцій, дослідницьких платформ, і власне, суперництво між ними сприяє досягненню істини та поступу науки [153, с. 89]. Плюралістичний підхід містить низку концептуальних домінант: суб'єктивність, свободу, критичний діалог (толерантність), гносеологічну скромність, якісне різноманіття, які відображають особливість та методологічний потенціал цього підходу у науковому пізнанні [153, с. 7]. Отже, різноманітність позицій у науковому дискурсі щодо певного феномену (явища чи процесу) є його сучасною особливістю, що сприяє оптимальному пошуку оперативних модусів вирішення конкретної проблеми. Засоби плюралістичного підходу сприяють всебічному розгляду питання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, зокрема наукознавчих концептів дослідження та можливостей імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність.

Наступною вихідною базисною компонентою методології дисертаційного дослідження є метод. У філософсько-правовому дискурсі найбільш поширеною дефініцією методу є те, що «це спосіб побудови та обґрунтування системи знань, комплекс операцій та прийомів теоретичного і практичного засвоєння дійсності» [94, с. 293]. Кожен метод має своє призначення, а тому ефективність чи неефективність його використання залежить безпосередньо від суб'єкта пізнання, тобто правильності вибору методу та дотримання його правил. З огляду на те, що будь-який метод має певні пізнавальні можливості, тому доцільними є застосування групи методів у дослідженні проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Сучасна методологія правничої науки виокремлює базові рівні дослідницького пізнання:

1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – дозволяє осмислити модус процесу дослідження, за його допомогою здійснюється перехід від об'єкта (спостережуваної дійсності) до об'єкта дослідження (системи наукових абстракцій), окреслюється власна сутність об'єкта, незалежно від пізнавального суб'єкта, а також пізнавальна форма, яка відображує цей зміст (поняття, судження) [95, с. 88]. Філософські закони та категорії носять загальний, універсальний характер. Філософський рівень методології передбачає визначення загальних принципів пізнання і залежить практично цілком від філософських установок суб'єкта (дослідника), направленості самої особистості [180, с. 448]. Тобто, філософський рівень пізнання генерує світоглядні підходи щодо обраного об'єкту та його нового осмислення;

2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) передбачений більшістю галузевих наук, адже кожне наукове дослідження містить як предметний, так і методологічний зміст, зумовлює критичний аналіз усталеного категоріально-понятійного апарату, підходів, передумов і чинників до інтерпретації наявного матеріалу з обраної проблематики [241, с. 61]. Цей рівень методології формує базис теоретичної та практичної діяльності;

3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) окреслює поле дослідження об'єкта (приміром, залучення доробок інших галузей науки, практичного досвіду різних сфер), і відтак уможлиблює його системний розгляд (опис), пояснення причин й тенденцій розвитку, експериментальне вивчення тощо [94, с. 294]. Пізнавальний потенціал цього рівня дозволяє розкрити проблемні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції з позиції різних галузевих наук й визначити методи дослідження, що є характерологічними для конкретної наукової сфери;

4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) предметно визначає формат досліджуваного об'єкта та конкретні процедури мисленнєвого оперування ним [95, с. 89]. Саме винятково правові методи дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції забезпечують формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків. Такий підхід видається найбільш раціональним, який сприяє оптимальному розгляду задекларованої проблематики.

Основою філософії права є закон діалектики. Діалектичний метод уможливорює розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції. Використання цього методу дозволяє осмислити проблемні аспекти демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, розкрити закономірності та тенденції цього процесу у багатосторонньому аспекті, визначити контрверзи у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслити шляхи їх вирішення та сформулювати конкретні пропозиції щодо оптимізації процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України.

Діалектичний закон заперечення дозволить виокремити у питанні демократизації судової системи України сучасні та колишні її елементи, які трансформували імплементацію європейських стандартів у національну правову реальність. У цьому контексті слід відзначити, приміром, значимість громадського контролю за діяльністю органів судової влади, який дедалі частіше характеризується не номінальною, а реальною участю.

Використання метафізичного методу сприятиме визначенню правової природи судової системи України, адже, за міркуваннями окремих давніх мислителів, і зокрема мовиться це у Біблії, судова система має божественне походження, але за умови, що вона є справедливою.

Від всебічного дослідження теоретичних і практичних аспектів проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції,

безумовно, залежить наступна трансформація наукознавчих концептів та гармонізація національного законодавства до європейських правових стандартів. З огляду на це, важливим методологічним орієнтиром дослідження задекларованої проблематики є системний метод, що активно використовується представниками юридичної науки.

Системний метод сформувався на основі динамічного збільшення різних систем (біологічних, механічних, суспільних) і відіграє особливу роль у правильному розумінні правових систем. Застосовуючи системний метод у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, можемо стверджувати про складність та багатоаспектність цієї тематики. Системний розгляд обраної проблеми вимагає дослідження предмету пізнання як єдності складових (елементів, компонентів), гармонійна взаємодія яких обумовлює виникнення спільних ознак, які наповнюють ці елементи особливою сутністю.

Системний підхід логічно призводить до синергетики. Стрімкий розвиток демократичних держав світу, формування глобального громадянського суспільства значно розширюють межі прав і свобод людини, участі соціуму в державному управлінні, інтенсифікують взаємодію органів публічної влади, судової зокрема, з інституціями громадянського суспільства. Тому у дослідженні задекларованої проблематики значну науково-методологічну роль має синергетика (із грец. «synergia» – співучасть, сприяння). Зауважимо, що синергетика розвинулася в середині ХХ ст. у межах загальної теорії систем кібернетики. Згодом вагомість застосування синергетики була визнана іншими галузями науки, зокрема і гуманітарними: філософією, психологією, соціологією, юриспруденцією та багатьма іншими галузями.

Пізнавальними об'єктами синергетики є відкриті системи, що взаємодіють між собою і довколишнім середовищем шляхом обміну енергією, інформацією тощо [119, с. 26]. Синергетична методологія має позитивну апробацію у юридичних розвідках й визнана потенційно перспективною щодо пізнання законів розвитку правової дійсності [108, с. 21]. Вагоме значення синергетика

має також у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

До складних відкритих систем належать не лише державно-правові явища, які сучасна правова наука визначає як системи (приміром, правова система, до якої разом з іншими компонентами, входить система права й система законодавства та є наочним взірцем складної та відкритої системи), але й інші явища, які можуть розглядатися як компоненти (підсистеми) складніших феноменів та розвиваються за законами саморегуляції [119, с. 27]. Синергетичний підхід, який має теоретико-міждисциплінарний характер, дозволяє досліджувати різноаспектні питання правничої науки на основі нових методологічних позицій.

У нашому дослідженні синергетичний підхід дозволив з'ясувати, що забезпечення оперативної комунікації між судовою владою та інституціями громадянського суспільства залежить від розуміння (перцепції) нею раціональних ідей, пропозицій соціуму. Також важливо здійснювати постійний моніторинг як у суспільстві, так і роботі судів щодо виявлення проблем взаємодії між ними. Це, зі свого боку, підвищить рівень довіри соціуму до судової системи, органів судової влади та державних інституцій, забезпечить нівелювання наявних або евентуальних контроверз у цій сфері. Синергетичне розуміння процесу цієї взаємодії зумовлює необхідність розумного розширення правової свободи, ініціативи соціуму щодо здійснення правосуддя та стимулювання його потенціалу до взаємодії.

З огляду на означене, виняткове місце у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції займає комунікативний метод. Зауважимо, що окремі складові цього підходу розглядалися Платоном. Так, на думку давньогрецького мислителя, ідейно-політичну єдність громадян можна досягнути шляхом створення ідеальної держави, в якій функціонуватимуть інституції, що відповідатимуть за опрацювання інформації, організацію її подачі та поширення серед соціуму. У розробленні комунікативних проблем відіграли також значну роль ідеї

Аристотеля, теоретичні узагальнення яких зводились до бачення політики як форми спілкування. Комунікативний підхід розвинув Н. Макіавеллі, який один із перших придумав модель взаємодії органів державної влади з громадськістю [187, с. 83]. Чималий внесок у формування комунікативного методу здійснили також відомі мислителі, зокрема Цицерон, Августин Блаженний, Т. Гоббс, Дж. Мільтон, Ш. Монтеск'є та ін.

Вагомість комунікативного підходу у нашому дослідженні полягає передусім у його стратегічному характері, застосування якого спрямоване на забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України. Комунікація є інструментальною складовою налагодження гармонійних взаємовідносин між судовою владою та соціумом. Формування інформаційно-глобалізаційного суспільства, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює появу нових форм й методів взаємодії судової системи та її носіїв зі соціумом, що значно розширює можливості комунікаційного методу у процесі демократизації судової системи України. Зокрема, демократизації судової системи України сприятиме трансформація надання судових послуг, відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває в судовому розпорядженні, створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя. Особлива методологічна роль комунікативного підходу полягає у можливості доступу ЗМІ до судової системи України, визначенні позитивних і проблемних аспектів їх взаємодії. ЗМІ як інститут громадянського суспільства здійснює безпосередній вплив на:

- 1) розвиток суспільної свідомості у національних межах щодо судової системи та довіри до судової влади, веденні державної політики у цьому напрямі;
- 2) взаємодію судової влади з окремими громадянами чи групою осіб;
- 3) формування міжнародного іміджу судової системи України.

Особливу значимість для розкриття сутності питання демократизації судової системи України має аксіологічний (ціннісний) метод. Цінності суспільства формуються упродовж всього його історичного розвитку та втілюються у звичаях, традиціях, усталених нормах поведінки певного соціуму,

що забезпечує його національну самобутність. Саме гармонійність суспільних відносин, їх демократичний функціональний характер безпосередньо залежить від врахування цих неформальних регуляторів у нормах законів, інших нормативних актів, а також формуванні політики держави та здійсненні правових реформ [86, с. 198]. Безумовно, демократизація судової системи є базисом для розвитку ціннісних орієнтацій у суспільстві, соціально-правової консолідації громадян. Аксиологічний метод сприяє розкриттю зовнішнього і внутрішнього наповнення та значимості досліджуваної проблематики. Демократизація судової системи на основі ефективної взаємодії судової влади, інших дотичних до неї органів публічної влади зі суб'єктами громадянського суспільства, умовно може визначати рух траєкторії судової системи у напрямі ціннісної системи координат. Результативність аксіологічного методу посилюється у поєднанні з інституціональним методом.

Формування глобального громадянського суспільства передбачає інші характеристики права та правової реальності, що зумовило зміну парадигм суспільного розвитку, а також популярність новітніх соціально-філософських концепцій [65, с. 7]. Тому, важливе значення для дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції має антропологічний метод.

Незважаючи на те, що антропологія як галузь наукового дослідження сформувалася в європейській культурі у XIX ст., нині ідея людиновимірності набуває парадигмальної значущості у науковому пізнанні. Вона є базисом наукових досліджень в їх ціннісному, світоглядному, когнітивному, прагматичному, комунікативному і методологічному аспекті. Вагомим чинником вирішення наявних проблем є саме гуманітарний ідеал науковості як втілення універсальних особливостей пізнання внутрішнього світу індивідуума [162, с. 4]. Юридична антропологія, що вивчає правове буття соціуму у різних історичних і територіальних вимірах, є одним із напрямів науки про людину. Вона розвинулася на стику юриспруденції з іншими гуманітарними науками, передусім зі соціальною антропологією, філософією, соціологією, історією.

Юридична антропологія як прикладна наука намагається впливати на законодавство (національне, міжнародне) у контексті людського виміру [65, с. 9]. Антропологічний метод у визначенні ролі демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є засобом забезпечення та удосконалення національного права щодо доступу громадян до справедливого правосуддя.

Розглядаючи проблематику нашого дисертаційного дослідження, вкрай доцільним є використання науково-методологічного потенціалу герменевтики, що дедалі розширює свої міждисциплінарні межі. Правильна інтерпретація положень нормативно-правових актів передбачає залучення інструментарію семіотики, лінгвістики, а також загальної теорії розуміння герменевтики, яка нині враховує загальні проблеми мови та психології [65, с. 11]. Теорія інтерпретації повинна вирішувати загальні проблеми комунікації, з'ясовувати та обґрунтовувати різні авторські позиції, формуючи базис для розуміння, обміну думок, виражених дискусій, консенсусу в суспільстві чи у певній спільноті [81, с. 52]. Методологічні основи герменевтики у дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є фундаментальними, позаяк охоплюють історичні, теоретико- та порівняльно-правові аспекти цієї проблематики. Застосування герменевтичного методу сприятиме максимально чіткому та об'єктивному тлумаченню національного й міжнародного законодавства у сфері судової системи. Герменевтика сприяє поглибленому осмисленню проблем імплементації європейських стандартів та демократизації судової системи у національну правову реальність.

У правових дослідженнях інтенсифікується застосування інституціонального методу як засобу наукового пізнання та практичної діяльності, що дозволяє розглянути механізми взаємодії та взаємозв'язки суб'єктів суспільних відносин, проаналізувати їх поведінку щодо виконання норм (формальних й неформальних) та оцінити ефективність інституцій [83, с. 57]. Слід зазначити, що інститути діють на основі формальних (визнаних юридичними нормами, писаному праві) і неформальних (передбачені

неписаним або звичаєвим правом) нормах та правилах, які, зі свого боку, структурують взаємодії між людьми у політичній, правовій, економічній, соціальній та інших сферах [130, с. 122]. Інститути у своїй сукупності визначають інституціональну структуру суспільства, надають мотивації для людської взаємодії у різних громадських сферах й впливають на функціонування відкритих систем. Соціальні інститути створюються індивідуумами з метою забезпечення потреб й інтересів окремих соціальних груп або цілого соціуму, а також взаємодії з владою.

Динамічний розвиток громадських інститутів засвідчує про їх значущість у розвитку демократичної правової держави. Інституціональний метод полягає у тому, що державні інституції є об'єктивним явищем держави та реалізують її функції, забезпечуючи стабільність у певному суспільстві. Водночас, діяльність влади, пов'язана зі здійсненням управління та контролю, зобов'язана враховувати суспільну думку та взаємодіяти з інститутами громадянського суспільства, що, власне, і формує інституціональну систему. Звісно, інституціональна система може зазнавати певних трансформацій з огляду на гармонізацію співпраці й досягнення компромісів між певними соціальними групами. Завданням інституціональної системи у напрямі взаємодії органів судової влади та інституцій громадянського суспільства є визначення позитивних чинників оптимального розвитку цього процесу, стабілізація взаємовідносин цих суб'єктів, подолання деструктивних факторів у комунікації між судовою владою та соціумом.

Формально-логічний метод сприяє логічному опрацюванню наявної інформації. Він об'єднує собою чимало методів, які утворюють своєрідну групу логічних методів. Формально-логічний метод є одним із найбільш поширених у філософії права, а також інших галузях права. Дотримання формально-логічних вимог у теорії права та юридичній практиці є запорукою ефективного збору, узагальнення та оцінювання інформації, а відтак і прийняття правильних рішень. До конкретних прийомів, які постійно застосовуються в юриспруденції, належить дедукція та індукція.

Так, відповідно до дедуктивного прийому, аргументація є абсолютною, але водночас фактичною непридатною у тих випадків, коли йдеться про обґрунтування нової ідеї чи гіпотези, оскільки вона вимагає переконливих аргументів щодо їх визнання істинною, яких суб'єкт пізнання не матиме. Аргументація, що базується на дедуктивному прийомі обґрунтування, є ефективною у захисті доведених положень, які є окремим виявом загального правила [145, с. 102]. Тобто, дедуктивний прийом підсилює переконливість аргументації, але його застосування не сприяє отриманню нового знання. У дослідженні демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції прийом дедукції значно підсилює сформульовані висновки через надання аргументованих положень щодо їх правильності.

Застосування прийому індукції зумовлене необхідністю залучення креативного мислення та формулювання гіпотез, що робить аргументацію дослідника більш переконливою та перспективною [145, с. 119]. Тому, синхронне (дихотомічне) застосування прийомів індукції та дедукції у процесі дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції сприятиме отриманню максимально об'єктивних, аргументованих і наповнених новизною висновків.

Метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні. Визначивши основні проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції, можна сформулювати пріоритетні напрямки подальшого успішного розвитку цього процесу.

Цінне науково-практичне значення у дисертаційній роботі має метод класифікації, за допомогою якого виокремлено групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Застосування логіко-семантичного методу дозволило сформулювати понятійно-категоріальний апарат, сприяло семантичному наповненню таких

дефініцій, як: «судова система», «судова влада», «демократизація», «демократичні засади», «європейська інтеграція», «імплементация», «гармонізація», «міжнародні правові стандарти», «доступність правосуддя», «громадський контроль», «суддівське самоврядування» та ін.

Евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження.

Використання історико-правового методу сприяло осмисленню державно-правових явищ, які стосуються нашої проблематики у ретроспективі. Особливість цього методу обумовлюється різними тенденціями історичного розвитку та послідовністю подій у часі [28, с. 113]. Історико-правовий метод сприяв установленні такого положення: на початку розвитку судової системи основним її завданням було врегулювання суперечок між сторонами, які конфліктують, пізніше вона виокремилася в окрему гілку державної влади, а тепер є забезпечення її відкритості до соціуму та ведення діалогу між ними.

Застосування формально-догматичного методу до дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам. Цей метод сприяв також виокремленню правових ознак, принципів судової системи в Україні, дозволив проаналізувати механізм взаємодії органів судової влади та соціуму; здійснити аналіз національного та міжнародного законодавства та виокремити групи нормативно-правових актів у сфері демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати українські та зарубіжні наукові дослідження у сфері демократизації судової системи. Порівняльному методу характерне виявлення загального та особливого в об'єктах, що мають певну спільну для них особливість [28, с. 117]. За допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості

імплементатії європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність.

Можемо зробити висновок, що сучасне переосмислення правовою наукою методологічного інструментарію формує новий базис розвитку права та держави. Відмова від наукової одноманітності та утвердження плюралізму є основною тенденцією сучасних правових досліджень. Тому, лише комплексний підхід до визначення методології здатний забезпечити об'єктивне та всебічне дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

Розуміння категорії «методологія» ускладнюється частим ототожненням її із поняттям «метод», що обумовлено прагматичним підходом до цього поняття, і другорядним аспектом стає її філософська сутність та світоглядне значення. Вважаємо, що недоцільно обмежувати методологію процесом пізнання, позаяк вона є не лише інструментом теоретичного пізнання, але й трансформацією дійсності та визначається діяльнісним характером. Отже, категорія «методологія» є значно ширшим поняттям, ніж термін «метод», який є одним із елементів методології пізнання, і вони співвідносяться між собою як ціле та частина. Методологія дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції – це логічно-структурована система взаємодіючих і взаємодоповнюючих елементів (наукових принципів, парадигм, дослідницьких підходів, методів), які забезпечують формулювання об'єктивних теоретико-практичних положень з перспективою їх подальшого розвитку. Політструктура методології дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції передбачає розгляд різних за змістом понятійних категорій, що вимагає диференційованого та інтеграційного підходів, які забезпечують комплексне та всебічне знання.

Основними принципами дослідження демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є: когнітивний (пізнавальний), принцип об'єктивності, детермінізму (причинності), зокрема технологічного детермінізму, аргументованості, конкретності, системності, комплексності,

історизму, універсальності (всебічності) та ін. Запропонована система принципів не є вичерпною та сталою, вона може зазнавати трансформаційних змін у процесі розвитку науки, що перманентно удосконалюється й розширюється, а також нового осмислення особливостей предмету дослідження.

Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації

європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Отже, використання проаналізованих нами у цьому підрозділі науково-методологічних принципів, підходів, методів, прийомів та парадигм забезпечили об'єктивне, комплексне та всебічне пізнання проблеми демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Зауважимо, що незважаючи на вкрай вагоме теоретико-прикладне значення окреслених науково-методологічних засобів, вони не носять імперативного характеру, а є динамічними відносно до природи конкретного предмету.

### **1.3. Розуміння концепту демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції**

Проблема судової системи упродовж усього свого розвитку знаходиться у фокусі уваги не лише науковців, політиків, юристів-практиків, але передусім і соціуму загалом, тому вважаємо, що вона повинна розвиватися у межах теорії демократії. Реалізація демократії – це одна із конститутивних умов членства України в ЄС, запорука запровадження й дотримання національно-суспільних інтересів, розвитку правової держави, утвердження існуючих і введення нових демократичних механізмів діяльності судової системи в українському соціумі, що відповідають європейським правовим стандартам.

Демократія у межах судової системи є її структурним елементом, який перебуває у постійній динаміці саморозвитку та відповідає за справедливість у соціумі, що сприятливо впливає на розвиток правової держави та формування громадянського суспільства. Конституція України декларує, що правосуддя здійснюється виключно судами [105]. В Україні цілісність судової системи становить Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, які є доволі розгалуженими та різнорідними за своєю спеціалізацією та комплекцією. Відповідно до конституційної норми ст. 125, система судів загальної юрисдикції в Україні засновується на принципах територіальності та спеціалізації, а найвищим у системі судоустрою України є Верховний Суд [105].

Традиційно вважається, що організаційно судова влада реалізовується у судовій системі, проте на законодавчому рівні не існує її єдиного визначення. В Основному Законі України у Розділі VIII «Правосуддя» не згадується ні поняття «судова влада», ані поняття «судова система». Не окреслюючи чіткої легітимної дефініції останньої, законодавець провокує на неоднозначне її розуміння та неправильне правозастосування. Відтак, у науково-правовому дискурсі дотепер не сформовано універсальної дефініції «судової системи», яка за переконаннями однієї плеяди вчених є сукупністю судових органів, а також

інших урядових інституцій, які сприяють організації та функціонуванню судів [1, с.19; 120, с. 6;]. Натомість інші буквально тлумачать її як систему судів (інституцій наділених судовою владою) [139 с.11; 221, с. 67].

Тому, лише аналітичним способом можна сформулювати доктринальні положення розуміння судової системи як відносно виокремленої у структурі правової системи, який враховуватиме євроінтеграційні виклики та проблеми реалізації судової реформи в Україні. Категорія «судова система», як основна детермінанта нашого дисертаційного дослідження, містить два окремі структурні поняття – «судова» та «система», які потребують чіткого в'яснення.

Великий тлумачний словник сучасної української мови пропонує кілька дефініцій поняття «система»: 1) порядок обумовлений правильним, логічним розташуванням й взаємозв'язком елементів будь-чого; 2) сукупність певних частин, елементів, одиниць, об'єднаних за спільними ознаками, функціями чи призначенням; 3) конструкція, побудова, структура, що представляє єдність, згуртованість закономірно розташованих і взаємно функціонуючих елементів тощо [20, с. 891]. У філософії та теорії систем існує ціла низка дефініцій «системи» залежно від сфери знань, контексту та мети досліджень. Загалом поняття «система» має дуалістичне розуміння: з одного боку, воно використовується для характеристики об'єктивних феноменів, відповідно до цього система – це сукупність елементів, що перебувають у взаємозв'язку як між собою, так із певним середовищем; з іншого боку – як метод дослідження та репрезентації феноменів, тобто як суб'єктивна модель дійсності. Відтак, система – це комбінація елементів у їх взаємодії, упорядкованих для досягнення однієї чи кількох поставлених цілей [227, с. 8].

Досліджуючи еволюцію поняття «системи» філософи права причину плюралізму та контроверзи цієї дефініції вбачають у тому, що одні дослідники розглядають її в онтологічному контексті, другі – у різних аспектах гносеології, інші – у методологічному значенні. Філософи цілком обґрунтовано стверджують, що на різних епістемологічних рівнях формальне бачення є оригінальне, неоднакове, що й зумовлює плюралізм дефініцій «системи». Тому,

різні концепції розуміння «системи» не доцільно протиставляти, вони лише розкривають її нові аспекти, тим самим набуваючи евристичної цінності [123, с. 29].

Екстраполюючи такий підхід у сферу нашого дослідження спробуємо розкрити сутність «судової системи» на різних рівнях наукового пізнання. Так, згідно дефініцією І. Туркіної, судова система – це визначена Конституцією та законами сукупність судів, організованих на демократичних домінантах із урахуванням національно-державного та адміністративно-територіального ладу держави [217]. Такий підхід підтримано Н. Квасневською, яка тлумачить судову систему як внутрішньо та зовнішньо упорядковану, єдину сукупність всіх судів сформовану на основі Конституції України та національному законодавстві, виключними повноваженнями яких є здійснення правосуддя [93, с. 11]. Отже, за цією концепцією судова система – це єдина, взаємозв'язана та ієрархічно упорядкована сукупність судів у межах держави.

Втім, як слушно зазначає М. Фоміна, фактично йдеться про сукупність судових органів держави, упорядковану на нормативному базисі, але абсолютно не про систему у методологічному розумінні. На думку дослідниці, така єдина та взаємозалежна сукупність є «системою судів», однак не поняттям «судова система» [221, с. 67]. Видається, що підміна понять «система судів» і «судова система» є неприйнятною, як, приміром, ототожнення «правової системи» і «системи права».

Відтак, чимало українських дослідників дотримуються більш «розширеної» дефініції «судова система». На думку професора І. Назарова судова система є сукупністю спеціальних державних органів – судів, носіїв судової влади, що створені з метою задоволення особливих потреб соціуму – розгляду й вирішення наявних правових спорів, функціонують на основі загальних принципів організації та діяльності, виконують особливі завдання і відповідають рівню соціально-економічного розвитку певного суспільства [139, с. 11]. Організаційні межі судової системи вчений визначає судами, як спеціалізованими інституціями, уповноваженими здійснювати правосуддя.

Аналогічної позиції дотримується ціла низка науковців, які не змінюючи її сутності надають лише певного авторського забарвлення. Так, Р. Куйбіда розширює певною мірою розуміння категорії «судової системи», відносячи до неї не лише суди, але й органи та інституції, що їх обслуговують [120, с.6]. Більш ґрунтовнішою у цьому контексті є сформована дефініція дослідницею Л. Сушко, що «судова система європейської держави – це сукупність судів (загальної юрисдикції, спеціалізованих), а також квазісудових органів й спеціальних органів судової влади, що цілено здійснюють правосуддя. Вони є диференційовані за предметом повноважень або інших критеріїв, і функціонують у певному ієрархічному порядку» [212, с. 31].

Подібними є міркування В. Андрейцева, що некоректно під судовою системою розуміти лише «суди», позаяк «кожен з них здійснює свою функцію та призначення, відправляючи власну виключну юрисдикцію (конституційну) та чітке законодавче визначення, як уповноваженого на реалізацію певної судової влади від імені держави» [1, с.19]. Водночас, на його думку, слід пам'ятати про наявність в нашій державі системи альтернативного недержавного правосуддя і судочинства, які за логікою норм ЗУ «Про третейські суди» не належать до державної судово-правової системи, зокрема державної судової влади, проте є складовою загальної судово-правової системи, що діє в Україні [78]. Це означає, що судову систему України складають не тільки суди різного рівня, проте й інші державні органи: Вища кваліфікаційна комісія суддів, Державна судова адміністрація, недержавні суди.

У цьому контексті заслуговує уваги позиція Л. Москвич, що судова система не повинна зводитися виключно до сукупності всіх судів. Таке розуміння враховує лише внутрішню структуру в організаційно-функціональному аспекті, тому зазначену категорію слід тлумачити як «систему судів», яка точніше характеризує елементи системи як сукупності інституцій, що виконують передбачені законом функції. На думку дослідниці такий підхід є надто вузьким, адже поняття «системи» пов'язується лише з тими утвореннями, що безпосередньо здійснюють судово-владні повноваження,

і поза увагою залишається сама діяльність, а також органи та особи, які фактично забезпечують реалізацію функцій системи – органи суддівського самоврядування, суддівський корпус, судового управління, тощо [208, с. 66].

Слід погодитися, що судову систему утворюють суди, які за аналогією будь-якої іншої системи, властиві певні зв'язки й взаємовідносини між окремими її елементами (судами), і яка визначається такими ознаками як структурованість, багаторівневність та ієрархічність. Судова система є різновидом соціальної системи, яка складається зі стійкого комплексу формальних й неформальних норм, засад, принципів, правил, які регулюють певні сфери людської поведінки (відправлення правосуддя) та організують її у систему статусів і ролей [208, с. 45]. Будь-яка система складається із таких елементів як суб'єкти та об'єкти, і їх взаємодії та впливу суб'єктів на керовані об'єкти. Суб'єктами судової системи є суди, а об'єктом виступає правосуддя, зокрема захист прав, свобод, законних інтересів людини й громадянина. Звідси, судова система – це взаємодія її основних суб'єктів-судів щодо здійснення правосуддя.

Вищенаведена дефініція «судової системи» та її елементів домінує у науково-правовому дискурсі, проте існують й інші тлумачення її сутності. Окремі вчені до судової системи відносять, зокрема: принципи організації судової системи; органи управління нею; органи суддівської спільноти; суддівський корпус (суддів – носіїв судової влади та тих, які у відставці; присяжні); сукупність різного роду взаємозв'язків між цими елементами [210, с. 72]. Підтримуючи таку позицію К. Маллесон доповнює елементи судової системи: судовим правом, суддівським правом та правовою культурою [294, р. 33].

Зауважимо, що в українському правовому дискурсі існує позиція згідно якої поняття «судова система» є калькою радянського права, а його вживання характерологічне тоталітарній формі правління у значенні ієрархічного механізму. Відтак, нині воно втратило свою актуальність та еволюціонувало у ширше поняття «судоустрій», що представляє собою сукупність норм, які

визначають фундаментальні засади організації, діяльності та внутрішньої структури, окреслюють завдання, компетенції судів і прирівняних до них органів (арбітражів, третейських судів), а також самої системи судів держави й органів, які її обслуговують [221, с. 68].

Погодитися можна лише в аспекті еволюціонування чи удосконалення дефініції «судова система», але відмовитися від ідеї її використання недопустимо, позаяк вважаємо, що як вчені, так і законодавець повинні оперувати усталеними в теорії та практиці поняттями, а також враховувати їх особливе значення. По-перше, наукові поняття – це засіб, модус усвідомлення реальності, базис на якому здійснюється процес розвитку науки та практичної діяльності. Тому, до них слід відноситися з особливою обачністю, і використовувати адекватно до їх природної сутності [126, с. 666]. По-друге, відповідно до прийнятого у 2016 р. нового ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» до системи судоустрою України входить: Верховний Суд, що є найвищим серед судів, місцеві суди та апеляційні суди [77], тоді як попередній ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у ст. 3 визначав судову систему України як таку, що складається зі судів загальної юрисдикції та суду конституційної юрисдикції. Тому, проаналізувати еволюцію дефініцію «судова система» у поняття «судоустрій», а відтак аргументувати належні висновки вкрай складно.

З метою правильного формулювання дефініції «судова система» слід в'яснити розуміння «судоустрою», що найчастіше тлумачиться у теорії права як: сукупність норм, які визначають принципи організації, діяльності та структури судів, їх компетенції та завдання [221, с. 68]; система судових інституцій (судова система) [139, с. 11]. Етимологічно термін «судоустрій» складається із прикметника «судовий», який походить від «суд», та іменника «устрій», який узвичаєно тлумачиться як встановлений суспільний порядок, лад; система організації будь-чого [201, с. 213], тому вважаємо некоректним його тлумачення як сукупності норм. Більше того, на доктринальному рівні сукупність норм права й принципів становлять систему права. Тому логічний є розгляд цієї дефініції у двох аспектах: 1) устрою суду – внутрішньої організації

суду як органу державної влади; 2) устрою судів – організації судової системи як системи судових органів.

Такий науковий підхід був розвинутий О. Хотинською-Нор, яка стверджувала, що у широкому вимірі «судова система» представлена цілісним комплексом правових інституцій, в яких реалізовується судова влада та їх взаємозв'язки. У вузькому значенні, йдеться не про систему судів із характерологічними їй особливостями та зв'язками, а саме про систему судових органів [227, с. 9].

Підтримуючи позицію О. Хотинської-Нор стверджуємо, що не лише суди, але і судові органи формують судову систему України, і є вкрай важливими суб'єктами на шляху її демократизації в умовах європейської інтеграції. До судових органів, які здійснюють судову функцію держави (судову владу) належать: Державна судова адміністрація України, Вища рада правосуддя, Національна школа суддів України, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що здійснюють повноваження стосовно забезпечення (організаційного, кадрового, фінансового тощо) діяльності судів, і є невід'ємними, вагомими складовими єдиної судової системи. Саме від їх ідейності, ціленаправленості роботи значною залежить оптимальне здійснення судами їх виключного повноваження (на нашу думку, вірніше обов'язку) – правосуддя.

Відповідно до цього підходу судова система є цілісним органічним комплексом правових інституцій, в яких реалізовується судова влада та встановлюються їх взаємозв'язки. Визначальними елементами судової системи є принципи її організації, судове право, суддівський корпус, судове самоврядування, зокрема Вища рада правосуддя, прокуратура та адвокатура [227, с. 11].

Підтримує таку позицію С. Прилуцький зауважуючи, що філософсько-правова-правова природа правосуддя є триединою. Тобто, вона являє собою взаємозв'язок: 1) боротьби та єдності обвинувачення; 2) захисту та остаточного судження/рішення; 3) логічне формулювання (обвинувачення/захист =

судження/рішення, або ж антитеза = синтез). Ігнорування, абсорбція, підміна чи відсутність одного з названих елементів, унеможлиблює механізм неупередженого, об'єктивного судження. Звідси, змагальна природа судочинства формує правила та створює умови, за яких оперативна діяльність щодо захисту і обвинувачення делегується сторонам процесу – захиснику (обвинуваченому) й прокурору (потерпілому). Суд, прокуратура та адвокатура є самостійними, незалежними інститутами правосуддя, які наділені окремими процесуальними функціями, проте уніфікованими чи наближеними принципами й гармонізованим статусом. Судова влада набирає дійовості лише у процесі судочинства, коли участь беруть усі її основні суб'єкти. Загалом у системі змагального судочинства самі суди та судді не в змозі здійснювати судову владу [165, с. 239].

Попри те, що інституціям адвокатури та прокуратури характерний певний антагонізм, обумовлений їх правовою природою (перші є самоврядним інститутом, інші уособлюють органи державної влади) у своєму взаємозв'язку, здійснюючи функції захисту та обвинувачення, вони забезпечують оптимальну реалізацію судової влади зокрема, і функціонування судової системи загалом [167; 227].

Слід зауважити, що часто при осмисленні категорії «судова система» використовуються такі поняття: «правосуддя»; «судочинство»; «структура судів», «судоустрій» чи «система судоустрою», останні два поняття, на нашу думку, є власне організаційним оформленням судової системи. У цьому контексті є слушною позиція І. Туркіною, що судоустрій слід розглядати як структуру судів, і тлумачення його як судової системи держави є недопустимим [217].

Нами запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм

функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності [155, с. 8]; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Попри поживлений дослідницький інтерес до дефініції «судова система» серед науковців і практиків не виробленого єдиного розуміння до дефініції «судова система». Також у чинному національному законодавстві, зокрема ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» відсутнє його визначення. Тому вважаємо, що подальше судове реформування повинно відбуватися комплексно передусім шляхом чіткого законодавчого визначення «судова система України». Це актуалізується й євроінтеграційними процесами, входженням у світовий правовий простір, коли дедалі активнішими, з огляду на війну в Україні, є звернення до міжнародних судових інституцій – ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду, натомість вищезначений Закон вказує, що єдину систему судоустрою України утворюють лише суди України.

У контексті європейської інтеграції України реалізація демократії є засадничим дезидератом ЄС щодо набуття членства у ньому, з іншого боку – вагомим інструментом забезпечення національних інтересів, розбудови

сучасної правової держави, утвердження існуючих й запровадження нових механізмів діяльності влади як інститутів демократії відповідно до європейських стандартів. Підвищення рівня реалізації ними демократії є запорукою подальшого зміцнення українських позицій у міжнародному просторі та успішного членства в ЄС.

Демократія є домінантою розвитку нашої держави, яка перебуває у постійній динаміці саморозвитку, і відповідає за політичну й соціальну стабільність у соціумі, що позитивно позначається на формуванні сучасної моделі громадянського суспільства в Україні.

### **Висновки до Розділу I**

У першому підрозділі ми визнали наукознавчі концепти дослідження демократизації судової системи в Україні, які полягають у наступному:

Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу

демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів), які конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Зі свого боку, судова система містить в собі два поняття «судоустрій» як структурно-функціональна

конструкція судових інституцій, та «судочинство» як процесуальну діяльність судових інституцій із відправлення правосуддя.

Судова система – це сукупність судів як основних складових, що її утворюють, якій за аналогією будь-якої іншої системи, властиві певні зв'язки та відносини між окремими її елементами (судами), і яка визначається такими ознаками як структурованість, багаторівневність та ієрархічність. Судова система є різновидом соціальної системи, вона складається зі стійкого комплексу формальних й неформальних норм, засад, принципів, правил, які регулюють певні сфери людської поведінки (відправлення правосуддя) та організують її у систему статусів і ролей. Судова система складається із таких елементів як суб'єкти та об'єкти, і їх взаємодії та впливу суб'єктів на керовані об'єкти. Суб'єктами судової системи є суди, а об'єктом виступає правосуддя, зокрема захист прав, свобод, законних інтересів людини й громадянина. Звідси, судова система – це взаємодія її основних суб'єктів-судів щодо здійснення правосуддя.

Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності. Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах,

що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

Попри поживлений дослідницький інтерес до дефініції «судова система» серед науковців і практиків не вироблено єдиного розуміння до дефініції «судова система». Також у чинному національному законодавстві, зокрема ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» відсутнє його визначення. Тому вважаємо, що подальше судове реформування повинно відбуватися комплексно передусім шляхом чіткого законодавчого визначення «судова система України». Це актуалізується й євроінтеграційними процесами, входженням у світовий правовий простір, коли дедалі активнішими, з огляду на війну в Україні, є звернення до міжнародних судових інституцій – ЄСПЛ, Міжнародного кримінального суду, натомість вищезначений Закон вказує, що єдину систему судоустрою України утворюють лише суди України.

## РОЗДІЛ 2

### ПРАВОВА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

#### 2.1 Судова влада в Україні як гарант забезпечення демократизму в умовах європейської інтеграції

Сьогодні з поняттям та явищем «судової влади» працюють усі розвинуті культури, це явище і поняття є невід'ємними частинами розвитку демократичних суспільств. Тому нині ми є свідками того, що питання судової влади, нарівні з іншими спільними питаннями, виносяться на загальні обговорення, набуваючи особливої значимості в контексті виправдання прав людини. Звертання до проблем судової влади у розрізі глобалізаційних питань пов'язане також і з проблемою що дозволило ретранслювати національний ціннісно правовий потенціал у загальносвітовому масштабі.

Сильна і незалежна судова влада є необхідним елементом демократичної правової культури. В Україні існує вагома демократична спадщина при тонкому прошарку демократичних традицій. Тільки на сучасному етапі становлення та реформування Української держави можемо говорити про створення реальних основ демократизму. Тому, видається, що основне завдання при дослідженні судової влади, її ролі у становленні громадянського суспільства в нашій країні полягає в пошуку і реконструкції тих демократичних принципів, які лежать в основі національної правової культури і можуть бути розвинені у процесі взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства [309, с. 10; 310 с. 21]

Політичні погляди Д. Лільберн як представника руху левелерів (радикальної політичної партії 40-рр. XVII ст.) стали основою для розвитку теорії демократизму. Значна кількість його ідей (поряд з ідеєю розподілу влади) в подальшому знайшли розвиток і свій класичний вираз у багачисельних деклараціях і конституціях: ідея народного суверенітету, яка визнає народ

джерелом будь-якої влади; теорія природного права і суспільного договору; необхідність писаної конституції; ідея невідчужуваних прав і загального виборчого права; республіканська форма правління та ін. Ідеї, висловлені Д. Лільберном пізніше одержали назву «лібералізм» і вплинули на політикоправові концепції таких його сучасників, як: Томаса Гоббса, Джеймса Харингтона і Джона Локка.

А тому в країнах Західної Європи, які ще називають державами розвиненої демократії, існує така модель влади: держава є реальним джерелом виконавчої влади; громадянське суспільство виступає джерелом законодавчої влади; судова влада є легітимним і легальним арбітром між громадянським суспільством і державою у межах конкретного спірного питання, яке є правовим за своєю природою. Тобто для держав Західної Європи принцип розподілу влад став організаційним оформленням складної системи функцій єдиної влади технократичного соціуму.

Саме тому, незважаючи, на те, що у Конституції України зафіксовано і формально оформлено європейсько-ліберальне тлумачення судової влади та її місце в державі, а також відзначений її вплив на процес широкої легітимізації загальнодемократичних правових цінностей, існування судової влади саме в європейському вигляді в Україні залишається проблематичним. Сучасні дискусії про судову владу в Україні відображають істотний світоглядний розлом, який проходить по лінії протистояння між її системоцентричною і людиноцентристською концепцією праворозуміння. На жаль, правовому впливу Конституції, в основу якої покладено природно-правову доктрину, протистоїть легістський тип праворозуміння радянського взірця, який є виявом системоцентричного підходу. Залишаючись на позиціях системоцентристських орієнтацій, неможливо очікувати змін в усіх сферах суспільного життя.

Глобалізація породжує особливі форми наднаціональних об'єднань держав (Європейський Союз, СНД тощо). Правова глобалізація виражається не тільки у кількісних (просторових), але і якісних характеристиках інтернаціоналізації правового життя. Одним з аспектів інтернаціоналізації

правового життя є його юридизація, яка результує у посиленні правового нормування основних сфер соціального життя. Тотальна юридизація суспільного життя виявляється у наростанні універсального у нормативноправових стандартах буття сучасного світу. Юридично-глобалізаційні процеси виявляються в: інституційній правотворчості, суть якої полягає у зближенні правових систем сучасності на основі єдності їх конституційних цінностей, що яскраво прослідковується у формі міждержавного європейського інтеграційного утворення, яке при всій можливій уніфікації, гармонізації, стандартизації та інтернаціоналізації правопорядків не заперечує цінність національної ідентичності; правореалізаційному аспекті – формування наднаціональних юрисдикційних органів із захисту загальноновизнаних цінностей. Такими цінностями у сучасному світі визнаються права і свободи людини; утвердження нового типу правової ідеології, правової культури, пов'язане з уніфікацією і зближенням фундаментальних характеристик національних правових культур; конституціоналізація загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Для України, в результаті набуття нею державної незалежності, доцільність створеної справедливої судової влади орієнтувалася на класичну формулу європейської демократії: правова держава і громадянське суспільство повинні мати самостійну і незалежну судову владу, яка б захищала права і свободи людини. Але ця формула в умовах європеїзації держави стала швидше своєрідним революційним ритуалом, аніж виявом якісного покращення правосуддя.

Кінець ХХ ст. започаткував формування в Україні судової влади нового взірця: руйнування соціальних цінностей, ідеалів та суспільних орієнтирів спричинили нову форму судової влади (взірця 1900-х), яка відрізнялася проголошенням і реалізацією інституту розподілу влади, як в ідейно-теоретичному, так і нормативному аспектах. В українському суспільстві з'явилася влада, невідома раніше соціальна практика. Новими також були матеріально-духовні явища цієї влади. Правові можливості судової влади на

цьому етапі мали ідеологічну привабливість, оскільки вони були ситуативними і відповідали новому типу праворозуміння. Але надалі духовно-моральні уявлення суспільства про правосуддя в судово-владних відносинах зіткнулися з жорстким ідеологічним протистоянням, що призвело до розчарування у можливостях судової влади і навіть до суттєвої втрати довіри до неї. При цьому з однієї сторони існувала недовіра до судової влади, а з іншої – життєва необхідність мати судовий захист, в тому числі і від держави. Сьогодні в Україні ми маємо різке протиставлення європейсько-нормативного і національного життя, правових цінностей судової влади, що не сприяє процесам стабілізації у суспільстві та формуванню її авторитету. У цьому аспекті показовими є висновки моніторингу стану незалежності суддів в Україні (2012 р.), які стали предметом обговорення на засіданні Ради суддів України.

Таким чином, довіра до судової влади в Україні є однією із умов ефективного функціонування цієї влади. На нашу думку, питання довіри до судової влади тісно пов'язане із її якістю. Йдеться про засадничі моменти її буттєвості: судова влада повинна бути незалежною, мати авторитет в суспільстві, бути пов'язаною соціальною відповідальністю перед суспільством.

Для України, в результаті набуття нею державної незалежності, доцільність створеної справедливої судової влади орієнтувалася на класичну формулу європейської демократії: правова держава і громадянське суспільство повинні мати самостійну і незалежну судову владу, яка б захищала права і свободи людини. Але ця формула в умовах європеїзації держави стала швидше своєрідним революційним ритуалом, аніж виявом якісного покращення правосуддя. Натомість нездатність держави вибудувати авторитетну і сильну судову владу викликала розчарування у судовій владі в цілому. Українські реалії судової влади 2000-х років свідчать про те, що першопочаткове позитивне реформування національної судової системи, розпочате в кінці ХХ ст., що характеризувалося впровадженням в українське законодавство міжнародних стандартів незалежності цієї гілки влади, змінилося періодом

ігнорування політиками та керівниками держави ідеї розбудови судової влади як рівноправної із законодавчою та виконавчою.

Авторитет судової влади в суспільстві є важливим показником її значимості і легітимності, а також показником її позитивної соціальної оцінки. Можна стверджувати, що авторитет судової влади є різновидом соціального авторитету і є історично обумовленим і визнаним її впливом на систему суспільних відносин, оскільки матеріальна діяльність і духовні процеси, які відбуваються у суспільстві, сприяли розвитку і формуванню як особистості, так і соціальних інститутів, виділенню різних авторитетних відносин, відповідних тому чи іншому історичному етапу. Авторитет судової влади також є результатом суспільного очікування щодо судової оцінки фактів правової реальності, які відображаються у судових рішеннях. Судові рішення, таким чином, є не лише правовою, але і моральною оцінкою конкретних дій (дуже часто резонансних). На становлення авторитету суду впливає також реальність, своєчасність виконання судового рішення. У формуванні авторитету судової влади значну роль відіграє і суб'єктивний фактор – носій судової влади, яким за загальним правилом є суддя. Ідеальний суддя (можливий в ідеальній судовій владі) – це узагальнений образ еталонного громадянина, наділеного усіма чеснотами та такого, що своїми діями і способом життя відповідає очікуванням суспільства. Тобто в уявленні про ідеального суддю людство здатне реалізувати «образ досконалої людини». Суддя (в ідеалі) – це універсальний раціональногуманістичний ідентифікатор, фактор гуманізації міжлюдських відносин і критерій взаємодії локальних людських спільнот [67]. «Ідеальний суддя» залежить від типу суспільства, яке на кожному етапі свого розвитку має власну ідеологію – систему панівних цінностей та ідеалів. Тому можна стверджувати, що діяльність судді «як явище соціального та правового походження здійснюється у конкретних умовах реального життя, особливості яких відображаються в особливостях її здійснення. Специфіка загальної та правової культури, традиції, інші фактори з необхідністю здійснюють вплив на цілу низку моментів суб'єктного, формального, процесуального характеру...»

[52, с. 324]. Сьогодні людство хоче бачити суддів носіями справжньої і високої правової культури, а не юридико-догматичної свідомості, тобто вони повинні бути носіями демократичних цінностей, серед яких найважливішим є гідність людини. Як це не прикро, але і сьогодні актуальним є висловлювання Г. Шершеневича: «Ми відчували б себе дуже спокійно, якби одного прекрасного ранку нам сказали, що правосуддя відміняється... Деморалізація суддів, падіння самостійності судів викликає у нас ... почуття неспокою... до такої міри ідея правосуддя пов'язується в нашій уяві із суспільним благоустроєм» [229, с. 22].

Ідеал судової влади є загальнолюдським символом, який втілює і виражає тим самим уявлення про її правосудну природу в будь-якому демократичному суспільстві. Разом з цим, з огляду на визначеність судової влади цим загальнолюдським фундаментом, без усвідомлення соціальної самотутньої обумовленості правового призначення справедливої судової влади неможливо розмірковувати про її досконалість.

Судова влада не є винятковою із-поміж інших політико-правових і соціальних інститутів. Вона є наслідком і результатом конкретного соціокультурного контексту і конкретного соціуму, а тому повинна відповідати перед суспільством. Вказане свідчить про соціальну відповідальність самої судової влади. Соціальна відповідальність судової влади – це елемент соціального контролю, який забезпечує узгодженість між державними і суспільними інтересами. На сьогодні ми не маємо розгорнутих та якісних наукових розробок, присвячених саме проблемі соціальної відповідальності судової влади, оскільки вона є досить складною і стосується як судової влади, так і усіх її елементів. Соціальна відповідальність судової влади не є монолітним явищем, а може бути представлена у вигляді основних напрямів, які є конкретизацією цієї відповідальності. На судову владу покладаються такі «види» соціальної відповідальності: 1) правова відповідальність – судова влада може і повинна реалізовуватися лише у правовому полі, з дотриманням норм права і чинного законодавства; 2) політико-ідеологічна відповідальність —141

судова влада в процесі своєї діяльності торкається життєво важливих інтересів суспільства і держави; 3) професійно-компетентнісна відповідальність носія і представника судової влади за свою професію, її імідж; 4) моральна відповідальність є показником гуманістичного змісту судової влади; 6) відповідальність судової влади за помилки в професійній діяльності (ретроспективна відповідальність).

Найголовнішою умовою зміцнення судової влади в Україні визнається підтримка всього суспільства. Варто вказати, що значна роль у цьому процесі повинна відводитися і досвіду утвердження незалежних систем правосуддя в сучасних демократичних державах. «Повага до суду багато в чому залежить від самих суддів. Лише неупереджене дотримання вимог матеріального та процесуального права, прийняття справедливих, всебічно зважених, законних рішень може забезпечити непохитну довіру та гідну повагу до суду, як до системи в цілому, так і до судді, як до посадової особи, що уособлює правосуддя» [28].

Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язано з утвердженням і вдосконаленням функціонування властивих для демократії інститутів, які покликані забезпечувати не лише демократизм державної влади загалом, а й створювати систему гарантій для тих фундаментальних правових цінностей і принципів, які становлять основу демократичної організації публічної влади. З огляду на це проблема науково-теоретичного дослідження проблем організації і функціонування основних інститутів демократичної держави є важливим актуальним завданням юридичної науки, насамперед таких дисциплін, як теорія держави і права та конституційне право.

Актуальність дослідження ролі судової влади в забезпеченні демократизму Української держави зумовлюється декількома причинами. По-перше, сама про собі судова влада та здійснюваний нею судовий захист прав і свобод людини і громадянина є тією ознакою конституційної демократії, без якої унеможлиблюється функціонування всієї системи демократичної

організації державної влади. Це положення чітко аргументує С. Шевчук, демонструючи взаємну зумовленість таких понять, як «конституційна демократія» і «судовий захист прав людини». У цьому сенсі будьякі демократичні перетворення в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом вдосконалення організації і діяльності судової влади, що, в свою чергу, значно актуалізує проведення фундаментальних теоретико-правових досліджень судової влади та її ролі в забезпеченні демократизму Української держави. По-друге, як відомо, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й така система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут та її права на основну соціальну цінність, яка визначає і спрямовує діяльність держави (принагідно нагадаємо, що ця формула майже в такому саме вигляді зафіксована у ст. 3 Конституції України). В цій площині, як справедливо вказує Б. Футей, суди є «найнадійнішим бастіоном захисту прав людини, запобігання будь-яким зловживанням владою з боку законодавчої та виконавчої гілок», що дає підстави багатьом дослідникам характеризувати здійснюваний судовою владою захист прав і свобод людини як своєрідну «серцевину» процесу постання демократичної і правової держави в Україні. По-третє, сам досвід функціонування судової влади в Україні переконливо засвідчує, що доволі часто вона відіграє одну з ключових ролей у збереженні демократичних основ державного ладу, стоїть на сторожі демократії і недопущення узурпації державної влади.

Таким чином, ставлячи на меті дослідити роль і значення судової влади в процесі забезпечення демократизму сучасної Української держави, маємо розв'язати такі дослідницькі завдання: а) обґрунтувати змістовний зв'язок між поняттям демократії та функціонуванням судової влади; б) виявити механізми забезпечення судовою владою демократизму Української держави; в) окреслити перспективи удосконалення організації і функціонування судової влади як важливого чинника демократизації держави.

Серед сучасних дослідників демократії доволі часто можна зустріти думку, що демократична держава завжди спрямовує свої зусилля саме на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які розглядаються одночасно і як незаперечна цінність, і як мета функціонування держави. Це дає підстави стверджувати про глибинний зв'язок між демократією і правом. Невипадково такий відомий вітчизняний юрист, як О. Скрипнюк характеризує право і права людини як специфічну «аксіологію» сучасної демократії<sup>б</sup>. Причому мається на увазі не лише формальна вимога правової організації держави та дотримання існуючих правових форм діяльності держави (правові форми діяльності держави являють собою визначений законодавством, юридично оформлений порядок здійснення юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави, а й те, що держава гарантує і забезпечує прав людини, які в реальності становлять серцевину загального поняття права.

Утім, сам факт проголошення демократичною державою забезпечення прав людини як однієї зі своїх основних (пріоритетних) цілей ще не є достатньою гарантією реалізації зазначеної цілі. За цієї причини, як доводить теорія держави і права, повинен функціонувати певний державний механізм, який би дав змогу практично втілювати дії в частині забезпечення і захисту прав людини.

Як свідчить державно-правовий досвід сучасних розвинених демократичних держав, подібні механізми мають багаторівневу та доволі складну структуру. В цьому сенсі доволі показовою може виступити позиція О. Пушкіної, яка переконливо демонструє складність організації загального державного механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі на прикладі України. Не вдаючись до дискусії щодо конкретної ролі та функцій окремих частин цього механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі, вкажемо лише на те, що судова влада цілком справедливо посідає в ньому одне з провідних місць. Справедливість цього положення підтверджується тим, що сама функція забезпечення і захисту прав людини нині вважається головною функцією судів та суддів, які реалізують її

шляхом вирішення юридично значущих справ. Як зазначає І. Марочкін, протягом такої діяльності суд (судді) судить про право, тобто здійснює правосуддя.

До речі, ця функція чітко відображена не лише в Конституції України, а й на рівні чинного законодавства України. У ст. 2 Закону України «Про судоустрій України» однозначно закріплено положення про те, що суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. У Кодексі адміністративного судочинства України зазначено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічноправових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (ст. 2). Стаття 1 Кримінального кодексу України вказує, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Подібно до цієї норми, у ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України вказується, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином, визнаючи, що для демократичної держави однією з пріоритетних цілей є забезпечення і захист прав і свобод людини і

громадянина, а також її законних інтересів, ми тим самим погоджуємося з положенням про виняткову роль судової влади в організації державної влади у демократичній державі, а також в її функціонуванні. В цьому плані не можна не погодитися з позицією авторів підручника «Конституційне право України» (Х., 2008), які доводять, що «демократизм держави визначається її здатністю забезпечувати право на судовий захист усім суб'єктам права».

Зазначене дає змогу зробити одразу ж декілька важливих узагальнень щодо досліджуваної нами проблеми.

По-перше, завдяки діяльності судової влади здійснюється одне з базисних завдань демократичної держави, яким є вирішення і врегулювання правових конфліктів. Найбільш загально ця функція може бути описана як функція правосуддя. При цьому, як зазначає В. Нерсисянц, завдяки судовій владі відбувається «самообмеження» та «зв'язування» сили держави як творця права. Як писав Л. Дюгі, демократична держава повинна не тільки забезпечувати захист прав приватних осіб, які звернулися до неї по допомогу, а й має діяти виключно в межах виданих нею законів. Таким чином, «державасуддя» не тільки вирішує правові спори, а й постійно забезпечує відповідність власних дій і рішень закону.

Водночас, наголошуючи на ролі конституційного правосуддя, слід нагадати, що органи конституційної юрисдикції покликані здійснювати контроль за конституційністю (тобто відповідністю конституції як Основному Закону держави і суспільства) актів, які видаються вищими органами державної влади. Зокрема, як зазначається у ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України віднесено вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас у чинному Законі України «Про Конституційний Суд України» у ст. 13 вказується, що Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів

Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України. При цьому, як вказав український законодавець, підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення щодо не конституційності правових актів повністю чи в їх окремих частинах є: невідповідність Конституції України, порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності, перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. Отже, Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймає рішення. Конституційний Суд України може визнати не конституційним правовий акт повністю або в окремій його частині. У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення чи надання висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Також єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні дає висновки у справах з питань: а) офіційного тлумачення Конституції України та законів України; б) про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; в) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення

Президента України з поста в порядку імпічменту. Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання.

Зважаючи на ці повноваження та функції органів конституційної юрисдикції, не викликає сумніву аргумент В. Скрипнюк про те, що відсутність інституту конституційного контролю несумісна з розбудовою в Україні демократичної держави, адже в такому разі втрачається важлива гарантія того, що держава не постане над правом і не спробує узурпувати належну народу владу шляхом внесення відповідних змін у найвищі нормативно-правові акти держави.

По-друге, в умовах функціонування демократичної державної влади саме суди виконують роль одного з основних легітиматорів демократичного державного ладу, які до того ж забезпечують цей демократичний державний лад своїм авторитетом. Одним з перших на цей специфічний зв'язок між судовою владою і демократичною державою звернув увагу відомий сучасний французький юрист і конституціоналіст, керівник Інституту вищих досліджень юстиції (Франція) А. Гарапон. Зокрема, він вказує на те, що в загальній конституційній структурі організації і функціонування публічної влади в демократичній державі судова влада посідає насправді надзвичайну роль. Справа у тому, що вона не просто діє відповідно до законів та інших нормативно-правових актів, які були ухвалені іншими гілками влади, а й: а) оцінює зміст цих законів; б) оцінює дії інших гілок, органів державної влади, їх посадових і службових осіб. Таким чином, судова влада набуває особливого авторитету і особливих повноважень щодо застосування права та оцінки державних актів та рішень у частині їх відповідності законам і конституції. У цьому сенсі значення та роль судової влади для демократичної держави полягає не тільки у тому, що завдяки їй здійснюється забезпечення і захист прав людини і громадянина, а й у тому, що саме наявність судової влади в загальній системі поділу державної влади дає змогу побудувати властиву для демократичної держави конструкцію організації публічної влади. Значною мірою цей процес конституційного структурування демократичної державної

влади пов'язаний із формуванням системи гарантій незалежності судової влади. Дійсно, як цілком справедливо вказує Ю. Полянський, передумовою становлення демократичної держави є виникнення і утвердження самостійної та незалежної в своїй діяльності судової влади.

По-третє, практично всі без винятку сучасні юристи визнають те, що розвиток демократичної держави пов'язаний зі створенням системи гарантій, які забезпечують непорушність тих правових та інших принципів, які лежать в основі демократії як форми організації і функціонування публічної влади. Одним з найбільш ефективних з правового погляду механізмів гарантування правових основ демократизму державного ладу є діяльність судової влади. Причому в даному випадку ми маємо на увазі не тільки діяльність органів конституційної юрисдикції, а й судів загальної юрисдикції.

Отже, будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані з наявністю ефективної судової влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Таким чином, зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації Української держави виступає процес реформування судової влади. Дійсно, важко не погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. В цьому контексті можна стверджувати

про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід наголосити, що наявність ефективної і незалежної судової влади є невід'ємною ознакою демократичної держави, оскільки це прямо впливає із визначення демократичної держави як такої форми організації публічної влади, яка гарантує максимальне забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В результаті саме судова влада постає одним із найважливіших суб'єктів, який у процесі правосуддя гарантує верховенство права, пріоритет прав людини і базисні принципи демократичного врядування. Подібна взаємозалежність між розвитком судової влади і утвердженням демократії дає

підстави стверджувати, що подальша демократизація Української держави має відбуватися через посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежного, неупередженого, професійного правосуддя, що логічно висуває проблематику проведення судової реформи на одне з пріоритетних місць у процесі правотворення і державного будівництва в Україні.

За аналогією з запропонованим підходом можна вести мову про ступінь інтегрованості тієї чи іншої держави у певний цивілізаційний простір. Одним з найбільш успішних інтеграційних проектів у світі небезпідставно вважається Європейський Союз. Його переваги в тому, що інтеграція, яка розпочалася на європейському континенті у другій половині ХХ ст. з економічної сфери з метою протидії експансії США на європейські ринки, з часом перетворилася у політичний процес, об'єднання на основі загальнолюдських демократичних цінностей. Приєднання до ЄС передбачає певний рівень розвитку політичної, економічної і соціальної систем, а досягнення критеріїв членства ніби підтягує країну-кандидата до вищого стандарту. Оскільки євроінтеграційний процес зачіпає саме соціокультурну і політичну сфери, досягти критеріїв членства неможливо суто технічно без якісної трансформації суспільства.

Розширення ЄС безпрецедентне з точки зору набуття у ньому членства країн, які протягом тривалого часу належали до іншого типу політичного режиму. Досягнення цими країнами критеріїв членства і вихід за багатьма параметрами на показники західноєвропейських демократій свідчить про можливість застосування інституційних механізмів, які дали можливість стимулювати модернізаційні процеси не тільки у соціально-економічній, а й у політичній та соціокультурній сферах.

Приєднання до ЄС вимагало суттєвої трансформації соціально-економічних систем держав, що є необхідною умовою їх участі у спільному ринку. Копенгагенські критерії 1993 р., поміж іншого, обумовлюють можливість членства в ЄС відповідністю принципам ліберальної демократії та ринковою економікою, а також спроможністю імплементувати європейський спільний доробок, включно з вимогами безпекової політики [6, р. 12 – 13]. Їх

вимоги зводилися до необхідності стабільного функціонування політичних інститутів, незалежного судочинства, прозорих і демократичних виборів, незалежних ЗМІ, дотримання прав і свобод громадян, механізмів захисту національних меншин – тобто інститутів, які забезпечують функціональність демократії.

Звісно, у випадку цих країн зовнішні стимули демократизації стали можливими після створення необхідних внутрішніх умов для демократизації. В Україні це позначилося прийняттям ряду нормативно-правових актів, відповідно до яких Україна відмовлялася від позаблокової політики і політики багатовекторності. Підсумовуючи результати виконання Угоди про асоціацію, очевидне відставання у її виконанні. Водночас уже зараз можна стверджувати, що інституційні і правові засади, необхідні для виконання Угоди про асоціацію, створені.

Із таблиці видно, що динаміка розвитку демократії в Україні є радше позитивною. Однак ми все ще належимо до частково вільних країн, хоча наші індекси демократії хай і не істотно, але покращилися порівняно з попередніми роками. Україна все ще не пройшла точку неповернення, коли демократичні інститути та інституції є взаємовідповідними. В Україні розбіжність між демократичним фасадом (формальними інститутами) та політичними практиками (політичними інституціями) все ще лишається достатньо сильною, що не дає змоги стверджувати про незворотність процесів демократизації.

«Фактор ЄС» став своєрідним каталізатором для вкорінення демократичних інститутів – демократичної політичної системи, ринкової економіки, впливового громадянського суспільства і загалом конкурентного політичного середовища. Європейський Союз у цьому сенсі є інтеграційним утворенням з високим рівнем демократії, а тому Угоди про асоціацію, а згодом і вступ країн ЦСЄ у це інтеграційне утворення мало дисциплінуючий вплив для розвитку їх демократичних інституцій.

## **2.2 Демократизація організаційно-функціональних основ судової системи в умовах європейської інтеграції**

Еволюція кожної окремо взятої держави передбачає формування правил, ідей, положень, що мають принципове значення для розвитку суспільства та функціонування державного механізму. Такі ідеї, правила й положення формуються й відносно судової влади і можуть бути охарактеризовані як засади організації системи судоустрою.

За способом закріплення в законодавстві засади організації системи судоустрою можна поділити на такі, що чітко сформульовані в конкретних правових нормах, і такі, що виведені із сукупності правових норм. За характером нормативного джерела, що закріплює засади організації системи судоустрою, їх можна поділити на конституційні засади організації системи судоустрою й засади, що закріплені в законодавстві про судоустрій і статус суддів.

У межах аналізу норм Конституції України та національного законодавства про судоустрій і статус суддів до основоположних засад організації національної системи судоустрою слід віднести: 1) єдність судової системи; 2) територіальність; 3) спеціалізацію; 4) інстанційність; 5) ланковість; 6) доступність суду; 7) самостійність суду.

З метою побудови національної судової системи, яка могла б забезпечити високий рівень захисту прав та свобод людини і громадянина, збудувати державу на засадах демократії, соціальної рівності, верховенства права, з метою підвищення її ефективності, прозорості та доступності, що є основними вимогами міжнародних, експертів, органами державної влади неодноразово приймалися концептуальні документи у цій сфері. Зокрема, такими правовими актами є: схвалена постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. Концепція судово-правової реформи в Україні; схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006р. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських

стандартів; затверджена рішеннями правничої Асамблеї Асоціації правників України від 19 вересня 2014р. Концепція реформування судової системи України; схвалена Указом Президента від 20 травня 2015р. Стратегія реформування судоустрою, судочинства, та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки.

Зважаючи на зміст згаданих документів, головним завданням розвитку правосуддя є утвердження верховенства права в державі та забезпечення права на справедливий, компетентний судовий розгляд незалежним судом упродовж розумного строку. Ключовою проблемою судової влади в Україні була і залишається недосконала національна судова система, про що свідчать численні дискусії науковців, практиків та юристів, постійні законопроектні пошуку досконалих положень законодавства як матеріального, так і процесуального права. Окрім того, підтвердженням цього є майже незмінні за змістом і характером рекомендації, зауваження і критичні оцінки, які продукуються різними європейськими інститутами – РЄ, зокрема Венеціанською комісією, ЄСПЛ, ЄС, зокрема, Європейським парламентом, упродовж тривалого періоду.

Погоджуємося із позицією Л.М Москвич, яка зауважує, що суть судової реформи полягає у забезпеченні ефективності судової системи, для чого необхідно вирішити низку проблем: 1) організаційну проблему; 2) належне фінансове забезпечення; 3) процесуальні (процедурні) проблеми судочинства. А метою судової реформи має бути забезпечення оперативності розгляду справ, доступність та якість правосуддя.

М. Хавронюк вказує на такі недоліки проведення судової реформи : 1) надзвичайно велика кількість програм, що не породжують якісних змін; 2) відсутність необхідної статистичної бази для правильного прогнозування та неврахування наявних статистичних даних; 3) дублювання і нерозмежування повноважень між вищими судовими органами; 4) неможливість знайти консенсус у питанні подальшого реформування судової влади України.

Співробітництво України на міжнародній арені з питань реформування судової влади має наслідком прийняття низки нормативно-правових актів вищої юридичної сили аналіз яких дозволяє дійти висновку, що частина рекомендацій міжнародних експертів та інституцій з питань судоустрою враховані, проте очевидним є те, що вдосконалення вітчизняної системи правосуддя та приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами повинно ґрунтуватися на зміні конституційних засад. Європейські експерти наголошують, що тривала політична та конституційна криза в Україні підтверджує необхідність проведення легітимної конституційної реформи в нашій країні. Легітимність цієї реформи, зокрема в частині реформування судової влади в Україні, може бути досягнута лише у разі, якщо конституційні зміни будуть внесені після широкої, відкритої та вільної суспільної дискусії за участю опозиції, громадянського суспільства, і в суворій відповідності з конституційними положеннями про внесення змін до Основного Закону.

Визначаючи необхідність проведення конституційної реформи в Україні, зокрема в частині реформування судової влади, 2 червня 2016 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким внесено суттєві корективи щодо формування та функціонування судової влади в Україні.

Прийняття таких конституційних змін, насамперед, спрямовано на становлення України як правової держави та розвиток у ній громадянського суспільства з високим рівнем захисту прав та свобод людини і громадянина, виконання міжнародних зобов'язань, які Україна взяла на себе в межах євроінтеграційного шляху, забезпечення права на справедливий суд. Звертаючись до оцінки конституційних змін міжнародними експертами, слід зауважити, що Венеціанська комісія загалом позитивно оцінила перезавантаження судової влади в Україні.

У контексті наведеного слушним буде зауважити, що в межах проведення судової реформи у 2016 році Верховною Радою України разом зі змінами до

Конституції України прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. (Закон). Завданням цього закону є імплементація оновлених конституційних засад здійснення правосуддя для забезпечення незалежності та деполітизації судової влади, посилення її відповідальності перед суспільством, запровадження нових засад формування суддівського корпусу, посилення ролі громадськості щодо контролю за доброчесністю та етичністю представників суддівського корпусу й оптимізація системи судоустрою. Прийняття цього Закону є одним з ключових етапів нормативного забезпечення судової реформи, який відкриває шлях для створення якісно нової моделі функціонування судової влади відповідно до суспільних очікувань і міжнародних стандартів та задоволення суспільного запиту на справедливий суд.

У контексті наведеного слід зауважити про здатність судової системи будь-якої держави зазнавати змін, що проявляється в реформуванні державою свого судоустрою в межах потреби. Так, історія свідчить про можливість кардинальної зміни структури судоустрою будь-якої держави не через необхідність покращення або оптимізації судової системи, а через зовнішні екстремальні або кризові умови її функціонування. При поверненні до нормальної роботи всього державного апарату та виходу держави із кризового становища судова система, як правило, набуває більш логічної структури.

Однією з гарантій справедливого правосуддя в будь-якій державі є ефективно організована система судів, а тому питання судової реформи у цьому контексті завжди були та залишаються актуальними. Особливий внесок у становлення інституту судової системи забезпечила концепція Ш.-Л. Монтеск'є, яка закріпила три основні принципи організації й діяльності суду в демократичному суспільстві: 1) народ не начало; 2) незалежність ; 3) професіоналізм. Ці принципи стали основою для формування стандартів у сфері правосуддя для багатьох держав світу.

Ураховуючи сучасний стан розвитку нашої держави на етапі інтеграції у загальносвітову правову спільноту, виникає необхідність об'єктивного аналізу

організаційних основ національної судової системи на предмет їх відповідності міжнародними стандартами може проводитися різними шляхами, зокрема, через перерозподіл юрисдикцій між різними ланками системи судів, проведення їх внутрішньої та зовнішньої реорганізації, утворення нових судів, ліквідацію, реорганізацію існуючих.

Організаційними основами національної судової системи є: 1) суди України утворюють єдину систему; 2) побудова системи суддів загальної юрисдикції за принципами територіальності, спеціалізації, інстанційності; 3) функціонування трирівневої судової системи: місцеві суди, апеляційні суди, Верховний Суд; 4) відправлення правосуддя в межах трьох інстанцій: перша інстанція, апеляція, касація; 5) спеціалізація судів на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, та функціонування окремих вищих спеціалізованих судів як судів першої інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд.

Конституцією України передбачено функціонування в державі системи судів у межах загальної та конституційної юрисдикцій. Відповідно до ст.55 Основного Закону кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Отже, положення вказаної статті дозволяє громадянину або іншому суб'єкту обрати на власний вибір спосіб захисту та його межі. Одним із проявів такого способу є право на захист порушеного права в суді загальної юрисдикції. Водночас з метою забезпечення реалізації права на судовий захист особа може звернутися до Конституційного Суду України та реалізувати гарантоване Конституцією право на доступ до правосуддя в межах конституційної юрисдикції.

Р. Куйбіда звертає увагу на підпорядкованість загальної юрисдикції конституційній. Ця підпорядкованість обумовлена не тільки верховенством конституційного права над іншими галузями права, а й різною роллю

Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції. Специфіка юрисдикції Конституційного Суду України полягає в тому, що предметом його розгляду є правові акти у відірваності від реальної життєвої ситуації. А предметом розгляду судів загальної юрисдикції завжди є конкретні правовідносини між конкретними особами. Рішення Конституційного Суду України щодо конституційності правових актів чи тлумачення Конституції та законів України є обов'язковими для правозастосовної практики судів загальної юрисдикції. Проте це не означає, що Конституційний Суд України є вищою інстанцією щодо рішень судів загальної юрисдикції. Судові рішення судів загальної юрисдикції не можуть бути оскаржені до Конституційного Суду України і переглянуті ним.

Водночас змінами, внесеними до Конституції України 2 червня 2016р., передбачено впровадження інституту конституційної скарги в Україні (ст. 151-1 конституції України), що має як позитивні, так і певні дискусійні аспекти.

Серед позитивних змін:

- інститут конституційної скарги визнано багатьма демократичними країнами як ефективний національний засіб правового захисту конституційних прав людини від посягань з боку держави та її посадових осіб, утвердження верховенства права та демократії;
- запровадження цього інституту на національному рівні підтримують міжнародні експерти, зокрема, свої позитивні коментарі надають експерти Венеціанської комісії;
- враховуючи те, що Україна займає передові місця за кількістю заяв, які знаходяться на розгляді ЄСПЛ, запровадження інституту конституційної скарги сприятиме удосконаленню вітчизняного механізму захисту прав і свобод людини та, як наслідок, зменшенню завантаженості ЄСПЛ;
- запровадження цього інституту може забезпечити те, що громадянин буде активним учасником процесів конституціоналізації суспільних відносин, певною мірою здійснюючи своє право на безпосереднє народовладдя.

Окрім цього, можна навести й інші позитивні моменти запровадження на національному рівні інституту конституційної скарги була б корисною для нашої правової системи: повна чи нормативна.

Нормативна конституційна скарга пов'язана з розглядом конкретної справи, проте оскарженню підлягає лише нормативний акт, покладений в основу ухвалення індивідуального акта, тоді як сам правозастосовний акт не підлягає оскарженню, тобто конституційний контроль не стосується застосування нормативного акта.

Повна конституційна скарга охоплює право фізичних та юридичних осіб оскаржити до конституційного суду конституційність як нормативних, так і індивідуальних адміністративних актів чи рішень суду, оскільки порушення прав людини нерідко є результатом неконституційних індивідуальних актів, заснованих на конституційних нормативних актах.

У цьому аспекті важливо зважати на очевидність перевантаженості конституційного суду. З одного боку, потік конституційних скарг у конкретних справах громадян забезпечує широку можливість правового захисту у випадках порушення прав людини правозастосовними актами. З іншого боку, перевантаження конституційного суду може в результаті знизити ефективність його діяльності та перешкоджати виконанню ним функцій захисту прав і свобод осіб.

Конституційна скарга є «неоднозначним» благом через її двоїстий характер: вона відіграє важливу роль у захисті прав людини, однак є джерелом багатьох проблем для конституційних судів, які мають із застереженням підходити до розгляду скарг, щоб виконати вихідну функцію конституційного суду.

Вважаємо, що раціональним компромісом у такій ситуації є саме нормативна конституційна скарга, яка вже за своєю сутністю обґрунтовано обмежує кількість звернень до конституційного суду, сприяє розвантаженню органу конституційного контролю та повною мірою забезпечує належне розмежування юрисдикції конституційних і загальних судів. Такий висновок

загалом відповідає рекомендаціям Венеціанської комісії щодо вирішення конституційним судом питань конституційності лише нормативних актів, тоді як контроль за законністю індивідуальних актів, як правило, мають здійснювати суди загальної юрисдикції.

Згідно зі ст. 151-1 Конституції України Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, як вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Разом з тим із контексту наведеної норми не зрозуміло, що слід розуміти під словосполученням «всі інші національні засоби юридичного захисту». Якщо ж це усі судові інстанції, то це фактично позбавить більшість громадян права на звернення до Конституційного суду України та реалізацію відповідної конституційної норми, адже судові рішення не завжди переглядаються в апеляційному порядку та не завжди оскаржуються в касаційному. У правовому просторі інститут конституційної юрисдикції існує у двох моделях: 1) конституційне судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції; 2) конституційне судочинство здійснюється спеціально створеним судовим органом. В окремих країнах інститут конституційної юрисдикції функціонує на спеціальній основі по відношенню до загальних судів, в інших країнах – є складовою частиною загальних судів, що спеціалізуються на конституційному контролі.

Враховуючи неоднозначну практику зарубіжних країн стосовно функціонування системи судів у межах конституційної та загальної юрисдикцій, виправдано, що на національному рівні серед науковців і практикуючих юристів існують різні позиції щодо співвідношення загального та конституційного судочинства. Така дискусія полягає, зокрема, у співвідношенні діяльності Верховного Суду України (Верховного Суду) і Конституційного Суду України.

Перше, неоднозначно є практика Верховного Суду України у справах щодо дострокового припинення повноважень і звільнення з посади суддів конституційного суду України за порушення присяги, де в окремих випадках Судова палата в адміністративних справах Верховного Суду України фактично здійснювала перевірку і давала правову оцінку конституційності кількох рішень Конституційного Суду України. Така практика сама по собі, як прийняття процесуальних документів про перегляд окремих постанов Вищого адміністративного суду України, особливих процесуальних заперечень не викликає. Проте юридична аргументація, що наведена в їх мотивувальній частині, є дещо дискусійною та не відповідає європейським інтеграційним прагненням України як за змістом, так і формою, зокрема, в частині оцінки Верховним Судом України рішень Конституційного Суду України та визначення меж його повноважень.

Друге, неоднозначним є питання розмежування повноважень Конституційного Суду України та Верховного Суду України (Верховного суду) в межах тлумачення законів України. Верховний Суд України (Верховний Суд) наділений повноваженням переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами нижчих інстанцій одних і тих самих норм. Правові висновки Верховного Суду України (Верховного Суду) щодо застосування норми права є обов'язковим. Водночас суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Наведені положення національного законодавства відповідають рекомендаціям європейських експертів, так як завданням Верховного Суду України (Верховного Суду) є не лише вирішення конкретного спору, а й обов'язок спрямовувати судову практику у єдине русло.

Відповідно до ст. 150 Конституції України Конституційний Суд України уповноважений вирішувати питання про конституційність законів та інших нормативно-правових актів, здійснювати офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Підставами для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є наявність

неоднозначного застосування положень Основного Закону. Рішення і висновки, ухвалені Конституційним Судом України, рівною мірою є обов'язковими та остаточними і не можуть бути оскаржені.

За підставами звернення (неоднакове і неоднозначне застосування норми права) та обов'язковим характером рішень Верховного Суду України (Верховного Суду) та Конституційного Суду України, такі рішення мають спільні риси. Ухвалення вказаними судовими інстанціями правозастосовних актів, які у своєму змісті по-різному підходять до розуміння конкретної законодавчої норми, може призвести до дублювання дії цих актів, що є загрозою порушення принципу правової визначеності та верховенства права, що ставить під сумнів відповідність організаційних основа побудови системи суддів в Україні міжнародним стандартам. Аналізуючи наведене, варто брати до уваги правовий зміст понять «неоднакове» та «неоднозначне» застосування норми права. Раніше «неоднозначне застосування» положень закону визначалось як неоднакове застосування одних і тих же норм законів судами та органами державної влади (абз. 4 пункту 5 мотивувальної частини Ухвали КСУ від 10 грудня 2003р №59-у/2003.) Таке визначення було сформульовано, коли законодавство України не відносило до повноважень Верховного Суду України перегляд справ з підстав неоднакового застосування судом (судами) однієї норми права. Пізніше було здійснено розмежування понять «неоднакове» та «неоднозначне» застосування норми права і встановлено, що неоднозначність – це коли одна й та сама норма правового акта застосовується органами державної влади, судами по-різному за однакових обставин. Ураховуючи, що поняття «неоднакове» та «неоднозначне» мають різний зміст, усе ж таки слід зважати на те, що різниця між ними не нівелюється.

Суперечливі судові рішення порушують положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Стурбованість щодо різних і часто суперечливих підходів до застосування й тлумачення внутрішнього законодавства національними судовими органами неодноразово висловлював ЄСПЛ. Зокрема, наголошувалось, що положення Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод мають застосовуватися у світлі принципу верховенства права, одним із елементів якого є правова визначеність, Передбачуваність судової практики в межах застосування норм закону-центральна характеристика права.

Зважаючи на наведене, у національній правовій доктрині існує позиція, щодо доцільності трансформації Конституційного Суду України в окремий підрозділ (суд) Верховного Суду України (Верховного Суду) стосовно розгляду конституційних справ. Вважаємо такі зміни недоцільними, оскільки це сприятиме виникненню численних проблем, зокрема щодо: 1) кола осіб, які можуть звернутися із конституційним поданням; 2) особливим статусом суддів Конституційного Суду України по відношенню до суддів Верховного Суду України (Верховного Суду); 3) загрозою політичного тиску на Верховний Суд України (Верховний Суд) тощо.

Міжнародні експерти з питань урегулювання означеної ситуації зауважують на необхідність неформального діалогу між суддями вищих судів (Верховних Судів, Конституційних Судів) стосовно вирішення питань щодо тлумачення норм національного права та застосування норм міжнародного права. Венеціанська комісія у Висновку «Про конституційну ситуацію в Україні» від 17 грудня 2010р. наголошує, що судова практика Конституційного Суду України має бути послідовною, обґрунтованою, аргументованою з метою забезпечення принципу правової визначеності, що є ключовим елементом верховенства права.

Державні конституційні суди є органами, які можуть шляхом тлумачення положень конституції запобігти свавіллю влади, даючи найкраще з можливих тлумачень конституційної норми у певний період. Водночас позитивістський підхід Конституційного Суду України до тлумачення норм Конституції та законів України, а також політичний характер формування його персонального складу не сприяє встановленню верховенства права та визначення його складової – принципу правової визначеності.

Відповідно до Конституції України та національного законодавства про судоустрій і статус суддів суди України утворюють єдину систему. Судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Національна система судів у частині її ланковості та інстанційності викликає чи не найбільш жваві зауваження та критику з боку вітчизняних і зарубіжних експертів.

Ураховуючи окреслені вище етапи судової реформи, зауважимо, що види судів, які формують судову систему, тривалий час залишалися майже без змін. До прийняття конституційних і законодавчих змін 2016 року таку систему формували місцеві апеляційні, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України, які входили до системи судів загальної юрисдикції, а також Конституційний Суд України як суд конституційної юрисдикції. Класичний для національного законодавця підхід щодо визначення національної системи судів у межах прийняття судоустрійних законів, з-поміж іншого, законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010р., «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р., спричинений тим, що перелік видів судів, що становлять судову систему, закріплювався в Конституції України й не міг бути змінений на рівні Закону.

У конституції України інстанційність прямо не передбачена серед принципів побудови системи суддів загальної юрисдикції. Водночас шляхом тлумачення ст. 125 Конституції України, в контексті архетоніки цієї статті, де визначено ланки судів, виправдано, що законодавець у приписах ст. 17 Закону допустив розширення кількості конституційних принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, додавши до територіальності та спеціалізації ще один принцип – інстанційність.

До прийняття конституційних і законодавчих змін щодо судоустрою та статусу суддів у 2016 році на національному рівні функціонувала чотирирівнева та чотириінстанційна судова система: перша інстанція, апеляція, касація, перегляд судових рішень Верховним Судом України (повторна касація). Судом першої інстанції був місцевий суд, водночас, у випадках,

передбачених процесуальним законом, апеляційний суд розглядав справи відповідної судової юрисдикції і як суд апеляційної інстанції, так і як суд першої інстанції, а відповідний вищий спеціалізований суд розглядав справи відповідної судової юрисдикції і як суд касаційної інстанції, так і у випадках, передбачених процесуальним законом, як суд першої або апеляційної інстанції. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції був Верховний Суд України.

Із прийняттям вищезгаданих правових змін на національному рівні передбачено перехід до триланкової судової системи.

Так, судами першої інстанції є: а) місцеві суди; б) апеляційні суди, у випадках, визначених процесуальним законом; в) вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ (Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд); г) Верховний суд, у випадках, визначених процесуальним законом.

Судами апеляційної інстанції є: а) апеляційні суди; б) Верховний Суд, у випадках, визначених процесуальним законом; в) Велика Палата Верховного Суду, у справах розглянутих Верховним Судом як судом першої інстанції.

Судом касаційної інстанції відповідно до ст.125 Конституції України та ст. 36 Закону є Верховний Суд, у складі якого діють: Велика Палата Верховного Суду та чотири касаційні суди (адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд). Окрім того, слід зауважити, що відповідно до пункту 1 частини другої ст.45 Закону Велика Палата Верховного Суду у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами.

Ураховуючи наведене, влучними є зауваження І.В. Назарова, який вказує на те, що поняття «суд першої інстанції», «суд другої інстанції», «суд третьої інстанції» визначають не суд як постійну структурну складову судової системи, а як склад суду або судовий орган, що розглядає конкретну справу у певний час.

Європейські експерти з приводу законодавчих положень про повноваження апеляційних судів і Верховного Суду стосовно їх функціонування як судів першої інстанції, та першої або апеляційної інстанції, відповідно, зауважують, що недоліком національного законодавства у цій частині є те, що, визначаючи повноваження цих судів, законодавець, якщо не враховувати посилання на відповідний процесуальний закон, у тексті Закону нічого не відобразив про повноваження таких судів у цій частині. Видається, що процесуальне право може бути як всеохоплюючим, так і обмежувальним, якщо це буде потрібно. А тому положення ст.26 та 36 Закону потребують удосконалення у частині аналізованого матеріалу.

Надання повноважень судам одного рівня одночасно виступати судами декількох інстанцій є проблемним питанням організації судоустрою України. Такий підхід певною мірою «розмиває» принципи інстанційності правосуддя і ступінчастості судової системи. За таких умов порушується рівність правових можливостей з оскарження рішень, прийнятих судами другого і третього рівнів, винесених ними за результатами розгляду справи по суті.

Міжнародними стандартами гарантується право кожного на перегляд первинного рішення суду. Так, у Рекомендації №94(12) Комітету міністрів Ради Європи «Щодо незалежності, дієвості та ролі судів» від 13 жовтня 1994р., поряд з нормами, які стосуються статусу суддів, вказується, що рішення суддів не повинні переглядатися інакше, як через визначену законом процедуру апеляцій. Наведене дає змогу визначити необхідність функціонування у кожній національній судовій системі не менше двох судових інстанцій. Положеннями Хартії Європейського Союзу про основні права від 8 грудня 2000р. закріплено право на ефективне оскарження (частина перша ст.47 Хартії). Реалізація такого права неможлива без використання принципів ступінчастості та інстанційності побудови судової системи, а його забезпечення вимагає закріплення відповідних законодавчих положень, зокрема, щодо наближення судів до населення.

Принцип інстанційності побудови національної судової системи повинен забезпечувати досягнення таких цілей: по-перше, забезпечити винесення справедливого судового рішення у кожній справі, розглянутій у суді (шляхом гарантування права на оскарження судового рішення при наявності сумніву в його законності або обгрутованості); по-друге, забезпечити можливість особі захистити свої права у суді у розумні строки та без зайвих витрат. Тому національні судові системи слід будувати відповідно до вказаних цілей для того, щоб захистити громадян від судової помилки через перегляд помилкового судового рішення у додаткових судових інстанціях і забезпечити ефективність роботи судової системи без довготривалих судових слухань справ, що проходять всі можливі інстанції, значних фінансових витрат з бюджету держави на функціонування судових установ і великих судових витрат сторін. Саме тому відповідні міжнародні стандарти передбачають функціонування в кожній національній судовій системі не менше двох судових інстанцій, не йдеться про обов'язкове створення третьої інстанції або ж створення інших судових інстанцій. Розгалуженість судових інстанцій не є гарантією дотримання прав і свобод людини і громадянина на судовий захист, тим більше, що велика кількість судових інстанцій може розцінюватися як ризик недотримання розумного строку розгляду справи у суді, про що свідчить численна практика ЄСПЛ.

Міжнародні експерти рекомендують на законодавчому рівні визначати прискорювальні або компенсаторні заходи у випадках надто тривалого судового провадження. А саме, ухвалити спеціальний закон щодо тривалості провадження та запровадити грошову компенсацію у випадку невиправдано тривалого судового провадження у кількості, що сумісна з прецедентним правом ЄСПЛ. Основні критерії для присудження моральної шкоди і загальні критерії для визначення матеріальної шкоди мають бути чітко й детально вписані в законі. У країнах, де існують системні проблеми з тривалістю судового провадження, такі критерії мають бути попередньо оцінені Комітетом Міністрів Ради Європи у співпраці із ЄСПЛ (пункти 245 та 247). У переважній

більшості країн є значні обмеження як на апеляційний, так і на касаційний перегляд судових рішень за сумою позовних вимог, характером спору або за суб'єктом звернення.

У контексті наведеного слід зауважити що із внесенням конституційних змін щодо правосуддя у 2016 році в Основному Законі (ст. 129) закріплено норму про те, що однією із основних засад судочинства є розумні строки розгляду справи судом. Закріплення цього положення на рівні національного законодавства є цілком виправданим і таким, що відповідає міжнародним стандартам у сфері судочинства, зокрема ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практиці ЄСПЛ, рекомендаціям комітету Міністрів Ради Європи, резолюціям та рекомендаціям Парламентської Асамблеї Ради Європи, висновкам Консультативної ради європейських суддів, Венеціанської комісії, Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів тощо.

Вагомим кроком уперед у частині реалізації на національному рівні принципу розумності строків розгляду справи судом є перехід до триланкової судової системи. Міжнародні експерти неодноразово наголошували на необхідності уніфікувати систему судів загальної юрисдикції й трансформувати вищі спеціалізовані суди в підрозділи Верховного Суду України. Це, своєю чергою, забезпечить єдність судової практики, однакове застосування закону, уникнення конфліктів між судами та зменшення рівня бюрократії. Крім того, сприятиме скороченню тривалості судового розгляду, яка повинна бути розумною відповідно до ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На вищій судовий орган кожної країни повинно покладатися два основних завдання: розгляд справ за останньою інстанцією з винесенням судових рішень, які оскарженню в рамках національної судової системи не підлягають, і забезпечення єдності судової практики.

Як логічний приклад гармонізації національного законодавства про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами щодо наведеного вище, слід зауважити, що до прийняття конституційних та законодавчих змін

2016 року закріплення на законодавчому рівні правового статусу Верховного Суду України, як суду, розташованого на четвертому рівні національної судової системи, та такого, що має право переглядати рішення вищих спеціалізованих судів, а також, поряд із повноваженнями вищих спеціалізованих судів, забезпечувати однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій, певною мірою ускладнювало судоустрій нашої країни, не відповідало принципу розумності строків судового розгляду, закріпленого, з-поміж іншого, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та практикою ЄСПЛ.

З приводу цього І. Назарова зазначає, що, якщо не розглядати найбільш кардинальні варіанти (ліквідація всіх вищих спеціалізованих судів або Верховного Суду України), то можна було б запропонувати такі моделі удосконалення національної судової системи: 1) позбавити Верховний Суд України повноважень щодо перегляду справ, у такому випадку цей орган не утворюватиме четвертий рівень судової системи і не виконуватиме функцію четвертої судової інстанції. Він може отримати специфічний статус у судовій системі України, вийти із числа судів загальної юрисдикції за аналогією з КСУ; 2) залишити чотирирівневу структуру судової системи й надати Верховному Суду України можливість касаційного перегляду деяких категорій справ.

М. Сірій зауважує, що вкрай шкідливим є конструювання чотири-, п'ятирівневої судової системи з функціональним повторюванням. У разі повторювання функції у різних інстанціях жодна із інстанцій не виконує функцію якісно.

В умовах функціонування на національному рівні чотирирівневої судової системи європейські експерти визначали таку судову систему як непотрібно громіздку та надто складну, що виявлялася через існування вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України одночасно. Надто складна судова система містить у собі ризик затягування провадження, а відповідно до ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна держава зобов'язана організувати свою судову систему в такий спосіб, щоб

суди могли розглядати справи впродовж розумного строку. Тому пропонувалося звільнити судову владу від зайвої бюрократизації та адміністративного тягаря, наприклад, шляхом урегулювання питання стосовно існування двох рівнів касаційних судів. Перше, інститут повторної касації не виправданий у контексті конституційних положень щодо забезпечення державою гарантій апеляційного і касаційного оскарження судового рішення. Друге, повторна касація суперечить практиці ЄСПЛ щодо дотримання принципу розумності строків судового розгляду. Третє, застосування повторної касації прямо суперечить позиції Конституційного Суду України, викладеній у його рішенні від 11 березня 2010 р. №8-рп/2010 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у ст. 125 та 129 Конституції України. Вирішення означеної проблеми пропонувалося здійснити шляхом злиття двох найвищих рівнів.

Тим самим убачається, що внесення конституційних і законодавчих змін у 2016 році та перехід на національному рівні до триланкової судової системи забезпечить спрощення інстанційності національної судової системи; унеможливить дублювання функцій окремих судових інстанцій; сприятиме винесенню справедливого судового рішення у кожній справі, розглянутій у суді (шляхом гарантування права на оскарження судового рішення за наявності сумніву в його законності або обґрунтованості); забезпечить особі можливість захистити свої права у суді у розумні строки та без зайвих витрати, що відповідає міжнародним стандартам; збереже за Верховним Судом статус найвищого суду загальної юрисдикції; скасує четверту судову інстанцію, тим самим полегшить структуру судової системи.

Окрему увагу європейські експерти звертають на інстанційність системи адміністративних судів стосовно приведення її до єдиного знаменника з урахуванням конституційних положень щодо забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення.

Це стосується порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності Президента України, Верховної Ради України, Вищої ради юстиції (Вищої ради правосуддя) та Центральної виборчої комісії.

Вартою уваги є позиція науковців, відповідно до якої судовий процес має основоположне значення в організації судової влади та побудові судової системи. З позицій судового процесу підлягає переосмисленню роль судів апеляційної та касаційної інстанцій. Апеляційна інстанція повинна не виправляти помилки судів першої інстанції, а стати судом, який закладає основи єдності правозастосування. Своєю чергою, основним завданням суду касаційної інстанції повинна стати не робота над помилками судів нижчих інстанцій, а якість касаційного перегляду та забезпечення правильного застосування норм матеріального і процесуального законодавства у судах відповідних судових юрисдикцій. Тому питання щодо запровадження касаційних процесуальних фільтрів, за допомогою яких суд касаційної інстанції міг би діяти як суд, відповідальний за стан правозастосування у відповідній судовій юрисдикції, є досить актуальним.

Від часу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод більш детально на національному рівні почали розглядати принцип доступності до правосуддя. Для встановлення сутності цього принципу його досліджують через призму практики ЄСПЛ. Орієнтуючись на міжнародні стандарти доступності до правосуддя, на національному рівні встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний судовий розгляд справи з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Зауважимо, що згаданий принцип є конститутивним положенням Хартії Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 р. Ураховуючи євроінтеграційні прагнення України та бажання найближчим часом стати повноправним членом ЄС, ефективного впровадження на практиці існуючих законодавчих положень щодо реалізації принципу доступності до правосуддя, а також вдосконалення цього процесу як у межах законодавчих

положень, так і в межах правореалізаційної політики є необхідною умовою для України.

Принцип доступності суду міститься у рішеннях ЄСПЛ («Голдер проти Сполученого Королівства» (1975), «Ейрі проти Ірландії» (1979), «Девеєр проти Бельгії» (1980), у яких право на доступ до суду розглядається як складник права на справедливий суд, передбачений частиною першою ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Уперше поняття «Право на доступ до суду» згадується в рішенні ЄСПЛ «Голдер проти Сполученого Королівства» (1975). Право на доступ до суду визначається ЄСПЛ як відсутність надмірних правових і фактичних ускладнень під час звернення особи до суду і розгляду її справи у суді.

Доступність суду як засада організації національної системи судоустрою полягає у досягненні такого стану організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу людини і громадянина у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародних правових актах стандартам та вимогам. А тому, раль держави у забезпеченні засади доступності суду має полягати як в активних діях, спрямованих на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, так і в утриманні від учинення фактичних і правових перешкод у його реалізації.

Доступність суду може бути формальною та реальною залежно від співвідношення нормативного закріплення цієї засади та практики її реалізації.

Формальна доступність – це коли право людини та громадянина на звернення до суду закріплено на законодавчому рівні, але виникають правові (обмеження юрисдикції суду) або фактичні (недосконала організація роботи судів) перешкоди для цього.

Становленню необмеженого права на судовий захист та доступу до суду сприяло положення ст.124 Конституції України в редакції до 2 червня 2016р. Так, відповідно до попередньої редакцій ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширювалася на всі правовідносини, які виникають у

державі. Таке положення конституції узгоджувалося з позицією ЄСПЛ про неприпустимість вилучення певних категорій справ з юрисдикції суду: «те, що держава може безпеліційно і без контролю органів Конвенції вилучати із компетенції судів цілу низку цивільних справ або звільняти від цивільної відповідальності великі групи чи категорії справ, суперечить принципу верховенства права у демократичному суспільстві й пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає можливість розгляду цивільних справ у суді (пункт 65)».

Аналогічну позицію досить послідовно відстоює і Конституційний Суд України, який при розгляді низки справ визнавав нечлнними положення окремих законодавчих актів, які так чи інакше обмежували право на судовий захист. Зокрема, у рішення Конституційного Суду України у справі за зверненнями жителів міста Жовті Води від 25 грудня 1997 р. № 9-зп зазначається: 1) частину першу ст.55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку; 2) суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод; 3) відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі ст. 64 Конституції України не може бути обмежене.

Ураховуючи наведене вище, дискусійними є зміни, внесені Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р., до ст. 124 Конституції України. Так, відповідно до частини другої ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. У цьому контексті варто погодитися із практиками стосовно того, що спроба привести частину другу ст. 124 Конституції України у відповідність до ст. 6 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод є невдалою, оскільки: 1) слова «у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи» зводять нанівець усі попередні положення; 2) якщо при тлумаченні запропонованої норми акцент робити на тому, що юрисдикція судів поширюється саме на «спори», то поза межами цієї юрисдикції залишаться цивільні справи, які повинні розглядатися в порядку окремого (про встановлення фактів, які мають юридичне значення) чи наказного провадження; господарські справи про банкрутство, справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції; справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство, а також деякі інші категорії справ, які розглядаються та повинні розглядатися виключно судами.

Беззмістовність і, водночас плутаність запропонованих змін до частини другої ст. 124 Конституції України можуть бути використані суддями з метою викривлення її змісту. Наприклад, за певних обставин суди зможуть відмовляти у розгляді тієї чи іншої категорії справ з посиланням на другу частину ст.124 Конституції України.

Положення ст. 124 Конституції України в редакції від 2 червня 2016 р. мають на меті обмежити звернення до суду лише тими справами, у яких справді є «спірні правовідносини», за винятком передбачених законом випадків. Хоча зменшення зайвого навантаження на національні суди є досить виправданим, важливо, щоб право на доступ до суду не обмежувалося. Таке формулювання, як «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи», є доволі нечітким.

Окремої уваги потребує частина третя ст. 124 Конституції України, якою передбачено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Така норма суперечить: 1) частині третій ст.8 Конституції України, де визначено, що «норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини

і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»; 2) частинам першій та другій ст. 55 Конституції України, де закріплено, що: а) права і свободи людини і громадянина захищаються судом; б) кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Закріплення в Конституції України кількох норм, що відображають різні варіанти вирішення питання про обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору, призведе до їх використання судами з метою неправомірної відмови у здійсненні правосуддя. Ця відмова може призвести до того, що в майбутньому такі особи взагалі не зможуть відновити порушені права (наприклад, майно, яке суд мав би заарештувати як захід забезпечення позову, до моменту судового розгляду вже буде відчужене, кошти – зняті з рахунків, докази – знищені тощо.)

Досліджуючи питання засад організації національної системи судоустрою, окрему уваги слід приділити спеціалізації судів і суддів. Підставою судової спеціалізації є Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р., положеннями якої передбачено, що спеціалізацією має охоплюватися вся системі суддів загальної юрисдикції, а не лише окрема її частина.

Проведення судово-правової реформи, зокрема у період 2016 року, свідчить про розширення спеціалізації суддів і судів.

На національному рівні суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

У випадках, визначених законом, а також за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ. У місцевих загальних судах та апеляційних судах діє спеціалізація за здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Крім того, в апеляційних судах, вищих спеціалізованих судах, а

також у касаційних судах, які діють у складі Верховного Суду утворюються палати з розгляду окремих категорій справ.

Відповідно до частини третьої ст. 125 Конституції України та ст.31 Закону у системі судоустрою України відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. Вищими спеціалізованими судами є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд, які діють як суди першої інстанції у розгляді окремих категорій справ.

Верховний суд – найвищий суд у системі судоустрою України, який діє у складі Великої Палати Верховного Суду та чотирьох касаційних судів, функцією яких є розгляд справ відповідної спеціалізації в касаційному порядку.

Окрім того, частиною четвертою ст.125 Конституції України окрему увагу приділено органам адміністративної юрисдикції. Так, Конституцією передбачено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Закріплення на конституційному рівні норми, яка забезпечує автономність адміністративних судів, підтримується міжнародними експертами.

Світовий досвід свідчить, що адміністративна юстиція в більшості держав почала складатися у другій половині XIX ст., формуючись у кожній індивідуально, з урахуванням усталених теоретичних поглядів. Існуючі у світі моделі організації адміністративної юстиції загалом мають єдине завдання – вирішення скарг приватних осіб на рішення чи дії органів державного управління й посадових осіб з метою забезпечення права фізичних і юридичних осіб на судовий захист.

Відповідно до романо-германської системи адміністративні суди повністю відокремлені від судових органів загальної юрисдикції. Водночас вони не є самостійними та знаходяться у підпорядкуванні й організаційному зв'язку з органами управління. За англосаксонською системою адміністративні спори розглядаються в загальних судах. За німецькою моделлю адміністративні суди засновані на повній юридичній незалежності і від судових, і від адміністративних органів.

Зважаючи на неоднозначну практику зарубіжних країн у частині побудови адміністративної юстиції, це питання залишається актуальним протягом тривалого періоду і на національному рівні.

Вважається, що спеціалізація виступає однією із засад організації національної системи судоустрою. Спеціалізація може відбуватися за галуззю права чи за інститутом, що регулює ті чи інші суспільні відносини (галузева спеціалізація), або за суб'єктами останніх (суб'єктна спеціалізація). Галузева спеціалізація найчастіше реалізується через утворення окремих, інколи ієрархічно побудованих судових установ; суб'єктна – через організацію в судових органах певних підрозділів (колегій, палат, відділень), у яких розглядаються справи, де виокремлено правовідносини за участю спеціального суб'єкта, як-то неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, орендарів тощо. Такої ж позиції притримується більшість вітчизняних науковців.

Формами спеціалізації судової діяльності є: спеціалізація судів (поділ судової системи на структурно відокремлені підсистеми та утворення окремих судових установ, виділення яких зумовлене специфікою матеріальних і процесуальних правовідносин); спеціалізація суддів (у формі утворення судових палат, колегій, складів, окремих судів).

Стосовно першої форми – спеціалізація судів, то відповідно до національного законодавства про судоустрій і статус суддів таку систему утворюють наступні підсистеми:

а) щодо розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення: місцеві загальні суди; апеляційні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення; Верховний Суд у складі Касаційного цивільного суду та Касаційного кримінального суду;

б) щодо розгляду господарських справ: місцеві господарські суди; апеляційні господарська суди; Верховний Суд у складі Касаційного господарського суду;

в) щодо розгляду адміністративних справ: місцеві адміністративні суди; апеляційні адміністративні суди; Верховний Суд у складі Касаційного адміністративного суду;

г) щодо розгляду окремих категорій справ; Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд.

Стосовно другої форми – спеціалізація суддів, слід виокремити:

а) спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ;

б) спеціалізацію суддів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх;

в) слідчого суддю відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України;

г) судові палати з розгляду окремих категорій справ в апеляційних судах, вищих спеціалізованих судах, а також у касаційних судах, які живуть у складі Верховного Суду (у Касаційному адміністративному суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо: 1) податків, зборів та інших обов'язкових платежів; 2) захисту соціальних прав; 3) виборчого процесу та референдуму, а також захисту політичних прав громадян; у Касаційному господарському суді обов'язково створюються окремі палати для розгляду справ щодо (про): 1) банкрутства; 2) захисту прав інтелектуальної власності а також пов'язаних з антимонопольним і конкурентним законодавством.

Спеціалізація має бути мобільною та гнучкою, судді повинні мати можливість змінювати суд, спеціалізацію впродовж суддівської кар'єри, переходити зі спеціалізованого до загального суду і навпаки. Така гнучкість і мобільність не повинна загрожувати принципу не-змінюваності та незалежності суддів. При впровадженні спеціалізації суддів слід забезпечити принцип рівного статусу для загальних і спеціалізованих суддів, який, з-поміж іншого, повинен поширюватися на суддівську винагороду, право бути членами суддівських організацій, право на підготовку та підвищення кваліфікації в межах обраної спеціалізації.

Спеціалізація судів та суддів є обов'язковою умовою підвищення якості судової діяльності. Запровадження спеціалізації (як внутрішньої, так і зовнішньої) наукою обґрунтованою, законодавчо обумовленою вимогою часу, відповідає сучасним потребам суспільства для забезпечення більш ефективного і професійного здійснення за-хисту прав, свобод та охоронюваних законом інтерес людини, юридичних осіб у правовій державі. Спеціалізація у сфері судочинства – важливий принцип відповідності судових систем міжнародним стандартам. Практика створення спеціалізованих судів є одним із засобів підвищення ефективної судової системи, її розвантаження і забезпечення адекватного судового адміністрування .

Зауважимо, що велика кількість спеціалізованих судів не завжди свідчить про розвиток суспільства та розвиток держави як правової. Розгалужена спеціалізація судів може спричинити труднощі для фізичних та юридичних осіб з визначенням того, до якого суду вони мають, звернутися за захистом своїх порушених прав.

Практика європейських країн показує, що спеціалізація судової діяльності може виявлятися як у формі відокремлених судових органів з рівною або меншою кількістю рівнів, так і у формі спеціалізованих судів при загальних судах, як і мають відповідну підготовку. Введення додаткових штатних одиниць суддів з розгляду сімейних спорів, трудових, суддів з розгляду справ за участю неповнолітніх при судах з розгляду цивільних, кримінальних справ і справ по адміністративних правопорушеннях не потребує значних коштів й підвищує ефективність правосуддя. Такий європейський досвід необхідно застосовувати і в Україні.

Аналізуючи положення національного законодавства стосовно спеціалізації судової системи, важливо мати на увазі такі аспекти. По-перше, перелік апеляційних і касаційних судів у межах їх спеціалізації відповідає практиці європейських країн та не порушує загальновизнані міжнародні стандарти розбудови судової системи. Су-цільна спеціалізація апеляційних і касаційних судів у складі Верховного Суду унеможливорює диспропорцію

судової системи та забезпечує однаковий підхід у межах інстанційності щодо розгляду справ окремої юрисдикції.

По-друге, на противагу позитивним аспектам побудови судової системи за принципом спеціалізації, незрозумілою є позиція законодавця щодо наділення місцевих загальних судів повноваженнями розглядати поряд із цивільними та кримінальними справами адміністративні справи. Для цього існують місцеві адміністративні суди із відповідними повноваженнями. Мета існування адміністративної юстиції саме в тому, щоб всі адміністративні спори розглядалися адміністративними, а не загальними судами. Європейські експерти рекомендують систему місцевих адміністративних судів привести у відповідність до системи загальних місцевих судів.

Із існуванням системи судів, збудованої за принципом спеціалізації, можуть виникнути певні ризики. Загальновизнаним міжнародним стандартом судочинства є передбачуваність судової практики, стабільність правової визначеності, що є складовими елементами принципу верховенства права. На національному рівні суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Так, фактично існує три автономних системи судів – загальних, адміністративних, господарських. Зважаючи на правозастосовні способи вирішення колізій судової юрисдикції, за-значимо вагомість діяльності Верховного Суду як найвищого суду у системі судоустрою України, який забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми має закріплення на рівні національного законодавства норми, відповідно до якої Велика Палата Верховного Суду у визначених законом випадках діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами.

До прийняття конституційних і законодавчих змін 2016 року на національному рівні існували вищі спеціалізовані суди в межах цивільної,

кримінальної, господарської та адміністративної спеціалізації, до повноважень яких було віднесено надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства, що можуть ґрунтуватися на принципово різних концепціях праворозуміння, ймовірно, порушуючи принцип верховенства права. Європейські експерти у цьому контексті зауважили, що така діяльність вищих спеціалізованих судів, спрямована на забезпечення однакового застосування правових принципів і норм, при розгляді справ відповідної юрисдикції повинна розглядатися у зв'язку із роллю Верховного Суду України, який має бути основним гарантом єдності застосування судової практики всіма судами .

Роз'яснення законодавчих норм, надані вищими спеціалізованими судами, не повинні були суперечити висновкам Верховного Суду України, які є обов'язковими відповідно до національного законодавства. Враховуючи відсутність чіткого розмежування предмету діяльності спеціалізованих судів, можна припустити, що роз'яснення з питань застосування законодавства, надані цими судами, фактично могли суперечити один одному, тим самим порушуючи принцип верховенства права, правової визначеності та передбачуваності закону. У такому разі доцільно було б або забрати у вищих спеціалізованих судів повноваження щодо роз'яснення законодавства та закріпити такі повноваження за Верховним Судом України, або ж активно сприяти неформальному діалогу між національними судами різних спеціалізацій, до чого закликають європейські експерти.

Очевидним є те, що проведення судової реформи 2016 року сприяло вирішенню означених проблем стосовно передбачуваності судової практики, стабільності правової визначеності, що є складовими елементами принципу верховенства права.

Спеціалізація судової системи не повинна мати загального характеру. Спеціалізовані суди утворюють залежно від наявних у суспільстві потреб і можливостей державного фінансування на різних етапах побудови і розвитку судової системи . У межах проведення реформаторських заходів в Україні у

період 2014-2015 років планувалася ліквідація господарських судів. Водночас згідно з чинним законодавством ці суди існують як суди відповідної спеціалізації у системі судів загальної юрисдикції. Європейські експерти зауважують лише те, що це питання політичного вибору органів влади, яким видніше, яка система судів є ефективнішою для держави. Окрім того, висловлюються міркування, що існуюча в Україні система спеціалізації є досить за-плутаною, зокрема в частині поділу спеціалізації по розгляду адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення. Експерти рекомендують запровадити на національному рівні поділ судів на чотири соціалізації: цивільну, господарську, кримінальну та адміністративну, із чим варто погодитися (пункт 21) , (пункт 23 та 24) .

Індикатором ефективності судової системи у частині спеціалізації є спеціалізація судів. Законодавство України про судоустрій і статус суддів передбачено спеціалізацію суддів. У контексті міжнародних норм «спеціалізованим суддею» є суддя, який працює з обмеженою сферою права (наприклад, кримінальне право, сімейне право, економічне та фінансове право, право інтелектуальної власності, конкретне право тощо), або розглядає справи, які стосуються справи, які стосуються окремих ситуацій, що виникають в особливих сферах (пункт 5) .

Внутрішня спеціалізація судів, що передбачає спеціалізацію судів, є позитивним фактором для судової системи України, оскільки сприятиме якісному та швидкому розгляду окремого виду справ компетентними суддями. Таку позицію підтримують європейські експерти, та серед переваг спеціалізації суддів виділяють: 1) якість судових рішень, прийнятих спеціалізованим суддею; 2) єдність судових рішень; 3) спеціалізований суддя, який володіє знаннями, не пов'язаними лише до вирішення питання; 4) компетентність спеціалізованого судді сприятиме покращенню ефективності та оперативності розгляду справ, беручи до уваги постійно зростаючу кількість справ (пункти 8-13) .

Погоджуємося із Л. Москвич, що впровадження легальної спеціалізації суддів (окрім впровадженої вже на національному рівні ювенальної юстиції) як обов'язкової засади внутрішньої організації судів України можливе сьогодні лише в певних межах. Це пов'язано з наступними обставинами. По-перше, значна частка від загальної кількості місцевих судів має у штаті по 3-4 судді. За таких умов досить важко запровадити їх спеціалізацію. По-друге, введення суцільної спеціалізації суддів вимагає концептуально іншого підходу до системи підготовки кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів. По-третє, сам розглядуваний процес вимагає розширення штатної чисельності суддів, що, своєю чергою, спонукає покращенню матеріально-технічного та організаційно-правового забезпечення судів.

Упроваджуючи спеціалізацію на національному судовому рівні, слід враховувати можливі обмеження та застереження спеціалізації. Основний ризик суддівської спеціалізації полягає у відокремленні спеціалізованих суддів від основного суддівського корпусу. Надмірна спеціалізація може призвести до роздроблення права та процесу, а таке роздроблення може підірвати принцип правової єдності та зашкодити єдності суддівського корпусу.

Усі судді мають бути фахівцями створення правосуддя, мати єдиний правовий статус, відповідати вимогам незалежності та неупередженості, передбачених ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Спеціалізовані судді та суди повинні існувати у разі необхідності через складність чи особливість закону, мають залишатися частиною єдиної судової системи або ж єдиного судового органу відповідно.

Головною ідеєю при побудові системи судів за принципом спеціалізації повинно бути правильне розуміння єдності судової юрисдикції, яка допускає можливість існування її видового поділу в межах єдиного правового явища. У цьому контексті абсолютно виправданою буде уніфікація основних правил судочинства стосовно існуючих у межах єдиного правового явища видів судочинства.

Окремої уваги в частині дослідження спеціалізації як засади організації національної системи судоустрою потребує створення на національному рівні вищих спеціалізованих судів, якими є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. Вищі спеціалізовані суди розглядають справи, які віднесені до їх юрисдикції процесуальним законом як суди першої інстанції, аналізують судову статистику, вивчають та узагальнюють судову практику, інформують про результати узагальнення судової практики Верховний Суд, здійснюють інші повноваження, визначені законом. У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати.

Названі вищі спеціалізовані суди утворені судовою реформою 2016 року. Водночас до питання створення спеціалізованих судів як одного із способів удосконалення системи судоустрою України слід підходити доволі обережно. Ураховуючи наведені вище міжнародні стандарти в частині впровадження спеціалізації судів і суддів на національному рівні, слід зауважити, що спеціалізація має бути розумною, не надто вузькою та не надто широкою. При виборі оптимального рівня спеціалізації, зокрема щодо створення нових спеціалізованих судів на національному рівні, керівними мають бути наступні критерії: спеціалізація повинна сприяти максимально ефективному здійсненню правосуддя та якісному розгляду судових справ; створення спеціалізованого суду має бути можливим лише за наявності відповідних економічних, матеріальних і правових передумов; для створення спеціалізованих судів повинна бути наявність кодифікованого процесуального акта, яким передбачено процесуальні особливості розгляду справ щодо тих матеріальних правовідносин, які передаються на розгляд суду; для створення спеціалізованих судів необхідною є значна кількість справ, які були б предметом розгляду відповідного суду.

Зважаючи на те, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд діють як суди першої інстанції, ймовірно, вбачається порушення права на апеляційне та касаційне оскарження судового

рішення відповідного судового органу, що су-перечить як нормам Конституції України та національного процесуального законодавства, так і міжнародним стандартам у цій частині. Окрім того, перелік вищих спеціалізованих судів, наведений у Законі, є невиправданим з точки зору фінансових витрат для забезпечення діяльності такого суду (велике навантаження на державний бюджет) та одночасно з точки зору навантаження на суддю (мала кількість відповідних справ для цих вищих спеціалізованих судів).

Підбиваючи підсумок, варто сказати, що в нинішніх не простих умовах організації та діяльності державної влади нововведення до системи судоустрою України в частині спеціалізації судів заслуговують на особливу увагу.

Одним із конституційних принципів побудови судової системи є принцип територіальності, що являє собою одну з основоположних засад організації національної системи судоустрою. Н. Сибільова стверджує про однозначність визначення принципу територіальності при побудові національної судової системи та акцентує увагу на тому, що це побудова судової системи згідно з адміністративно-територіальним поділом України, що закріплений у ст. 133 Конституції України. У юридичній літературі принцип територіальності при побудові системи судів загальної юрисдикції нерозривно пов'язують із критерієм інституціональної доступності до суду. Відповідно до чинного законодавства України про судоустрій і статус суддів місцевими загальними судами є окружні суди, що утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди та інші суди, визначені процесуальним законом. Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У

попередні періоди територіальна доступність судів в Україні забезпечувалася шляхом створення судів відповідно до адміністративно-територіального устрою, передбаченого ст.133 Конституції України, на сьогодні передбачено інший порядок побудови судової системи України за принципом територіальності, зокрема, із урахуванням від-повідних судових округів.

Справедливо свого часу зауважував О. Градовський, що правосуддя має знаходитись, так би мовити, «біля дверей» кожного громадянина . А тому при вирішенні питання щодо необхідності утворення певного суду, вирішенні питання кількості судів, необхідної для певної адміністративно-територіальної одиниці, слід ураховувати не адміністративно-територіальний устрій країни, а щільність населення відповідної території, на яку буде поширювати юрисдикцію суд, транспортні комунікації, зв'язок території, на якій знаходиться суд, з населеними пунктами, завантаженість судів відповідної території тощо.

З огляду на наведене вище досить виправдано, що законодавець для побудови системи судів загальної юрисдикції в межах принципу територіальності за критерій утворення судів взяв пропорційне місце знаходження судових територій – округів. Такий підхід збалансує систему судів загальної юрисдикції з метою унеможливлення їх надмірної концентрації на певній території та зведення нанівець обставини, за якої можуть існувати території, на яких не буде судових установ за їх потреби.

Вагоме значення для побудови національної судової системи відповідно до міжнародних стандартів, що впливає на її структуру, ефективність, має закріплений на законодавчому рівні порядок утворення, реорганізації та ліквідації судів загальної юрисдикції. Відповідно до частини 1 ст.125 Конституції України та ст.19 Закону суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вноситься до Верховної Ради України Президентом України після консультацій із Вищою радою правосуддя. Місцезнаходження, територіальна юрисдикція і статус суду визначаються з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна визначеної Законом системи судоустрою, необхідність забезпечення доступності правосуддя, оптимізації видатків державного бюджету або зміна адміністративно-територіального устрою. Утворення суду може відбуватися шляхом створення нового суду або реорганізації (злиття, поділу) судів. Суд є юридичною особою, якщо інше не визначене законом.

Відповідно до конституційних положень та національного законодавства про судоустрій і статус суддів до проведення судової реформи 2016 року повноваження утворювати суди у визначеному законом порядку було закріплено Президентом України.

У контексті наведеного європейські експерти мали певні зауваження та пропозиції щодо порядку утворення й ліквідації судів і щодо ролі Президента України у цих процесах. Перше, повноваження, надані Президенту ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. (щодо ліквідації судів), виглядали ширшими за ті, що надані Президенту Конституцією України (в редакції до 2016 р.), відповідно до якої Президент утворював суди за процедурою, визначеною законом. Звідси виникало питання про відповідність ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. пункту 23 ст. 106 Конституції України (в редакції до 2016 р.). Загалом, участь Президента у процесі утворення та ліквідації судів, навіть за умови вирішальної ролі у цьому процесі пропозиції Державної судової адміністрації України, була дискусійною. Європейські експерти наголошували на необхідності позбавити Президента України права утворювати, реорганізовувати та ліквідувати суди. Така модифікація в окремій частині потребувала внесення конституційних змін. Водночас, якщо навіть повноваження Президента утворювати суди і залишаться в Конституції, то конституційна реформа повинна забезпечити церемоніальний характер цієї функції та привести у логічну відповідність норми закону та положення Конституції України.

У межах аналізованого питання потребує уваги зміна підходу стосовно того, що створення та ліквідація судів має бути предметом законодавства. У контексті наведеного слід наголосити, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено положення, відповідно до якого суд відповідатиме вимогам цієї Конвенції, якщо він «встановлений законом». Європейські експерти закликають установити мережу судів загальної юрисдикції, їх утворення, реорганізація та ліквідацію на рівні закону (пункт 15).

Логічним є зауваження міжнародних експертів з аналізованого питання стосовно того, що найбільш компетентним органом для створення та зміни системи судів є Вища рада юстиції (Вища рада право-суддя). Звичайно, рішення про створення системи судів може приймати Парламент, оскільки вони містять важливі бюджетні положення, однак ініціатива щодо прийняття таких рішень має надходити від Вищої ради юстиції (Вищої ради правосуддя) (пункті 13) . Європейські експерти закликають надати Вищій раді юстиції (Вища рада правосуддя) право ініціювати розробку та зміну мережі судів (пункт 129 (25)) .

Ураховуючи наведене та з метою удосконалення процедури що-до утворення та ліквідації судів, законодавцем, у межах проведення судової реформи 2016 року, враховано такі аспекти: 1) органом, уповноваженим формувати позицію щодо утворення, ліквідації та зміни системи судів, повинен бути найбільш компетентний вищий орган судової влади, якому слід надати ключову роль у цьому процесі. Таки-ми повноваженнями об'єктивно наділено Вищу раду правосуддя; 2) суди повинні створюватися, реорганізовуватися та ліквідуватися шляхом звичайної законодавчої процедури. По-перше, це знівелює політичне забарвлення цього процесу, по-друге, - відповідатиме рекомендаціям міжнародних експертів у цій частині.

З прийняттям конституційних і законодавчих змін 2016 року щодо утворення, реорганізації та ліквідації судів виникають нові спірні питання. По-перше, ст. 125 Конституції України та частиною другою ст. 19 Закону передбачається, що проект закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію

суду вносить до Верховної Ради України Президент України «після консультацій» з Вищою радою правосуддя.

Зважаючи на принципову важливість (з точки зору забезпечення права кожного на справедливий суд) питання утворення чи ліквідації судів, вважаємо, що термінологічна невизначеність змісту поняття «після консультацій» та відсутність процедури таких консультацій може призвести до вкрай негативних і непередбачуваних наслідків.

З огляду на зазначене в частині другій ст. 19 Закону пропонуємо законодавчо врегулювати процедуру цих «консультацій», передбачивши при цьому, що з боку Вищої ради правосуддя її позиція щодо результатів консультування надається у формі «подання», що відповідатиме ст. 131 Конституції України.

Окрім того, погоджуємося із практиками у тому, що конструкція частини восьмої ст. 19 Закону, якою передбачено, що суд є юридичною особою, якщо інше не визначено законом, дає законодавцю потенційну змогу втрутитися у визначення правового статусу суду на рівні будь-якого іншого закону, що є неприпустимим.

Статус суду, який передбачає його організаційну форму, має бути чітко визначений, а саме: суд повинен функціонувати як юридична особа. Ураховуючи викладене, у частині восьмій ст. 19 Закону слово-сполучення «якщо інше не передбачено законом» слід виключити.

На міжнародно-правовому рівні сформовано розгалужену систему міжнародних правових актів, що визначають стандарти та критерії у сфері судоустрою. З огляду на наведений аналіз основних організаційних засад побудови національної системи судів можна констатувати відсутність єдиного стандарту щодо складових елементів системи судів, як щодо ланковості та інстанційності, так і в частині спеціалізації судової діяльності. Ураховуючи необхідність дотримання принципу розгляду судової справи впродовж розумного строку та гарантування права на ефективне оскарження, що є вимогою міжнародних стандартів, доцільним є аналіз складових елементів

національної судової системи в частині їх ланковості та інстанційності, який наведено вище, а також необхідність подальшого вивчення означеного питання. Спеціалізація судів і суддів потребує удосконалення з обов'язковим дотриманням принципу компетентності та підвищення якості й ефективності судочинства. Проаналізовані ризики суддівської спеціалізації дозволяють дійти висновку, що основним з них є відокремлення спеціалізованих судів і суддів від основного суддівсько-го корпусу, що може зашкодити належній реалізації принципу правової єдності.

У зв'язку з наведеним особливої уваги потребують рекомендації, зауваження та висновки європейських і міжнародних експертів. Хоча такі зауваження та висновки мають рекомендаційний характер для нашої держави, слід наголосити, що їх зміст дає можливість зрозуміти мотиви, якими керуються міжнародні та європейські експерти. Для такого виду міжнародних стандартів характерна аргументованість, толерантність, політична незаангажованість.

Сучасна правова реформа не обійшла увагою і підвищення професійної етики суддів, прокурорів, їхньої взаємної поваги до професійної незалежності. Недаремно одним із принципів організації і діяльності органів прокуратури є повага до незалежності суддів. Разом з тим підвищення особистої та професійної етики посилить авторитет, незалежність та ефективність судової влади, підвищить довіру громадськості до суду.

Цей процес передбачає перебудову організації судової системи на просту та доступну для ефективного захисту прав і свобод фізичних чи юридичних осіб. Людина, яка приходить до суду, не є правником і не повинна ним бути, вона приходить не з розкошів чи нудьги і не на екскурсію. Людина шукає справедливості, вона хоче за допомогою державного судового механізму відновити своє порушене право. Як установа, яка надає судові послуги, судова система повинна бути простою та доступною для пересічного громадянина, а судові процедури – простими й зрозумілими навіть не для правників [1, с. 8].

В Україні донедавна фактично виокремлювалось п'ять самостійних судових структур та діяла чотирьохрівнева судова система. Крім того, функціонування господарських та адміністративних судів як окремих спеціалізованих судових установ не підвищує ефективність судового захисту настільки, щоб цим можна було обґрунтувати їхнє існування. Ці суди за обсягом фінансування практично прирівнюються до судів загальної юрисдикції, хоча навантаження на ці суди незначне у загальному обсязі справ, що розглядаються судами в Україні. Зокрема, станом на 2015 рік господарські суди загалом розглядали лише 3–3,5 %, а адміністративні – 10 % від загальної кількості розглядуваних справ у судовій системі. Крім того, адміністративні справи розглядаються і місцевими загальними, і спеціалізованими окружними адміністративними судами за правилами адміністративного судочинства [1, с. 11].

Усе це є свідченням того, що модель судової системи стала громіздкою, а тому малодоступною та малоефективною. Міжнародні інституції неодноразово наголошували на потребі в реорганізації системи спеціалізованих судів та створення єдиної системи судів, до якої входитимуть місцеві, місцеві окружні суди, Верховний Суд України (далі – ВСУ), що було частково запроваджено в ході конституційної реформи 2016 року.

У ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус судів» зазначено, що «систему судоустрою складають: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди; 3) Верховний Суд», який є найвищим судом у системі судоустрою України [2]. «Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення» [2], стверджується у ст. 18 відповідного закону. Крім того, глава 4 цього закону передбачає існування двох вищих спеціалізованих судів України: Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду, що діють як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій спорів. ВСУ є найвищим судом у системі судоустрою України, забезпечуючи сталість та єдність судової

практики. Таким чином, ВСУ стає остаточним арбітром з питань, що належать до різних галузей права (кримінального, цивільного чи адміністративного).

Він також здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції. Таким чином, зазначає Ю. Шемшученко, створено передумови для ліквідації тієї вакханалії, яка мала місце останнім часом у сфері застосування інституту судової касації. Правова природа касації, зазначає дослідник, насамперед пов'язана із сферою правозастосування. Внаслідок недосконалості законодавства та різного його тлумачення в судовій системі об'єктивно виникає конкуренція судових рішень. Саме для її подолання та забезпечення однаковості застосування правових норм усіма судами й утворюються верховні суди як касаційна інстанція, що утверджує єдину для всіх інших судів процедуру розгляду відповідних категорій справ. Разом із тим касаційна діяльність верховних (касаційних) судів впливає на законодавчу діяльність, стимулює процес оновлення чинного законодавства [3, с. 54].

Відповідно до конституційних змін 2016 р. скасовуються вищі спеціалізовані суди, що існували у галузі цивільного/кримінального, адміністративного та господарського права, та розширюється структура Верховного Суду, у складі якого діють спеціальні касаційні суди з розгляду категорій справ, що досі належали до відання вищих спеціалізованих судів, та Велика Палата для усунення потенційних відмінностей у практиці між «судами» в межах нового Верховного Суду [4, с. 8, 12]. Таким чином, у оновленому ВСУ, крім Великої Палати Верховного Суду, яка діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами, діє Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд. У кожному касаційному суді утворюються судові палати з розгляду окремих категорій справ з урахуванням спеціалізації суддів [5, с. 262–263]. Крім касації, ВСУ наділений іншими повноваженнями : аналіз судової статистики та узагальнення судової практики, звернення до КСУ щодо конституційності

правових актів, забезпечення однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій тощо [2].

Демократизація організаційних основ судочинства України в ході судової реформи пов'язувалась також із ліквідацією системи господарських і адміністративних судів та переданням їх функцій до судів загальної юрисдикції. Відповідні дії розцінювались як забезпечення доступності правосуддя як ключової конституційно-правової засади збалансування та оптимізації судової влади України шляхом запровадження «єдиного вхідного вікна» – через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. Передбачалось, що в умовах повної юрисдикції загальних судів основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, з трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних місцевих чи окружних судів [1, с. 16].

Проте в ході реформи господарські та адміністративні суди не були цілком ліквідовані. Згідно із Законом України від 2 червня 2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» залишились місцеві та апеляційні господарські та адміністративні суди, які діють разом із місцевими загальними судами та з апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Однак місцеві суди будуть іншими (окружними) організаційними структурами, що наразі утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах. Згідно із ст. 22 відповідного закону місцеві загальні суди розглядають цивільні, кримінальні, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення, господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їхньої юрисдикції, адміністративні суди – справи адміністративної юрисдикції (адміністративні справи). Відповідно до указів Президента України від 29 грудня 2017 р. в Україні ліквідовані місцеві

загальні суди (районні, міськрайонні, міські), натомість створені окружні суди, а також змінена система господарських судів і реорганізовано апеляційні адміністративні суди. Під реформування так і «не потрапили» окружні адміністративні суди [6].

Особлива увага під час проведення реформи судової системи приділяється формуванню суддівського корпусу України людьми, гідними високого суддівського звання, наділеними високим професіоналізмом, громадськими та моральними якостями. Отже, підготовка суб'єктів судочинства, які розглядають конфлікти у відносинах людини із суспільством та громадянина із державою, застосовуючи сферу своїх повноважень, шляхом компромісів реально вирішують суперечність між законом і дійсністю, постає важливим напрямом демократизації судочинства. Саме освіченість, порядність і професійність суддів є найкращою гарантією незалежності та неупередженості суду. Тому вибір має падати на осіб, спроможних забезпечити найвищі стандарти професійності й моралі [7, с. 162].

У Європейських стандартах судочинства наголошується на тому, що довіра, яку громадяни мають до системи правосуддя, буде посилюватися, якщо судді матимуть глибокі знання, які виходять за межі технічних знань права та поширюються на сфери важливого соціального значення, а персональні й суддівські навички та розуміння дозволятимуть їм управляти справами та вести процес належно і поважно [8]. У цьому аспекті постійне навчання є необхідним для об'єктивного, безстороннього та компетентного виконання суддівських функцій. Тому досить важливими питаннями є як вибір моделі базової освіти для майбутніх суддів, так і можливості їх підвищення кваліфікації.

У Законі України «Про судоустрій та статус суддів» відповідні питання регулюються у розділах IV «Порядок зайняття посади судді» і V «Кваліфікаційний рівень судді». Зокрема, серед вимог до кандидата на посаду судді (розділ IV, ст. 69) – вища юридична освіта (вища юридична освіта ступеня магістра (або прирівняна до неї вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобута в Україні, а також вища юридична освіта відповідного

ступеня, здобута в іноземних державах та визнана в Україні в установленому законом порядку) і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років [2]. Крім того, ст. 77 регламентує спеціальну підготовку кандидата на посаду судді – теоретичну та практичну підготовку судді в НШСУ, яка утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність (ст. 104). Підготовка «проводиться протягом дванадцяти місяців (якщо інший строк не визначений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) за рахунок коштів Державного бюджету України» (ст. 104), а її підсумком є кваліфікаційний іспит.

Оскільки законом лише у загальному вигляді окреслені вимоги до базової освіти кандидата на посаду судді, вибір моделі юридичної освіти для майбутніх суддів активно обговорюється у професійних колах. Зокрема, зазначає Г. Серeda, загальноосвітня модель юридичної освіти, яка передбачає поетапну підготовку бакалавра, спеціаліста та магістра у вищому навчальному закладі системи Міністерства освіти і науки України, не є ефективною для підготовки майбутніх суддів, адже спеціалізованої підготовки для роботи в суді така модель не дає. У мініосвітнянських ВНЗ навряд чи можна реалізувати навчальний план із десятками спеціальних курсів, а через величезну кількість студентів неможливо організувати і постійно діючий практикум та переддипломне стажування. Класична відомча освіта також не відповідає критеріям ефективності та доцільності, адже є досить затратною й не усі випускники поповнюють лави відповідних державних органів. Оптимальною для підготовки майбутніх суддів видається змішана модель освіти, яка передбачає двоступеневу підготовку фахівця. Перший ступінь – це набуття загальних юридичних знань у вищому навчальному закладі. Другий ступінь охоплює навчання у спеціалізованій магістратурі [9, с. 8], де можливо викладання великої кількості спеціалізованих дисциплін виходячи із принципу – «суддів мають готувати судді», викладання забезпечують фахівці, що мають досвід роботи в судочинстві, а теоретична підготовка чергується з постійно діючим

судовим практикумом. Власне за такою моделлю нині працює Академія прокуратури, де здійснюється підготовка також і суддів. Застосування такої моделі обґрунтовується для Академії суддів України, яка була б єдиним відомчим спеціалізованим ВНЗ для підготовки суддів і прокурорів [10, с. 13].

Вимога 12-місячної спеціалізованої підготовки кандидатів на посаду судді у НШСУ, що уперше з'явилась у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» 2010 р., певним чином вирішує проблему різного рівня вмінь і навичок новопризначених суддів, яка гостро виявлялась в умовах законодавчої небов'язковості спеціальної підготовки кандидатів у судді. Однак виникає питання: чи достатньо такої підготовки? Очевидно, спеціалізована підготовка майбутніх суддів у магістратурі, як це відбувається у багатьох європейських країнах, надавала б більшої впевненості у їх всебічності, єдності й достатності знань та вмінь, а відтак – у спроможності здійснювати правосуддя відповідно до стандартів правової держави. Безумовно, програма магістерської підготовки у спеціалізованому навчальному закладі суттєво відрізняється від класичних магістерських програм у галузі права. Як свідчить досвід Франції, Іспанії, Австрії, Болгарії, Греції та інших країн, де діють спеціалізовані заклади суддівської освіти, завдання такої підготовки – «навчити бути суддею». Відповідно, освіта, що її надають такі заклади, зосереджується на виробленні вмінь, навичок і взаємин, які судді повинні використовувати і демонструвати у своїй професійній діяльності, а саме: як вести судові засідання, як себе поводити зі сторонами, як врегульовувати конфлікти в залі судових засідань, якщо вони виникають, як мотивувати рішення тощо [9, с. 64]. Її триває така спеціалізована суддівська освіта, наприклад у Австрії, 5 років.

Упродовж цього часу кандидат на посаду судді проходить сім етапів підготовки, у межах яких має місце судова практика під керівництвом суддів-наставників, навчання при суді, відвідування судової академії, інтенсивне навчання окремих галузей права і спеціальною судовою практикою [10, с. 350] тощо. Це все дає підстави для роздумів про подальше вдосконалення моделі підготовки майбутніх суддів.

Ефективність судової системи вимагає від суддів високого рівня професійної свідомості. У рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи (Висновок № 3-2002 «Про принципи і правила, що регулюють професійну поведінку суддів, зокрема етичні норми, несумісну з посадою поведінку та неупередженість») зазначається, що судді повинні підтримувати свій високий професійний рівень шляхом підготовки та перепідготовки, які мають забезпечувати необхідну кваліфікацію [11, с. 133]. Отже, судді повинні постійно навчатись, і насамперед це обумовлено змінами у законодавстві, появою нових суспільних відносин тощо.

Питання підготовки судді для підтримання його кваліфікації регулює ст. 89 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де зазначається, що «суддя зобов'язаний проходити підготовку для підтримання кваліфікації в Національній школі суддів України» [2]. Таку підготовку суддя проходить не рідше одного разу на три роки, а її час не може бути меншим 40 академічних годин. НШСУ «проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до необхідності вдосконалення їхніх знань, вмінь і навичок залежно від досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, де вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою НШСУ організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб» [2]. За результатами тренінгів та інших видів підготовки відбувається оцінювання суддів.

Відповідно до Регламенту НШСУ, що затверджений наказом НШСУ від 24.06.2016, підготовку суддів для підтримання кваліфікації та періодичне навчання суддів з метою підвищення їхнього рівня кваліфікації проводить окремий структурний підрозділ НШСУ відповідно до програм підготовки суддів для підтримання кваліфікації, програм підготовки голів та заступників голів судів; програм курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; програм перепідготовки суддів за результатами кваліфікаційного оцінювання, якщо можливість здійснення

суддею правосуддя у відповідному суді не підтверджена; програм додаткового навчання суддів на підставі рекомендації викладача (тренера) за результатами проходження тренінгу під час підготовки; календарного плану підготовки суддів для підтримання кваліфікації; календарного плану та програми періодичного навчання суддів для підвищення рівня кваліфікації. У Регламенті НШСУ також визначені особливості підготовки за перерахованими вище програмами.

Практичним аспектом підготовки судді для підтримання його кваліфікації є система відстеження, аналізу та ознайомлення суддів з новим законодавством. Така робота може проводитись як у письмовому вигляді шляхом ознайомлення кожного судді з відповідними змінами, так і у форматі доповіді відповідальної особи на зборах суддів. Аналогічним чином має бути організована робота з вивчення суддями рішень ВСУ, які відповідно до процесуальних норм, є обов'язковими для застосування всіма нижчими інстанціями.

Отже, вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікаційного рівня суддів є не лише необхідною передумовою ефективної роботи судової системи, але й важливим напрямом демократизації судочинства. Крім опанування новел законодавства і права, розвитку професійних навичок та умінь, вона має значну увагу зосереджуватися на питаннях особистої та професійної етики для підтримки авторитету, незалежності й ефективності судової влади, підвищення довіри громадськості до суду.

Окреслені організаційні зміни, що тривають у судовій системі України, є підтвердженням певних зрушень у бік демократизації організаційних основ судочинства. Наскільки їм вдасться зробити судову систему простою та доступною для пересічного громадянина покаже час.

## **Висновки до Розділу 2**

Будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з

неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані з наявністю ефективної судової влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації Української держави виступає процес реформування судової влади. Дійсно, важко не погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. В цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного

рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

## РОЗДІЛ 3

### ГАРМОНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ РЕАЛЬНІСТЬ

#### **3.1 Доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи**

Визначальним вектором сучасного правового розвитку нашої держави є реформування судової системи до європейських правових стандартів, гарантування незалежності суддів та надання безперешкодного доступу громадян до правосуддя, позаяк можливість судового захисту – це фундаментальне, конституційне право кожної людини. Конститутивним обов'язком держави є забезпечення ефективних засобів правового захисту своїм громадянам, зокрема справедливого суду, відповідно до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Консеквентне та правильне законодавче регулювання суспільних відносин щодо прав людини є необхідною передумовою їх дотримання, а у випадку їх порушення запевненням санкціонованого і регламентованого державою належного захисту. Це також стосується гарантій реалізації можливості судового звернення, невіддільної складовою якого є доступ до правосуддя. Декларування прав і свобод людини потребує передусім наявності розвинутої системи конституційних гарантій їх реалізації та ефективного правового механізму їх забезпечення, що є запорукою практичної значущості прав і свобод у житті людини. Сучасне українське суспільство вимагає прозорого, доступного та ефективного судочинства європейського зразка, що зі свого боку потребує істотного реформування судової системи та її розвитку відповідно міжнародних правових стандартів,

Серед генеральних завдань демократизації судової системи є формування високого позитивного іміджу судової влади на національному та міжнародному рівні. Ретельний аналіз наукових доробків, судова практика, зокрема і

соціологічні опитування носіїв судової влади та громадськості, засвідчують, що становлення судової системи як демократичного інституту потребує дотримання передусім таких умов: наявність правильного, виразного та однакового розуміння суспільством судової системи, правової природи суду, його ролі та значення у державному механізмі; існування у соціумі абсолютної довіри до суддівського корпусу; фактичність належного кадрового і матеріального забезпечення органів судової влади; доступність судової системи для усіх членів суспільства, зокрема тих, які її потребують; відкритість і прозорість діяльності суддів; наявність у процесуальному законодавстві ефективного механізму щодо корекції (виправлення) судових помилок [217].

Нині ми простежуємо досить низьку довіру до судової влади як із боку української громадськості, так і міжнародної спільноти, що вимагає від держави нагального здійснення конкретних дій. Серед таких основних заходів, які підтримуються більшістю авторитетних науковців, у напрямі значного підвищення рівня довіри соціуму до судової системи та її демократизації в умовах європейської інтеграції, є:

- 1) налагодження прозорості процедури відбору осіб на посади суддів на основі кращих практик європейських країн;
- 2) адекватне застосування до суддів дисциплінарної відповідальності;
- 3) підвищення якості та ефективності правосуддя, що передбачає його здійснення високопрофесійними суддями на основі розвинутого національного законодавства та наявної позитивно-усталеної практики застосування правових норм відповідно до міжнародних стандартів у судовій сфері;
- 4) оперативність та оптимальність виконання судових рішень;
- 5) забезпечення відкритості інформації про судову систему, засади та принципи правосуддя, ведення та результати судових процесів;
- 6) гарантування доступності правосуддя.

У межах цього підрозділу основуючись на наукові напрацювання, міжнародні-правові стандарти, зокрема європейські, та норми національного законодавства розглянемо доступність правосуддя як первинний принцип

дотримання демократичних засад у діяльності судової системи, що є вкрай актуальним в умовах успішної реалізації судово-правової реформи в Україні, і зокрема військових реалій.

Доступ до правосуддя – це складна міжгалузева та міждисциплінарна проблема, яка предметно досліджували чимало вчених: О. Герасимчук, В. Гончаренко, В. Городовенко, І. Жаровська, І. Ізарова, І. Назаров, В. Нор, О. Овчаренко, О. Олійничук, А. Паскар, М. Погорецький, О. Погребняк, С. Прилуцький, Н. Сакара, О. Шило, М. Шумило, А. Яновицька, О. Яновська та ін. Праці цих авторів відіграли вагомий роль у концептуальному розумінні питання доступності правосуддя, однак малодослідженим залишається проблема імплементації міжнародних та європейських стандартів щодо підвищення рівня доступу до правосуддя в Україні, що актуалізується у цьому підрозділі.

Доступність правосуддя є одним із найвагоміших досягнень сучасної судової системи, яке повинна гарантувати кожна демократична держава. Доступність правосуддя є одним із первинних інституційних принципів судової влади, її організації та діяльності загалом. Тобто, це системоутворюючий чинник, який відображає природу судової влади та її державне і суспільне призначення, є базисом судової системи та корелятором юридичних процедур вирішення судом важливих справ.

Зауважимо, що у науковому дискурсі часто дефініції «доступність правосуддя» та «доступ до правосуддя» застосовуються синонімічно, тому з метою увиразнення доцільно проаналізувати домінуючі підходи щодо їх розуміння. Часто доступність правосуддя тлумачиться як принцип організації та діяльності судової влади, що не допускає юридичних і фактичних перепон у зверненні суб'єктів до суду з метою захисту своїх прав. Тобто, принцип доступності правосуддя – це визначальна засада побудови судоустрою та судочинства, що має міжгалузевий характер, забезпечена законодавством можливість безперешкодного звернення до суду та отримання судового захисту [191, с. 177]. Згідно позиції О. Овчаренко доступність правосуддя є особливим

станом організації судової системи та юрисдикційної діяльності суду у демократичній державі, що гарантує соціуму вирішення юридично значимих справ і відповідає міжнародно-правовим вимогам [156, с. 178]. Окремі вчені стверджують, що доступність правосуддя є певним стандартом справедливого та ефективного судового захисту, який конкретизується у необмеженій судовій юрисдикції, відповідних судових процедурах, розумних строках, і, звісно, вільному зверненні будь-якого зацікавленого суб'єкта до суду [42, с. 67].

Щодо дефініції «доступ до правосуддя», то на думку вченої І. Жаровської, воно є складовою доступності права та охоплює широкий спектр заходів й способів гарантованої можливості безперешкодного звернення особи чи іншого суб'єкта до органів правосуддя та отримання належного захисту свого права [61, с. 11]. Вчений І. Верба відзначає, що доступ до правосуддя слід асоціювати із певним дозволом тих, від яких залежить можливість звернення особи до правосуддя з метою захисту власних прав, свобод й законних інтересів, тоді як доступність правосуддя є лише однією із його засад [8, с. 40]. Звідси, «доступ до правосуддя» можна схарактеризувати як певне зобов'язання держави максимально забезпечити право кожної людини на доступ до справедливих і оперативних послуг у сфері правосуддя та юстиції, які надаються вчасно. Це право є основоположним конституційним принципом та домінантою міжнародного права.

Неупереджене, справедливе й доступне правосуддя – це неодмінний атрибут правової держави, що проголошується міжнародною та європейською спільнотою, і закріплюється у цілій низці їх нормативно-правових актів (зокрема, Генеральної Асамблеї ООН, ЄСПЛ, Комітету Міністрів РЄ тощо). Так, Європейська Конвенція'1950 у п. 1 ст. 6 закріпила, що у процесі вирішення спору щодо цивільних прав і обов'язків кожної людини чи вставлення обґрунтованості висунутого проти неї певного кримінального обвинувачення наділена правом публічного та справедливого розгляду справи упродовж розумного строку безстороннім й незалежним судом, що визнається законодавством. На цьому неодноразово зауважував ЄСПЛ приміром у рішенні

від 4.12. 1995 р. щодо справи «Bellet v. France» («Белле проти Франції»), що п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції'1950 серед гарантій справедливого судочинства чітко передбачає гарантію доступності судового захисту [59]. Тому, визнаний національним законодавством рівень доступу повинен достатньо забезпечувати право кожної людини на суд, адже верховенство права є конститутивною домінантою демократичного суспільства. Відповідно, щоб доступ був оперативним людина має мати абсолютну практичну можливість оскаржити дії, які загрожують її особистим правам.

Європейська Конвенція'1950 передбачає також спеціальні гарантії на право справедливого суду та ефективних засобів належного правового захисту. Так, БДПЛ вважає ці гарантії важливою складовою об'єктивного розуміння «доступності до правосуддя», позаяк вони забезпечують своєчасні, справедливі та ефективні послуги не лише судів, але і органів прокуратури. Згідно ст. 13 Європейської Конвенції'1950, держави-учасниці зобов'язуються у випадку порушення проголошених нею прав й свобод, гарантувати їх оперативний правовий захист. На основі власних рішень держави виконують ці зобов'язання, втім засоби ефективного правового захисту мають бути доступні для всіх суб'єктів, забезпечувати їм перспективу успішного розгляду справи та можливість відшкодування збитків. Також, Європейська Конвенція'1950 у ст. 6 передбачає гарантії процесуальних прав – доступ до суду, виконання судових рішень та кінцеву результативність судових рішень [59].

З метою оптимізації Європейської Конвенції'1950 щодо доступності до правосуддя Комітетом Міністрів РЄ було видано Рекомендацію № R81, яка рекомендувала спрощення, прискорення та здешевлення судового розгляду. Відповідно якого спрощення судового розгляду полягало у тому, що держава повинна забезпечити реальне застосування можливих заходів щодо оптимізації судового розгляду, процесуальних дій та створення оптимальних умов для розуміння суб'єктом судових рішень та мотивів.

Здебільшого метою спрощення судового розгляду є прискорення, що внаслідок уникнення неаргументованого призначення процесуальних дій, які

практично не обумовлені або мають суто формальний характер. При цьому, судові провадження повинні здійснюватися у розумних строках адекватних до обставин справи, і недопустимою є необґрунтована затримка самого процесу судового розгляду. Згідно прецедентної практики ЄСПЛ розумність тривалості провадження визначається конкретними обставинами справи, її складністю, поведінкою відповідних державних органів і заявника, вагомістю предмету спору для останнього. Як показує практика розумність строку передусім залежить від поведінки самого заявника й органів державної влади, з боку яких не повинні вживатися жодні заходи щодо навмисного затягування розгляду справи. До того ж, істотним принципом гарантування кожній людині права на доступність правосуддя є певне здешевлення його реалізації, що передбачає елімінацію економічних перепон до здійснення цього права. Це положення може бути реалізоване через державне запровадження системи безкоштовної правової допомоги особам, які знаходяться у скрутному економічному становищі. Спрощення доступу до належної безкоштовної правової допомоги, юридичного консультування забезпечує певною мірою доступність до правосуддя кожній людині. Економічною перешкодою, що може обмежити право людини на доступність до правосуддя, є також обов'язкова сплата судових витрат. Тому економічна складова доступності до правосуддя повинна передбачати адекватні судові витрати й створення відповідного процесуального механізму щодо надання розстрочки, відстрочки, а за істотних обставин повного або часткового звільнення від сплати судових витрат [22, с. 40].

У цьому контексті доцільно проаналізувати положення Резолюції № (78) 8 КМ РЄ про правову допомогу та юридичні консультації, яка рекомендує урядам держав-членів вжити необхідних заходів щодо усунення економічних перешкод для доступності до правосуддя. Зокрема наголошується, що необхідними передумовами цього є розумні судові витрати і створення належного процесуального механізму сплати судових витрат (надання розстрочки, відстрочки, повне або часткове звільнення). Пізніше Рекомендацією № R (93) 1 КМ РЄ щодо ефективного доступу до закону та

правосуддя малозабезпеченому населенню зауважено, що прийняття справи до судового провадження не повинно супроводжуватися обов'язковою сплатою державі високої грошової суми, позаяк судові витрати у жодному випадку не можуть стати перешкодою здійснення права на доступність до правосуддя.

На основі розгляду різних міжнародно-правових актів можемо виокремити правові та організаційні стандарти реалізації права людини на доступність до правосуддя. Правовими стандартами є: 1) гарантування національною правовою системою оптимального механізму доступу кожній людині до належних засобів судового захисту; 2) забезпечення права на безоплатну правову допомогу певним верствам населення; 3) абсолютна заборона дискримінації щодо реалізації права людини на доступність до правосуддя; 4) відповідна юридична відповідальність за недотримання чи порушення права людини на доступність до правосуддя; 5) обов'язкове врахування прецедентної практики ЄСПЛ. Серед організаційних стандартів слід виокремити: 1) належне інформування суспільства про можливі засоби захисту своїх прав у суді; 2) спрощена процедура організації процесу судового розгляду; 3) елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; 4) швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу; 5) належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій [22, с. 41].

Міжнародно-правові договори, рішення міжнародних організацій чітко вказують на те, що основоположні процесуальні гарантії разом з наведеними нами правами доступності до правосуддя є базисною складовою всіх прав людини, а відтак повинні бути належно захищені.

Доступність до правосуддя врегульовується і нормами національного законодавства. Так, у ч. 3 ст. 8 Конституції України кожній людині гарантується право на звернення до суду для захисту своїх конституційних прав і свобод, а ст. 55 визначає, що вони захищаються судом, окрім того кожен може

оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [105].

Подібні положення містить і ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», зокрема у ч. 1, ст. 7 гарантується кожному захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки безстороннім, незалежним і справедливим судом, утвореним законом, а ч. 3 цієї статті визначає, що доступність правосуддя забезпечується кожній особі відповідно до Конституції України та у порядку, встановленому законами України. Окрім цього, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у ч. 4 ст. 19 чітко вказує, що підставою утворення чи ліквідації суду є забезпечення доступності правосуддя [77].

Процес забезпечення доступності правосуддя інтенсифікувався після прийняття Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [106], що акцентувала на доступності правосуддя як визначальному засобі утвердження верховенства права. Відповідно до цього Україна повинна імплементувати європейські стандарти доступності правосуддя у національну судову систему.

Безумовно, для забезпечення доступності правосуддя недостатньо лише його декларативного гарантування, визначальним аспектом є запровадження ефективних механізмів практичної реалізації принципів доступності правосуддя й створення оптимальних умов для неупередженого і справедливого розгляду справи. КМ РЄ до основних заходів, які можуть значно спростити доступність до правосуддя відносить системне інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні [314].

Стандарти доступності правосуддя не є сталими, вони були розроблені внаслідок довголітньої діяльності ЄСПЛ, а відтак постійно уточнюються, удосконалюються та доповнюються новими аспектами. Рішення ЄСПЛ, які були прийняті щодо порушень права на доступ до суду містять тлумачення змісту цього права, визначають межі допустимості його обмеження тощо.

У процесі імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему слід враховувати зокрема висновки та позиції ЄСПЛ, позаяк його прецедентна практика є певним правовим орієнтиром у визначенні принципів міжнародного чи національного захисту прав людини. Правовою регулою виконання рішень ЄСПЛ є ст. 46 Європейської Конвенції 1950, що зобов'язує держави-учасниць виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, у яких вони виступають сторонами. Окрім цього, ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ», серед основних завдань якого є елімінація причин порушення Європейської Конвенції 1950 і протоколів до неї, імплементація європейських стандартів прав людини у національну судову систему, а також мінімізація звернень громадян України до ЄСПЛ.

Практика ЄСПЛ вказує на необхідність не лише відповідного законодавчого забезпечення доступності правосуддя, але з метою підвищення його рівня людина повинна мати конкретну можливість оскаржити діяння, що порушує її права [300]. Абсолютно виправданими у разі звернення до суду є очікування особи того, що її справа буде неодмінно розглянута та позитивно вирішена, і вона отримає реальний захист й поновлення порушених прав. Згідно правових висновків КСУ право на судовий захист не може обмежуватися шляхом створення штучних перепон чи відмови суду у прийнятті позовних або інших заяв, скарг, які оформлені відповідно до законодавчих вимог, позаяк це є порушення такого права [188].

Демократизація національної судової системи, реформування судів та удосконалення процесуального законодавства спрямоване передусім на підвищення доступності та ефективності судочинства. Сучасні джерела судочинства вказують на розвиток позитивних тенденцій справедливого судового розгляду, що досягнуто завдяки імплементації основних європейських стандартів у цій сфері, втім такий процес потребує і надалі клопіткої праці.

Європейські стандарти доступності правосуддя, що вироблені багатолітньою практикою ЄСПЛ та імплементовані у національне судочинство,

є певною цілістю інституційних і процесуальних дезидератів, які висуваються до оптимізації процесу судочинства. Інституційні дезидерати – це вимоги до суду як органу, що покликаний здійснювати оперативне правосуддя. Відповідно до розуміння ЄСПЛ «суд» представляє собою різні органи й посадові особи, що уповноважені вирішувати правові спори, і він обов'язково повинен відповідати таким критеріям: встановлений законом; безсторонній; незалежний; неупереджений [280].

Дотримання судами принципів доступності правосуддя у ході здійснення судочинства базується на тому, що суди обов'язково повинні бути створені відповідно до закону й суворо дотримуватися його вимог під час здійснення правосуддя. Так, у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» ЄСПЛ у своєму рішенні зазначає «заснований на законних підставах», що вказує не лише на законні підстави функціонування самого суду, але і його відповідність особливим нормам, які регламентують його діяльність [215, с. 147].

Окрім інституційних дезидератів європейські стандарти правосуддя передбачають і процесуальні: дотримання рівності сторін і засад змагальності, дослідження та встановлення достовірності доказів, забезпечення справедливості судового провадження тощо. Щодо останньої вимоги, то у правових висновках ЄСПЛ наголошується, що відповідно Європейської Конвенції 1950 «справедливий судовий процес – це один із конститутивних принципів будь-якого демократичного суспільства» [300]. Приміром, вимога справедливого судового розгляду є пріоритетною в адміністративному судочинстві, що окреслюється в його завданнях: неупереджене, своєчасне та справедливе вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин (1 ст. 2 КАС України) [99].

Безсторонність і незалежність суду займає чільне місце серед європейських стандартів справедливого судочинства, а тому доволі часто є предметом оскарження в ЄСПЛ. У справі «Совтрансавто-Холдинг проти України» ЄСПЛ у своєму рішенні підсумовував, що право заявника на розгляд справи безстороннім, незалежним і справедливим судом згідно п. 1 ст. 6

Європейської Конвенції 1950 у контексті принципів верховенства права й правової певності є порушеним [312]. Така позиція ЄСПЛ ґрунтувалася на доведенні факту втручання органів державної виконавчої влади до судового розгляду справи.

Дотримання доступності правосуддя передбачає перевірку відповідності суду об'єктивній та суб'єктивній незалежності: об'єктивна незалежність полягає у тому, що суд повинен надавати «достатні гарантії щодо відсутності будь-яких обґрунтованих сумнівів у цьому аспекті», а суб'єктивна – «жоден член трибуналу не може виявляти особисте упередження чи необ'єктивність» [299]. У процесі розгляду незалежності суду ретельно перевіряються та оцінюються на достовірність факти, що могли би спричинити певні сумніви з приводу цього питання.

Аналізуючи процес імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему, слід зауважити, що це не можна зводити суто до механічного їх запозичення. Дотримання засад доступності правосуддя у судових справах, нормативне розуміння та фахова деталізація їх сутності є невід'ємною складовою оперативного захисту прав людини та правосуддя загалом. Рівень забезпечення доступності правосуддя у державі є критерієм демократизації судової системи в умовах європейської інтеграції.

Отже, дотримання європейських стандартів доступності правосуддя є певним критерієм ефективності забезпечення і захисту прав людини у державі. Їх імплементація означає закріплення у нормах національного законодавства вимог, розроблених практикою ЄСПЛ та визначених міжнародними нормативно-правовими, які стосуються гарантування права на судовий захист, доступу до суду, порядку здійснення правосуддя, системи судів, компетентностей суддів тощо. Очікуваним результатом процесу імплементації європейських стандартів доступності правосуддя у національну судову систему є удосконалення і підвищення рівня захисту прав людини, тобто її демократизація.

У цьому контексті слід зауважити, що доступність до правосуддя здебільшого розглядається як основа організації й діяльності судової влади, зміст якої полягає у відсутності юридичних і фактичних перепон звернення до суду осіб з метою захисту своїх прав. З огляду на таку усталену дефініцію та положення ст. 124 Конституції України, видається доволі сумнівною однозначність засади доступності правосуддя, закріпленої національним законодавством та її відповідність європейським стандартам.

Розгляд резолюцій та рекомендацій КМ РЄ дозволяє нам виокремити наступні критерії доступності до правосуддя:

1) обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити;

2) інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні;

3) застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду;

4) швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі;

5) елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя;

6) вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду;

7) встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження;

8) своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя;

9) застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації);

10) створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них;

11) належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій;

12) організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Доступність до правосуддя як базис організації національної судової системи передбачає собою сукупність правових, соціальних і економічних елементів: 1) територіальна відстань до суду; 2) компетентність суду; 3) універсальність юрисдикції суду; 4) відкритість інформації; 5) стабільність судової системи; 6) розвиток і запровадження електронних технологій у діяльність суду; 7) належне державне фінансування (передусім, надання безкоштовної правової допомоги).

Щодо шостого елементу, то з 2021 р. в Україні офіційно функціонує ЄСІТС, яка передбачає три модулі (підсистеми): 1) електронний кабінет; 2) електронний суд; 3) підсистему відеоконференцзв'язку. Слід зауважити, що електронне правосуддя значно оптимізує принцип доступності правосуддя, позаяк спрощує роботу усіх суб'єктів судової системи, пришвидшує строки розгляду спору, і звісно усуває транскордонні бар'єри у межах держав-членів при здійсненні правосуддя. Європейські правові стандарти щодо електронного правосуддя визначені у Рекомендаціях (95) 11 КМ РЄ, Рекомендаціях (2001) 3 КМ РЄ, Рекомендаціях (2003) 15 КМ РЄ та інших.

Позиції щодо застосування електронного правосуддя є різнобічними, позаяк існує низка проблемних аспектів, а саме: відсутність належного технічного оснащення судів; ймовірний ризик втрати важливої інформації; забезпечення взаємозв'язку, а також уніфікації електронного документообігу суду з іншими наявними електронними державними системами тощо. Окрім цього, недосконалість надання технічної підтримки електронного судочинства, позаяк за технічне забезпечення судів й обслуговування суб'єктів зазвичай

відповідає одна особа. Необхідним є також належний рівень культури роботи працівників судів з електронними засобами, введення у судову систему електронного діловодства [15, с. 47].

Враховуючи певну проблематику українські вчені зауважують, що при тотальному запровадженні «комп'ютеризації» судочинства може порушуватися самий принцип доступності правосуддя в Україні. Позаяк, «наша держава не досягнула ще того рівня розвитку, коли абсолютно кожен громадянин має вільний доступ до інтернет-ресурсів та володіє навиками їх використання» [82], тому слід дотримуватися певного балансу.

Погоджуємося Г. Чижик, що у воєнних умовах територію України умовно можна поділити на три зони: 1) ті, на яких ведуться активні бойові дії чи велися; 2) які тимчасово чи тривало окуповані російським агресором; 3) перебувають у певній безпеці, і мають матеріальні умови та фізичний потенціал для роботи суду (відповідну комп'ютерну техніку, електрику, інтернет тощо), або таких умов в принципі немає (зокрема, коли це стосується окремих судів першої інстанції) [235]. З одного боку, за дії конституційної заборони щодо делегування повноважень суду іншим органам або особам, коли робота суду призупинена через військові дії чи інші надзвичайні обставини, визначається інший суд, що є територіально найбільш наближений до призупиненого суду, і який здійснюватиме правосуддя у цій місцевості. З іншого боку – доступність громадян до суду може бути обмеженою з огляду на загрозу їхній безпеці чи життю під час пересування або віддаленості від його розташування.

У цьому контексті важливим є рішення ВСУ стосовно здійснення правосуддя на території, яка перебуває у воєнному стані. Суб'єктам судових процесів надається можливість подання заяви щодо відкладення розгляду справ з огляду на воєнні дії та/або про розгляд її у режимі відеоконференції за допомогою різних технічних засобів, зокрема й особистих. У ВСУ разом зі звичним прийомом кореспонденції при наявності технічних можливостей приймання документів може здійснюватися на основі підсистеми «Електронний суд» або в електронному вигляді шляхом надсилання на електронну адресу

ВСУ Верховного Суду [235]. Очевидно, що за сучасних воєнних обставин абсурдно вести мову про певний прогрес використання ІКТ у національній судовій системі. Разом з тим, обставини у яких упродовж двох років функціонує судова система України безумовно спонукають до запровадження інноваційних методів комунікації і можливостей обробки інформації. Така реальність впливає на зміни рівня цифрової грамотності соціуму і, зокрема, бажання його підвищити. Сукупно ці тенденції напевно сприятимуть мінімізації проблем, пов'язаних із доступністю правосуддя, позаяк у використанні новітніх ІКТ зацікавлена нині не лише держава, але й сама людина.

На основі вищевикладеного можемо висновувати, що розвиток національної судової системи враховуючи принципи територіальності, галузевості та інстанційності, процес гармонізації її до європейських правових стандартів, повинно ґрунтуватися на пріоритеті ефективності та доступності правосуддя. Тому, подальші зусилля слід зосередити передусім на розширенні мережі судів першої інстанції з огляду на загальне перевантаження судів, розвитку та запровадженні електронних технологій у їх діяльність, забезпеченні відкритості інформації про судову систему, її стабільності та належного державного фінансування тощо. Сутність доступності судового передбачає: максимально можливу простоту судового процесу; розумний строк розгляду справи; доступ до судового рішення та його належного виконання.

Розкриваючи доступність правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад у розвитку судової системи, аналізуючи відповідність національного законодавства європейським правовим стандартам, слід зауважити, що окремі законодавчі норми та конституційні положення щодо належного забезпечення в Україні принципу доступності суду є дещо дискусійними. Разом з тим слушними і такими, що окликаються із європейськими правовими стандартами є відповідні конституційні та законодавчі зміни, котрі унеможливають функціонування водночас вищих спеціалізованих судів і ВСУ як судів касаційної інстанції. Чимала кількість

судових інстанцій не гарантує правової визначеності, недовірливо ставиться до остаточного вирішення справи судом, позаяк кожна з інстанцій відкриває нові можливості щодо оскарження судового рішення.

Доступність правосуддя та ефективність реалізації усталених законодавчих положень щодо захисту прав людини визначаються рівнем та гармонійністю імплементації міжнародних і європейських стандартів національним законодавством. З огляду на це, актуальним є подальше дослідження особливостей гармонізації європейських стандартів доступності правосуддя, виявлення їх сутності, з'ясування наявних проблем і тенденцій їх удосконалення.

Таким чином, доступність правосуддя – це закріплена національним законодавством і визначена європейськими стандартами вимога, що вказує загальновизнані засади відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Дотримання цього стандарту дозволяє висновувати, що діяльність суду із розгляду, вирішення справ й винесення відповідних рішень, що здійснюється носіями судової влади, є власне правосуддям, яке забезпечує справедливий розгляд будь-якої справи та поновлює порушені права.

Підсумовуючи можемо схарактеризувати особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і

доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Отже, проаналізувавши доступність правосуддя як первинний принцип дотримання демократичних засад розвитку судової системи основними проблемами реалізації цього принципу в Україні є: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

### **3.2 Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України**

В сучасних умовах розвитку України як відкритої держави, майбутнього повноцінного члена Європейського Союзу, ефективним способом демократизації судової системи є участь громадськості, що усталено осмислюється як «громадський контроль». Громадський контроль є визначальною складовою функціонування дієвого механізму співпраці судової влади та соціуму через: налагодження оперативних і константних взаємозв'язків між ними; формування взаємоповаги суддів і суб'єктів судового процесу; систематичну інформатизацію громадськості про діяльність судів; доступність до правосуддя; врахування громадської позиції у конкурсному

відборі суддів; безпосередній участі у судовому процесі (запровадження інституту присяжних).

Поетапне і комплексне запровадження різних форм громадського контролю за процесом демократизації судової системи в Україні визначено Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021 – 2023 рр. (затвердженою Указом Президента України від 11. 06. 2021 р. № 231/2021) [177]. У Стратегії передбачено конкретні напрями взаємодії суддів із соціумом: оприлюднення ВРП розширеного змісту щорічної доповіді щодо незалежності суддів в Україні, що повинна містити звітність поточного стану, аналіз тенденцій і розгляд нових викликів у судовій системі; введення практики всебічного публічного обговорення цієї доповіді (громадські консультації, дискусії); удосконалення заходів щодо активізації систематичного фахового спілкування з правовими інституціями і окремими спеціалістами, ЗМІ та громадськістю; запровадження системного підходу й ефективних комунікативних рішень із протидії розповсюдження неправдивої інформації передусім у соціальних мережах, що цілеспрямована на дискредитацію суддів чи судової системи загалом; створення механізму оцінювання суб'єктами судового процесу діяльності суду і суддів, приміром через анонімне усне чи електронне опитування; встановлення єдиного стандарту якості роботи суду; акцентування на запитах чи потребах суб'єктів судового процесу, що підвищує рівень доступності до правосуддя і сприяє іміджу суду серед соціуму як органу, що справедливо вирішує спір та захищає права та інтереси тощо.

Сутність громадського контролю обґрунтовували у різних аспектах: теоретико-прикладних – М. Козюбра, С. Кушнір, Т. Наливайко, О. Петришин, В. Шестак; конституційно-прикладних – Ю. Барабаш, В. Волощук, А. Крупник, О. Орловський; адміністративно-правових – О. Андрійко, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, М. Вітрук, В. Гаращук, С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Денисюк, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Миронюк та інші. Попри значний дослідницький інтерес до сутності громадського контролю за різними гілками влади, проблема громадського контролю у процесах демократизації судової

системи України не була предметом окремого розгляду, що актуалізує необхідність з'ясування ролі громадського контролю у процесах демократизації судової системи України.

З метою правильного осмислення сутності громадського контролю у процесах демократизації судової системи України слід окреслити його дефініцію. Зауважимо, що попри цілу низку досліджень щодо наукового розуміння громадського контролю і запропонованих законодавчих ініціатив дотепер поняття громадського контролю не існує чіткого національного законодавчого визначення. Доволі слушним був законопроект «Про громадський контроль в Україні» запропонований сучасним дослідником проблем громадського контролю діяльності влади С. Денисюком, який передбачав закріплення напрямів контрольної діяльності, перелік суб'єктів громадського контролю, принципи й правила реалізації такого контролю, його юридичне оформлення, механізм юридичної відповідальності державних і недержавних структур та їх посадових осіб за невиконання чи несвоєчасне, неякісне виконання законних вимог громадськості тощо [107, с. 39].

Незважаючи на відсутність окремого закону про громадський контроль його нормативним базисом є окремі конституційні та законодавчі норми. Зокрема, згідно ст. 5 та 38 Конституції України саме народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом в Україні, яку він безпосередньо здійснює через відповідні органи державної влади і місцевого самоврядування, а також громадяни беруть участь в управлінні державними справами [105]. ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» в якості однієї з форм громадського контролю визначає громадські слухання (ст. 13), у ході яких «територіальна громада має право зустрічатися з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування» [79]. ЗУ «Про об'єднання громадян» (ч. 1 ст. 20) до прав зареєстрованих об'єднань громадян відносить і право отримувати від органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування

інформацію, необхідну для реалізації своїх цілей і завдань [114]. Згідно зі ЗУ «Про звернення громадян», громадяни України мають право звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, установ та організацій незалежно від форм власності, до підприємств, до засобів масової інформації, до посадових осіб згідно з їх функціональними обов'язками із зауваженнями, скаргами та пропозиціями щодо їх статутної діяльності, заявою чи клопотанням стосовно реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення (ч. 1 ст. 1) [114].

Аналіз законодавчих актів свідчить, що на законодавчому рівні відсутнє нормативне визначення громадського контролю, лише у ЗУ «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» наведено поняття демократичного цивільного контролю, який визначено як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності і виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни [235].

З метою чіткого визначення ролі громадського контролю у процесах демократизації судової системи України доцільно з'ясувати наукові позиції щодо сутності та форм його здійснення. Так, юридична енциклопедія визначає, що громадський контроль є одним із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії, і способом залучення населення до управління суспільством та державою [137, с. 120]. Таку позицію підтримують А. Васіна, Л. Гордієнко, А. Мельник, О. Оболенський та ін. За твердженням українського дослідника А. Крупника, громадський контроль є інструментом громадської оцінки виконання органами влади й іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань [117]. Такий контроль є складовою системи публічного

управління та чинником розвитку соціуму в умовах розбудови демократичної, соціальної та правової держави.

Також у науковому дискурсі громадський контроль часто тлумачиться як система відносин громадянського суспільства з державою, яка ґрунтується на підзвітності органів державної виконавчої влади органам державної законодавчої влади (парламентський контроль) та недержавним структурам («третьому секторові» та ЗМІ). Г. Палій до громадського контролю відносять контроль з боку різних громадських формувань (або угруповань) – профспілок, трудових колективів, партій, рухів, фондів та інших утворень та контроль з боку громадян [107, с. 49]. Т. Наливайко визначає «громадський контроль» як організаційно-правову форму об'єднання громадян на добровільних засадах для задоволення та захисту їхніх власних та громадських законних правових, соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних та інших спільних інтересів [140, с. 113].

Пізніше з урахуванням наукового аналізу дефініції «громадського контролю» запропонували авторське тлумачення, як одного із видів соціального контролю у формі публічної перевірки діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням комплексу здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів з боку громадян та їх об'єднань в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави [141, с. 51].

В. Кравчук зазначає, що громадський контроль над діяльністю судів сьогодні повинен передбачати наступне: публічність судових процесів, зокрема, з вільним доступом до них представників засобів масової інформації; можливість відводу суддів з ініціативи учасників судового процесу; включення в атестаційно-дисциплінарні органи (кваліфікаційні комісії суддів) представників юридичної громадськості, ефективної діяльності громадських рад при судах, встановлення відповідальності за порушення суддівської дисципліни. [114, с. 55]. На думку П. Каблак: «громадський контроль судової влади, за своєю суттю, – це громадське оцінювання виконання судами своїх

повноважень, визначення ефективності їх функціонування»; він може здійснюватися методами спостереження, опитування, аналізу, прогнозування та ін., однак, у той же час, дослідник відзначає особливу результативність використання методу опитування за допомогою карток громадянського звітування (КГЗ) [877, с. 132].

На думку В. Панасюк «громадський контроль за діяльністю суддів це визначена законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних так і колективних суб'єктів) спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю здійснення судьями судочинства з урахуванням дотримання принципів врахування громадської думки при формуванні суддівського корпусу, гласності і відкритості судового процесу, доступності громадян до судового процесу, відкритості та доступності до судових рішень» [157, с. 298]. Підтримуючи таку позицію автора слід визначити, що мета громадського контролю за діяльністю суддів полягає у тому, щоб не допустити дій контрольованих суб'єктів за межами законності й правопорядку, попередити можливі відхилення від намічених цілей, а також інтересів суспільства та його суб'єктів, а у разі появи цих відхилень усунути їх негативні наслідки.

Щодо форм громадського контролю за діяльністю суддів, то вони теж не знайшли чіткого нормативного вираження та закріплення. В той же час основи нормативно-правового регулювання реалізації різних форм громадського контролю вже закладені в окремих положеннях ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ст. 11 закладені принципи гласності і відкритості судового процесу, частина яких реалізована, зокрема стосовно того, що «судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом; ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи; будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом; розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом. У відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. У

разі вчинення особою дій, що свідчать про неповагу до суду або учасників судового процесу, така особа за вмотивованим судовим рішенням може бути видалена із зали судового засідання» [77].

Виходячи з аналізу вказаного закону та інших законодавчих актів до форм громадського контролю за діяльністю суддів можна віднести: 1) моніторинг способу життя судді, який здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону. (стаття 59); 2) повна перевірка декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка подається суддею, здійснюється відповідно до закону центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, та полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірці на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення (стаття 60); 3) діяльність громадської ради доброчесності, яка утворюється з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання (стаття 87) та ін.

Логічно, що коли мова йде про суб'єктів, які здійснюють громадський контроль за діяльністю суддів, то до них можна віднести: ЗМІ, громадські організації правничого та правоохоронного спрямування, активна громадськість.

Так в ст. 11 «Гласність і відкритість судового процесу» ЗУ «Про судоустрій та і статус суддів» визначено окремі положення, які забезпечують реалізацію права громадян та ЗМІ здійснювати громадський контроль за діяльністю суду, а саме: судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом; ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або

письмової інформації про результати розгляду його судової справи; будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом; розміщення інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія є додатковим способом інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, місце, дату і час судового засідання; розгляд справ у судах відбувається відкрито, крім випадків, установлених законом; у відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи; особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом, однак трансляція судового засідання здійснюється з дозволу суду, тощо [19]. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, а також трансляція судового засідання повинні здійснюватися без створення перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Суд може визначити місце в залі судових засідань, з якого має проводитися фотозйомка, відеозапис.

Таким чином на законодавчому рівні визначено можливість представників ЗМІ приймати участь у судовому процесі та висвітлювати порядок здійснення судочинства. Однак проблема допуску представників ЗМІ до висвітлювання діяльності суду полягає в винайдення балансу між інформуванням громадськості про роботу судів і дотриманням державної (судової) таємниці, не розголошування відомостей розгляду справи, які можуть негативно вплинути на збір та оцінку доказів, розголошення відомостей, які суміжні з посяганням на приватні інтереси (особисте і сімейне життя) та ін. У зв'язку з цим суди традиційно не дуже охоче контактують з представниками засобів масової інформації, оскільки на це є певні об'єктивні причини (неможливість коментувати справи, які знаходяться в провадженні суду, необхідність забезпечення презумпції невинуватості тощо).

Зважаючи на це, питання висвітлення діяльності судів у ЗМІ та поінформованості про це громадськості є досить актуальним, а забезпечення належної комунікації суддів чи офіційних представників судів з журналістами, можливість висвітлення судових процесів є ключовим фактором у практичній реалізації принципу гласності судочинства. Слід погодитись і підтримати думку про необхідність створення у вищих спеціалізованих судах та апеляційних судах – повноцінні прес-служби; у судах першої інстанції (у разі неможливості створення окремих підрозділів) мають визначатися працівники, які відповідатимуть за співпрацю з журналістами та матимуть право надавати офіційну позицію суду. Прес-служби чи відповідальні працівники повинні вживати заходів для належного та об'єктивного висвітлення роботи суду, сприяти налагодженню роботи журналістів з суддями тощо. Такі заходи гарантуватимуть можливість отримання громадськістю збалансованої інформації про діяльність судів, особливо при розгляді резонансних справ, посилюватимуть довіру до суду. Рішення, прийняті при максимальній поінформованості громадськості про перебіг процесу, не сприйматимуться як необ'єктивні чи прийняті внаслідок тиску чи з наявністю певної корупційної складової, що з однієї сторони забезпечить втілення в життя конституційних засад гласності та відкритості в діяльності судової влади, з іншої – підвищить рівень довіри громадян до діяльності судів, а також сприятиме успішному розвитку судової системи України [20, с. 277].

До суб'єктів громадського контролю за діяльністю суду (суддів) які наділені безпосередніми повноваженнями щодо його здійснення слід віднести: громадська рада Ради суддів України; громадська рада доброчесності; громадська рада міжнародних експертів, діяльність яких потребує окремого дослідження.

В результаті дослідження з'ясовано, що під громадським контролем за діяльністю суддів слід вважати визначену законом діяльність представників громадськості (як індивідуальних так і колективних суб'єктів) спрямована на перевірку (спостереження, нагляд) за законністю здійснення суддями

судочинства з урахуванням дотримання принципів врахування громадської думки при формуванні суддівського корпусу, гласності і відкритості судового процесу, доступності громадян до судового процесу, відкритості та доступності до судових рішень. Завданнями громадського контролю за діяльністю суддів є: отримання точної і повної інформації щодо діяльності суддів; сприяння підвищенню ефективності роботи суддів; поширення серед громадськості соціально значущої функції судів; підтримання іміджу суддівської діяльності та престижу роботи судді; забезпечення прозорого відбору кадрів для судів, їх переміщення та іншого просування по службі; підвищення рівня законності забезпечення прав і свобод громадян в діяльності суддів; покращення умов та порядку надання суддівських послуг.

Зміст громадського контролю за діяльністю суддів проявляється у його процедурних формах, зокрема: моніторингу способу життя судді, який здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону; зверненні до суду для отримання інформації про його діяльність; діяльність громадської ради доброчесності, та інституційних елементах. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедура його здійснення. Суб'єктами такого громадського контролю виступають громадяни та громадські об'єднання – неорганізована та організована громадськість. У якості об'єкту громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності а також конкретні посадовці судової системи, або претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність вказаних об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів.

З метою закріплення законодавчих та організаційних засад такого контролю в Законі «Про судоустрій і статус суддів» доцільно визначити правові

засади, принципи та процедури громадського контролю за діяльністю судів в Україні з дотриманням прав громадян на отримання достовірної інформації про діяльність судів в Україні та врахуванням толерантності, необхідності дотримання таємниці конфіденційної інформації, яка є предметом судового розгляду та таємниці судового слідства, а також поваги до професійної діяльності суддів.

### **3.3 Пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції**

Проблема інтеграції в європейську спільноту та світовий правовий простір стає дедалі актуальнішою з огляду на цілу низку попередніх внутрішніх процесів у державі та нових викликів, які постали в умовах війни. Тому необхідно сформувані пріоритетні напрямки демократизації судової системи України відповідно до правових стандартів, які утвердженні в ЄС. Найвагомішими індикаторами правової держави є незалежність і неупередженість національної судової системи. Адже, яким би досконалим не було національне законодавство, у разі відсутності належного механізму дотримання передбачених ним прав і обов'язків, його норми перетворюється на декларативні. Проблема судової реформи в Україні є надважливою, адже частка соціуму, яка довіряє суду є мізерною, натомість кількість неправосудних рішень надвеликою.

Офіційно Україна набула статусу кандидата у члени ЄС 23 червня 2023 року. Так, згідно резолюції Європарламенту щодо статусу кандидата України, Республіки Молдови та Грузії 2022/2716 (RSP) між Україною і ЄС інтенсифікується всебічний, структурований діалог з метою подальшого посилення економічної інтеграції, гармонізації національного законодавства із правовими нормами ЄС і поетапного залучення до цих процесів більшої кількості європейських інституцій. Фактично йдеться про новий імпульс щодо

реалізації інноваційних трансформацій у національно-правовій системі, що сприятиме апроксимації вступу України до ЄС у найкоротшій історичній перспективі.

Серед визначальних дезидератів ЄС до України як кандидата на вступ у ЄС, є здійснення оптимального реформування організаційно-нормативних засад функціонування судової системи. З огляду на те, що судова реформа в Україні визначається затяжним і складним характером, доцільним видається розгляд сутності організаційно-правової проблематики судової системи у державі в умовах сучасної інтенсифікації європейської інтеграції.

Конститутивною складовою національно-правової системи України, що зазнає істотних метаморфоз є право як окрема підсистема, яка активно залучається до процесів позитивних соціальних перемін, вирішення суспільних контроверз, самоорганізації соціуму та підтримання громадського порядку [123, с. 33]. Із техніко-юридичної позиції, право трансформується внаслідок ухвалення нових нормативних актів, внесення змін у чинне національне законодавство, нормотворчим забезпеченням новітніх інституцій та їх введення у національну правову систему. Інноваційні зміни правової системи здебільшого сприймається як гарантії форсування процесів європейської інтеграції, вдосконалення ефективності діяльності державно-владних інституцій, і зокрема суддів, що має первинну значимість для успішного поступу.

Значний кейс правових новацій, які повинна реалізувати Україна як суб'єкт європейської спільноти (офіційний претендент на членство в ЄС) стосується суддів загальної юрисдикції. Зокрема, європейські партнери вимагають удосконалити порядок призначення на посаду суддів: 1) кандидати повинні відбиратись виключно на основі високої фахової кваліфікації; 2) дотримання прозорі неупередженої процедури відбору кандидатів у ВРП; 3) оновлення складу ВККСУ. Експерти відзначають, що упродовж останніх п'яти років істотною проблемою судової системи в Україні є відтік кадрів, що пов'язаний передусім із дезорганізацією ВПР. Відповідно до чинного

національного законодавства ВРП діє на постійній основі заради гарантування незалежності судової влади в Україні, функціонування її на засадах підзвітності та відповідальності перед соціумом, недопустимості порушення конституційних норм і законодавчих положень України, формування високопрофесійного й добросовісного суддівського корпусу, неухильного дотримання професійної етики суддями та прокурорами [69]. Раніше простежувалася тенденція, що судді досягнувши граничного дозволеного віку перебування на посаді одразу ішли у відставку. Така процедура обов'язковий висновок ВРП, тому юридично-формально процедура відставки на певний час є неможливою.

Дещо ускладнилася ситуація внаслідок ухвалення у 2021 р. закону про реформу ВПР. Відповідно до нього створювався новий орган – Етична рада, що формується із міжнародних експертів та українських суддів, завданням якої є здійснення перевірки членів ВРП на їх добросовісність. Закон вказує що частина членів Етичної ради формується Радою суддів України, котра, зі свого боку, відмовилась делегувати своїх представників, відтак роботу суддівського корпусу було паралізовано. Ця обставина стала великим викликом для національної правової системи, позаяк практично призупинила судову реформу, а також зумовила значний суспільний та міжнародний резонанс – негативну публічну реакцію президента України, Венеційської комісії та послів G7 [31].

Це явище тривало фактично до кінця 2021 р., зрештою Етичну раду було сформовано, яка запрацювала у 2022 р. Втім, як показав досвід формування першого складу Етичної ради та її функціонування, цей процес є гіпертрофовано бюрократичний, і на формування органів відбору професійних суддів здійснюється опосередкований вплив різних груп (суспільних, політичних, державних, професійних).

Певну стурбованість держав ЄС викликає також питання оновлення складу ВККСУ. У поданому спільному висновку Венеційської комісії та Генерального директорату із прав людини й верховенства права РЄ (ГД-1)

стосовно проекту ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і окремих законів України щодо діяльності ВСУ та органів суддівського самоврядування» (проект закону № 3711) [204], прийнятого 8 – 9 жовтня 2020 р. на 124 пленарному засіданні Венеційської комісії акцентується:

1) у функціонуванні ВККСУ найбільш «слабкими» елементами є суди першої інстанції, оскільки нові судді після проходження процедури повторної оцінки не призначаються у найкоротші терміни, і як наслідок у державі існує ціла низка вільних, незаповнених вакансій, що зумовлюють надмірне перевантаження судів;

2) у проекті закону № 3711 не цілком враховано доміканти Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та ЄС від 20 липня 2020 р. Зокрема, цим документом передбачено створення нової ВКСУ шляхом прозорої процедури її обрання Конкурсною комісією, в якій обов'язково беруть участь міжнародні представники, формування «Комісії з питань етики» із залученням міжнародних фахівців для здійснення одноразової оцінки доброчесності й дотримання членами ВРП етичних приписів. Зокрема, комісія з питань етики повинна рекомендувати уповноваженому органу з призначення (обрання) звільнення тих членів ВРП, які не підвердили успішний результат перевірки. Також Комісія має формувати належний перелік попередньо відібраних кандидатур, з яких уповноважені органи обирають (признають) членів ВРП;

3) у Висновку наголошується на регулярній інституційній нестабільності національної правової системи. Передусім реформи у судовій системі України інтенсифікуються одразу після зміни політичної влади, що є загрозовим з боку довіри соціуму до органів судової влади як об'єктивних, незалежних інституцій. Під певною загрозою зостається відповідність принципу послідовності та стабільності законотворчості як одного з визначальних елементів верховенства права. Відсутність такої сталості у формуванні законодавчого базису реформ безумовно призводить до негативних конотацій. У цьому аспекті слухним є зауваження В. Устименко, що «недодержання

принципу константного, сталого розвитку правового поля позбавляє суспільство фактичної можливості налагодження ефективного механізму втілення ідеї сталого розвитку у повсякденні, а сама держава дискредитується як інституція забезпечення соціальної справедливості та економічного розвитку [219, с. 36]. Тому, Україні слід інтенсифікувати роботу щодо максимальної реалізації принципу верховенства права у контексті судової реформи та дотримання всебічного й консеквентного підходу в аспекті введення нових змін у національне законодавство.

Разом з тим, з метою оптимального дотримання євроінтеграційного курсу у кваліфікаційній підготовці суддів слід приділити значну увагу належному виробленню навиків застосування правових позицій рішень ЄСПЛ, що мають надзвичайну цінність не лише у формуванні європейського правопорядку, але і запровадження кращих європейських суддівських практик в Україні. По суті, рішення ЄСПЛ – це особливі «носії» загальноєвропейських правових стандартів, тому їх врахування у судовій практиці України безумовно сприятиме швидким та ефективним заходам щодо виконання судових рішень та елімінації структурних недоліків чи прогалин у межах національної правової системи [98, с. 6]. Важливо також, щоб суддівський корпус обов'язково дотримувався у своїй діяльності універсальних деонтологічних засад задекларованих у Бангалорських принципах поведінки судів, які схвалені Резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. (№2006/23), на базисі яких розроблено Кодекс суддівської етики [3].

Окрім необхідності удосконалення системи судів загальної юрисдикції, ЄС вказує на доцільність застосування інноваційного підходу до реформування КСУ. Вимога ЄС до функціонування органу конституційної юрисдикції стосується передусім розроблення, ухвалення та введення у дію норм, які чітко регламентуватимуть процедуру попереднього відбору суддів на засадах об'єктивного, справдішнього оцінювання їх добросовісності і фахових навиків, що рекомендовані Венеційською комісією. Досвід формування суддівського корпусу КСУ вказала на наявність істотних організаційних проблем із

попереднього відбору й призначення на посаду судді КСУ. Очевидною проблемою є забезпечення участі громадськості у ході здійснення оцінювання рівня доброчесності претендента на посаду судді. Приміром, у червні 2022 р. РСУ сформувавши перелік кандидатів на посади суддів КСУ за своєю квотою та провівши з ними відповідні співбесіди, не було оголошено їх результатів і взято РСУ перерву на невизначений термін. Аргументом цього рішення було те, що РСУ не встигла розглянути аналітичні довідки щодо фактів недоброчесності кандидатів, які надійшли від громадських організацій, окрім цього кожен з них має особисто відреагувати на правдивість таких відомостей [148].

Слід зауважити, що чинне національне законодавство не зобов'язує до реагування на повідомлення різних громадських організацій, позаяк всі учасники відбору перед співбесідою пройшли перевірку спеціальними уповноваженими державними органами – СБУ, МВС, НАЗК, Державною судовою адміністрацією тощо, які не мали жодних претензій до кандидатів. Однак, реакція де-факто відбулася, що значно уповільнив процес формування суддівського корпусу органу конституційної юрисдикції, звідси вважаємо, що ця процедура потребує певної оптимізації на правовому рівні – адекватного нормативного закріплення.

Іншою проблемою згідно позиції ЄС є брак чіткої визначеності («розмитість») внутрішньої організації діяльності самого суду та способів регламентації інституту дисциплінарної відповідальності суддів. Зауваження європейських партнерів полягає у тому, що притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів нині має значною мірою корпоративний характер. У справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо визнання конституційності (відповідності Конституції України) певних положень ЗУ «Про запобігання корупції», ККУ, КСУ у своєму рішенні висновує про недопустимість створення на законодавчому рівні таких передумов розвитку взаємовідносин, які би передбачали контроль або вплив з боку законодавчої чи виконавчої влади на судову, формування нормативно-

правового регулювання, що дозволить на законодавчому рівні здійснювати контроль органами інших гілок влади над органами судової влади, а також суддями у процесі здійснення ними повноважень і функцій, що призводить до втручання у діяльність судової влади, і зокрема посягання на її незалежність, що гарантується Конституцією України [188]. Отже, цим Рішенням КСУ вимагає від законодавця у процесі формування відповідних органів, введенні санкцій (відповідальності), запровадженні окремих видів контролю ґрунтуватися виключно на принципі невтручання у діяльність судів і суддів і незалежності судової влади.

Попри те, що означене Рішення КСУ має законодавчу силу, воно є суперечливим в аспекті його як соціального регулятора, а саме: 1) рішення обмежує законодавчу волю парламенту – представницької влади Української нації щодо законодавчого регулювання функціонування судової системи; 2) з огляду на таку позицію суддівський корпус наділений певними ознаками неформальної елітарності, позаяк судді не підлягають під предметну юрисдикцію спеціалізованих антикорупційних інституцій, які створені в Україні за підтримки та участі ЄС; 3) значною мірою нівелюється тривала антикорупційна реформа, відтак держава наражає на небезпеку реалізацію таких фундаментальних доміант функціонування національної правової системи як верховенство права і соціальна рівність; 4) в організаційному аспекті проблемним постає з'ясування у діях судді особливостей протиправного діяння та застосування інституту дисциплінарної та будь-якого іншого виду юридичної відповідальності.

У своїх висновках Венеційська комісія неодноразово зауважувала на відсутності у національному законодавстві положень, які гарантують конкурентний характер відбору суддів КСУ, що передбачав би міжнародну компоненту [186]. Зауважимо, що певні зусилля у цьому напрямку в Україні здійснювалися. Так, 21 грудня 2020 р. було прийнято Проект Закону про конституційну процедуру (№ 4533), який частково повинен був вирішити названі європейськими фахівцями недоліки [174]. З боку Венеційської комісії

до цього законопроект було подано зауваження, яка рекомендувала надати НАЗК повноваження з порушення дисциплінарних процедур щодо суддів, систему ефективності дисциплінарної процедури оптимізувати через надання більшості судам права застосувати санкції за дисциплінарні проступки суддів, можливості перегляду судами власних рішень зокрема у випадку, коли один із суддів, який схвально проголосував за це рішення, пізніше обвинувачений в отриманні неправомірної винагороди за таку позицію. Спеціалісти Венеційської комісії переконані, що ці та аналогічні інноваційні нововведення є сучасним запитом правової дійсності, а тому повинні бути задоволені.

Вирішення проаналізованих організаційно-правових проблем реформування судової системи в Україні є важливою передумовою її демократизації в контексті європейської інтеграції. Успішність цього процесу залежить від якості розроблення, мобільності ухвалення та введення в дію низки нових для правової системи України нормативних конструкцій, що дозволять змінити правовий статус багатьох державних інститутів, оптимізують процедури формування суддівського корпусу як у КСУ, так і судах загальної юрисдикції. У підсумку це пришвидшить виконання нашою державою «Копенгагенських критеріїв» та запровадженню правових стандартів ЄС зі захисту прав людини, становлення верховенства права та забезпечення демократичної судової системи в Україні.

Визначальними напрямками демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення

оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) доступ громадськості до судової системи України.

Розглянемо більш детально стан і перспективи розвитку окреслених нами напрямків демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції.

*Зміцнення незалежності судової влади, гарантування невтручання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб.* Як нами зауважувалося, неупередженість і незалежність судової влади є визначальним індикатором правової держави. До позитивних аспектів нового ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [77] належить те, що він зменшив вплив Президента України на процес формування судової влади, судді призначаються Президентом України лише на підставі та у межах подання ВРП. Із-за відсутності відповідного указу Президента особа не може вступити на пост судді, проте відповідальності за не підписання у Президента немає. Вважаємо, що це мало бути би обов'язком, однак жоден обов'язок Президента не може виконуватися примусово. Окрім цього, Президент України втратив право своїми указами створювати та ліквідовувати суди, це здійснюється виключно на законодавчому рівні.

У цьому контексті слід зауважити, що ВРП складається з 21 члена: голова ВСУ входить до складу ВРП за посадою, 10 – обирає З'їзд СУ, 2 – призначає Президент України, 2 – обирає ВРУ, 2 – З'їзд АУ, 2 – Всеукраїнська конференція прокурорів, 2 – З'їзд представників юридичних ЗВО та наукових установ [69]. З метою демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції видається доцільним усунення від формування ВРП Президента України та ВРУ, і долучення до її складу, принаймні на період гармонізації національного законодавства до європейських правових стандартів, представників різних незалежних міжнародних інституцій у сфері правового захисту. Альтернативою може бути закріплення ВРП як всенародного виборного органу, але за умови незалежного від Парламенту та Президента України формування ЦВК. Це дозволило б уникнути чи

мінімізувати неправомірні рішення судів та елімінувати вплив різних органів влади й посадових осіб. За умов першої варіації необхідним є ретельний підхід до вибору міжнародних інституцій, які би брали участь у формуванні ВРП та до їх варіабельності з метою уникнення тотального зовнішнього впливу на українську судову та законодавчу системи певних політичних спрямувань.

*Утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення.* ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» передбачає можливість притягнення до відповідальності суддів за різні корупційні правопорушення й недотримання норм процесуального законодавства [77]. Однак, на жаль, не містить положень щодо відповідальності за неправосудні рішення в аспекті ухвалення рішень, які суперечать нормам матеріального права або ж не належно аргументовані доказовою базою, що є істотною проблемою нинішнього судочинства. Довести факт отримання хабаря значно простіше, а ніж обґрунтувати неправосудність певного судового рішення. На основі чинного національного законодавства про змагальність судового процесу у господарському та цивільному судочинстві можна висновувати, що у разі відсутності клопотання стороною про застосування певної наявної норми права, яка торкається безпосередньо сутності справи, в принципі суддя може її не застосувати. Йдеться про те, що судді не зобов'язані відати всіма нормами матеріального права та їх застосовувати. Ми вважаємо, що така ситуація за умов демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є недопустимою у сфері судочинства.

Цю проблему можна вирішити кількома щонайменше двома способами: 1) надати безапеляційне право адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішення суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створити певну юридичну інституцію (службу, центр) в Україні, до роботи якої будуть задіяні чимало практикуючих юристів високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства

суддями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок сформований на взірець правової експертизи фахівців. Формування спеціалістів щодо конкретної справи слід здійснювати з урахуванням їх спеціалізації (приміром 6 – 8 осіб) на основі випадкового комп'ютерного відбору. У випадку прийняття повторного негативного рішення щодо того ж самого судді упродовж року повинен бути прописаний обов'язок ВРП розглянути допустимість подальшого обіймання ним посади судді чи його негайне звільнення. Цей метод доцільно використовувати на рівні апеляції задля меншого навантаження на аналогічну систему, а фінансування діяльності «суду присяжних для суддів» здійснюватися за кошти заявників або функціонувати на громадських засадах (зокрема, і можливістю отримання гонорару). Рішення такої інституції повинно бути публічно доступним і слугувати достатньою правовою підставою для звільнення судді, проте у жодному разі не перегляду рішення у тій самій інстанції з метою уникнення зловживань з боку заявників, а також дублювання судової системи. Другий спосіб є певною мірою радикальним, однак він безумовно сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності, свідомості і відповідальності суддів. Звісно, що такі чи аналогічні заходи є вимушеними з огляду на наявні проблеми у судовій владі і згодом за умов позитивної судової практики повинні бути скасовані.

З метою боротьби та протидії корупції в Україні доцільно на законодавчому рівні закріпити право кожної приватної особи на захист своїх прав шляхом прихованого звукозапису або відеозйомки під час комунікації з носіями судових чи інших органів влади. Відтак, допустим і належним доказом вимагання або отримання хабаря суддею чи іншим представником судової системи має бути звуко-, відеозапис, який пройшов належну судову експертизу на автентичність. З метою дотримання принципу неупередженості та прозорості судова експертиза повинна здійснюватися незалежними інституціями, які мають відповідну атестацію і ліцензію для проведення такого виду експертиз і найкраще, як нам видається, щоб вони були сертифіковані авторитетними зарубіжними організаціями на підставі певних урядових угод.

Сьогодні у більшості випадках експертиза проводиться виключно державними спеціалізованими установами, зокрема згідно ч. 3 ст. 7 ЗУ «Про судову експертизу» – криміналістичні, судово-медичні та судово-психіатричні експертизи [78].

*Налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами.* Відповідно до ЗУ «Про прокуратуру» [75] конститутивними завданнями прокуратури є здійснення: 1) представництва інтересів держави чи громадян у суді; 2) нагляду за дотриманням законів органами, які здійснюють досудове слідство та дізнання, ведуть оперативно-розшукову діяльність; 3) нагляду за додержанням законів у процесі виконання судових рішень у кримінальних справах. Виняткова роль прокуратури простежується на усіх стадіях кримінального процесу – пред'явленні підозри, обвинувачення, проведенні слідчих дій, судового провадження і виконання вироку. Тому, рівень неупередженої роботи залежить передусім від її незалежності від органів влади, зокрема і Президента України, та об'єктивного конкурсу відбору її суб'єктів. Це вкрай важливо у тому аспекті, що суддя може бути повідомлений про підозру щодо вчинення ним кримінального правопорушення лише Генеральним прокурором чи його заступниками, які сьогодні абсолютно підконтрольні Президенту України. Тому вважаємо, що у національній правовій системі доцільним було би делегувати повноваження щодо призначення Генерального прокурора парламентській опозиції з метою забезпечення балансу інтересів у цій сфері. Разом з тим, право Парламенту виявлення недовіри Генеральному прокуророві повинно залишатися чинним.

Попри певні позитивні зміни у конкурсному відборі на прокурорські посади, що здійснюється відповідними конкурсними комісіями, самі вони формуються доволі не прозорим способом, і відтак нівелюється сама мета їх роботи. Прокуратура в Україні, на противагу багатьом зарубіжним країнам у яких структурно вона належить до виконавчої чи судової влади, де-факто є окремою правоохоронною гілкою влади. У Конституції України прокуратуру

лише формально віднесено до системи правосуддя, яка має особливий статус та здійснює нагляд над законністю, однак не допустимим є незаконне втручання у діяльність судової влади та зазіхати на незалежність суддів. Тому, вважаємо, що проблеми оскарження дій прокурорів, їх притягнення до відповідальності, зокрема за незаконне збагачення, повинні вирішуватися аналогічним способом як щодо суддів.

Неупередженість кримінального процесу гарантується незалежністю слідства від прокуратури та поліції. Однак в Україні структурно слідчі органи перебувають у відомстві МВС, яке визначає їх нормативно-правовий базис, вагоме місце в якому займає наказ «Про організацію діяльності органів досудового розслідування НПУ» від 6 липня 2017 р. (№ 22125) [138]. Згідно позиції ВСУ існує ціла низка дискреційних повноважень НПУ, зокрема п. 2 ст. 122 КУпАП стосовно накладення стягнень за порушення Правил дорожнього руху, що зафіксовано на відеозаписі. Ці постанови поліції про накладення адміністративних стягнень не переглядаються судами, тобто НПУ здійснює функції «мобільного суду», а тому вважаємо, що всі її посадові особи повинні мати фахову освіту як мінімум ступеня молодшого спеціаліста, як це практикується в європейських країнах, а не трьох місячні курси.

4. *Встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу.* Визначальними правами суб'єктів судового процесу є: відповідний розгляд судової справи; вчасне і належне повідомлення відповідача про судові засідання; правильний документообіг; наявність доказової бази тощо. Стосовно названих прав суб'єктів судового процесу тривалий час існували суттєві проблеми як в аспекті законодавчого визначення, так і практичного виконання, що певною мірою є тепер удосконалені. Приміром, попереднє процесуальне національне законодавство передбачало строк розгляду господарських і цивільних справ до двох місяців, який судами тлумачився як строк, у межах якого вони повинні були відкрити провадження у справі, втім не розглянути її. Нині господарське та цивільне національне законодавство визначають п'ятиденний строк із надходження позовної заяви

для відкриття провадження (ст. 176 ГПКУ та ст. 187 ЦПКУ) та шістдесяти денний строк щодо розгляду справи по суті після відкриття провадження у справі (ст. 195 ГПКУ та ст. 210 ЦПКУ). Також існує спрощене та наказне провадження, які дозволяють швидше вирішувати окремі категорії справ.

Щодо кримінальних справ, то тут, окрім строків розгляду справи судом істотне значення має строк досудового розслідування (до 18 місяців), упродовж якого особа може перебувати у слідчому ізоляторі. У цьому контексті слід наголосити на доцільності чіткішого врегулювання випадків встановлення судової застави й адекватного визначення її розміру. КПКУ містить низку статей відповідно до яких не може застосовуватися застава щодо звільнення особи з-під арешту (ч. 5 ст. 176), однак до цього переліку не входить розкрадання коштів в особливо великому розмірі, корупційні правопорушення тощо. Цікавим є те, що судді уповноважені визначати розмір застави фактично на особистий розсуд, оскільки не існує виразних критеріїв його визначення. За аналогією цивільного судочинства логічним видається встановити, щоб обвинувачений вносив на депозит суду суму еквівалентну розмірам збитків/розкрадання за інкримінованою статтею.

Вчасне і належне повідомлення відповідача про судові засідання було вкрай наболілим питанням минулого, коли про порушену справу (господарську, цивільну чи іншу) відповідач дізнавався з офіційних друкованих видань, що призводило до порушення фундаментальних прав людини і певного «рейдерства», коли приміром особа навіть не знала про позов, і за її відсутності відсуджували квартиру та оформляли на нового правовласника. Нині в умовах технологічного прогресу у разі браку інформації щодо перебування (проживання) чи місця роботи, особа повідомляється через офіційний веб-сайт судової влади України не пізніше десяти днів до судового засідання, зокрема в оповістці подається дата, час й місце розгляду справи (ч. 11 ст. 128 ЦПКУ).

Задля зручності та ефективності здійснення документообігу сьогодні існує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, яка забезпечує мобільний обмін документами і навіть видачу електронного судового наказу.

Проблема наявності доказової бази потребує вироблення нових підходів до можливостей доступності до неї та пріоритетності окремих доказів. Передусім, відео- та аудіозаписи всіх представників судової системи щодо їх професійної діяльності повинні бути допустимими доказами незважаючи на наявність чи відсутність особистого дозволу цих осіб. Свідчення свідків мають вторинну значимість відносно безперечних фактів, встановлених судовою експертизою з приводу аналізів, які містять стовідсоткове чи близьке до цього значення достовірності. Зауважимо, що національним законодавством не передбачено процедури оскарження конкретного висновку, що відповідно потребує належного правового регулювання. У судовій практиці України траплялися непоодинокі випадки щодо негативної рецензії фахівців на окремі висновки експертизи, втім не встановлено обов'язку їх врахування судами.

*Удосконалення системи виконання судових рішень.* Слід визнати, що система виконання судових рішень в Україні у загальному вимірі характеризується низькою ефективністю, а позитивне рішення суду не завжди передбачає його реальне виконання. Однак, саме виконання судового рішення є невід'ємною складовою, логічним завершенням судового розгляду. Запровадження в Україні приватних виконавчих служб, які ефективно діють в окремих європейських країнах, вимагає більш чіткішого правового регулювання приватних виконавців як окремих фізичних осіб. Попри введення цього інституту у національну правову практику виконання цілої низки судових рішень залишається виключною прерогативою державної виконавчої служби (ст. 5 ЗУ «Про виконавче провадження») [176]. Тому, налагодження оперативної виконавчої служби є вагомим завданням держави, а мотивація діяльності її суб'єктів повинна здійснюватися преміями на основі коефіцієнту ефективності виконаних судових рішень

*Уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалін.* З огляду на прогалини та колізії національного законодавства та уникнення різного тлумачення судами норм права в однотипних справах слід надати право – суддям, прокурорам,

адвокатам, юридичним ЗВО, науковим установам – безпосереднього звернення до ВРУ, КСУ зі спеціальним поданням й конкретними пропозиціями (законопроектами) щодо їх усунення. Зі свого боку, це оптимізує національне законодавство відповідно до міжнародних правових стандартів у контексті європейської інтеграції України. Також зважаючи на те, що суди не можуть відмовити у розгляді справи на підставі відсутності належного правового врегулювання спірного питання, вкрай необхідним є мінімізація прогалин у національному законодавстві задля забезпечення правосудності судових рішень.

З огляду на внесення окремих змін у національне законодавство ВСУ вправі на основі розгляду судової статистики та узагальнення результатів судового досвіду надавати роз'яснення рекомендаційного характеру щодо питань застосування законодавства у вирішенні певних судових справ (п. 10-2 ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»), тобто фактично ВСУ може здійснювати судову правотворчість. Як слушно зауважує В. Андрейцев, кожна система чітко встановлених правових норм завше має певні прогалини й одразу стає застарілою після їх усунення [1, с.17], тому невчасне реагування законодавця на трансформацію суспільних відносин прямо зумовлює розвиток судової правотворчості.

Окрім цього, згідно п. 10-1 ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» ВСУ може вказати на «показові» судові рішення, якими повинні керуватися судді під час розгляду аналогічних справ і прийняття по них рішень, тобто це є по суті певні прецедентні судові рішення. Вважаємо, що ці зміни є позитивними, позаяк неоднакове правозастосування у судах вкрай негативно на розумінні самого «верховенства права». Судова влада загалом не претендує на законодавчі функції, однак формує правозастосовну практику – певні правила щодо вирішення щодо вирішення контроверзних питань, що можуть бути вирішеними у мажах загальних законодавчих норм. Однак, це не стосується КСУ, який доволі часто формує нові законодавчі положення, якщо попередні були визнанні неконституційними.

*Доступ громадськості до судової системи України. Приміром, ч. 3. Ст. 6 ЦПКУ* вказує на можливість закритого судового розгляду справи, зокрема з метою: запобігання розголошенню державної чи іншої таємниці, що охороняється законом; розголошення інформації, яка може принизити честь та гідність осіб, які є суб'єктами справи; запобігання розголошенню відомостей про інтимні або інші особисті аспекти життя осіб – суб'єктів справи; забезпечення таємниці усиновлення. З огляду на невичерпність дефініції «таємниці» та відсутність чіткого законодавчого тлумачення цього терміну щодо її видів, суд вправі не допустити громадськості до розгляду певної справи, це передбачено приміром п. 8 ст. 10 КАСУ, п. 7–9 ст. 8 ГПКУ та іншими. Тому, з огляду на сучасні військові реалії, політико-правову систему слід обмежити доступ громадськості до певних справ правопорушень.

Окрім цього, фактично визначальна роль адвокатів у представництві в судах обмежує доступ багатьом громадянам до правосуддя, позаяк як держава, так і адвокатура, не спосібні надати конституційно гарантовану безоплатну правову допомогу.

Розглянемо варіації потенційного вирішення проблеми корупції у судах, що є необхідною передумовою демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції. Окрім використання відеозйомки та аудіозапису як належного доказового базису й формування «суду присяжних для суддів» з метою боротьби та протидії корупції у судовій системі, та в державі загалом, слід запровадити обов'язкову участь суду присяжних не лише у справах кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я, але й у всіх корупційних правопорушеннях (приміром, 6 – 8 осіб щодо однієї справи, яких методом випадкового вибору обиратиме комп'ютер із числа зареєстрованих щодо кожної справи окремо).

Чимало науковців стверджують, що суд присяжних є доволі витратним інститутом і часто характеризується професійною некомпетентністю та емоційністю [203, с. 14]. Погоджуємося стосовно того, що у цивільних справах можна відмовитися від нього, проте у питаннях, які пов'язані із корупційними

правопорушеннями, інститут присяжних й скасування застави вважаються нами найбільш ефективними із-за умови визначення більших компетентніших вимог до присяжних (приміром, обов'язковість вищої освіти тощо). Однак нині, у більшості українських судах не має інституту присяжних, також актуальною є проблема із вирішення слідчих суддів, які не можуть по суті розглядати ведену ними справу, тому не кожен суддя може здійснювати уповноваженні функції слідчому судді.

Таким чином, найважливішим напрямом демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції є утвердження її незалежності від інших гілок влади, тому інші гілки влади в Президент України повинні бути ізольованими від формування суддівського корпусу, що становить основу судової системи України. Разом з тим судді мають нести відповідальність не лише за корупційні чи інші правопорушення, але зокрема ухвалення неправосудних рішень, які суперечать нормам матеріального права.

Основними засадними напрямами демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

### **Висновки до Розділу 3**

Розглянувши у цьому розділі позитивні та проблемні аспекти гармонізації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову реальність узагальнено:

На основі розгляду резолюцій та рекомендацій КМ РЄ виокремлено європейські стандарти доступності до правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність

прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

Вирішення проаналізованих організаційно-правових проблем реформування судової системи в Україні є важливою передумовою її демократизації в контексті європейської інтеграції. Успішність цього процесу залежить від якості розроблення, мобільності ухвалення та введення в дію низки нових для правової системи України нормативних конструкцій, що дозволять змінити правовий статус багатьох державних інститутів, оптимізують процедури формування суддівського корпусу як у КСУ, так і судах загальної юрисдикції. У підсумку це пришвидшить виконання нашою державою

«Копенгагенських критеріїв» та запровадженню правових стандартів ЄС зі захисту прав людини, становлення верховенства права та забезпечення демократичної судової системи в Україні.

Визначальними напрямками демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції повинні бути наступні: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування неутручання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано два способи реалізації механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом: 1) надання безапеляційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створення певної юридичної інституції (служби, центру), до роботи якої будуть задіяні практикуючі юристи високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства судьями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок формуватиметься на взірець правової експертизи фахівців. Формування спеціалістів щодо конкретної справи слід здійснювати з урахуванням їх спеціалізації (приміром 6 – 8 осіб) на основі випадкового комп'ютерного відбору. У випадку прийняття

повторного негативного рішення щодо того ж самого судді упродовж року повинен бути прописаний обов'язок ВРП розглянути допустимість подальшого обіймання ним посади судді чи його негайне звільнення. Цей метод доцільно використовувати на рівні апеляції задля меншого навантаження на аналогічну систему, а фінансування діяльності «суду присяжних для суддів» здійснюватися за кошти заявників або функціонувати на громадських засадах (зокрема, і можливістю отримання гонорару). Рішення такої інституції повинно бути публічно доступним і слугувати достатньою правовою підставою для звільнення судді, проте у жодному разі не перегляду рішення у тій самій інстанції з метою уникнення зловживань з боку заявників, а також дублювання судової системи. Другий спосіб є певною мірою радикальним, однак він безумовно сприятиме підвищенню рівня професійної компетентності, свідомості і відповідальності суддів. Звісно, що такі чи аналогічні заходи є вимушеними з огляду на наявні проблеми у судовій владі і згодом за умов позитивної судової практики повинні бути скасовані.

## ВИСНОВКИ

Науковий аналіз основних аспектів демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції підтвердив актуальність проблеми і дозволив сформулювати наступні висновки:

1. Визначено базові рівні дослідницького пізнання демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) філософський рівень пізнання (загальнофілософські підходи) – генерує світоглядні підходи щодо обраного предмету та надає йому нових характеристик; 2) загальнонауковий рівень (загальнонаукові методи) – формує базис теоретичного та практичного осмислення досліджуваного феномену; 3) спеціально-науковий рівень чи спеціально-методологічний рівень (конкретно наукові методи, спеціальні методи пізнання) – дозволяє розкрити проблемні аспекти з позиції різних галузевих наук й визначити спеціальні методи дослідження; 4) спеціалізовано-методологічний рівень, окремий науковий рівень, приватно-науковий рівень (власні методи правового пізнання) – забезпечує формування найбільш концептуально-логічних положень та обґрунтованих висновків.

2. Використано філософські, загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний метод застосовано для розуміння історичного розвитку та сучасних особливостей судової системи в Україні, взаємообумовленості тенденцій її демократизації та європейської інтеграції; визначення контроверз у сфері взаємодії судової влади та соціуму, окреслення шляхів процесу демократизації судової системи у ході її подальшого реформування в умовах європейської інтеграції України; системний метод використано для окреслення основних напрямів правової політики забезпечення демократичних засад функціонування судової системи України та моделювання наукознавчих концептів дослідження; метод аналізу та синтезу супроводжує пізнавальний процес на всіх його стадіях, зокрема при вивченні нормативно-правового регулювання функціонування судової системи в Україні; за допомогою порівняльно-правового методу встановлено можливості імплементації європейських стандартів демократизації судової системи в національну правову

реальність; метод класифікації дозволив виокремити групи наукових праць, які стали базисом дослідження проблематики демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; застосування логіко-семантичного методу сприяв наповненню понятійно-категоріального апарату; евристичний потенціал функціонального методу дозволив окреслити пріоритетні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції; метод узагальнення використано у процесі підготовки висновків здійсненого дослідження; застосування формально-догматичного методу дозволило проаналізувати чинне національне законодавство з позицій відповідності суспільним трансформаціям та міжнародно-правовим стандартам; за допомогою аксіологічного методу вдалося вирізнити ціннісні складові демократизації судової системи в Україні; антропологічний метод дав змогу акцентувати на правах і свободах людини, зокрема доступу громадян до справедливого правосуддя; комунікаційний метод дозволив проаналізувати забезпечення та збалансування приватних й публічних інтересів у процесі демократизації судової системи України.

3. Запропоновано розглядати «судову систему» у трьох її сутнісних вимірах: як гілку державної влади, що взаємодіє зі законодавчою і виконавчою владою з метою формування мотиваційної системи стримувань та противаг й забезпечення незалежності судової влади; з позиції менеджменту – як комплекс інституцій щодо забезпечення оперативного виконання ними особливих їм функцій, а також правильного розподілу повноважень й належної відповідальності; у контексті оптимальної діяльності суддів як елементів судової системи з акцентом на їх незалежності та професійності. Отже, судова система передбачає собою три рівні ієрархії та взаємодіє зі зовнішнім середовищем – громадянським суспільством.

Судова система ґрунтується на чотирьох правових домінантах легітимізації: верховенстві права, поділі влади, незалежності та справедливості суду (суддів). Всі чотири означені засади конкретизуються у принципах організації судової системи і є базисом конструкції різних модусів підзвітності.

Правові домінанти характеризуються різною значимістю у певних суспільствах, що обумовлено об'єктивними реаліями їх розвитку та перцепцією соціумом цих засад, тобто на конкретних етапах може надаватися пріоритетність окремим із них. Результатом такого суспільно-історичного розвитку є формування широкого спектру інституцій, які входять у судову систему, втім усі вони повинні організовувати свою діяльність на загальних правових засадах і принципах.

4. Будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані з наявністю ефективної судової влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективної і професійної судової влади.

Зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації Української держави виступає процес реформування судової влади. Дійсно, важко не погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. В цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських

судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

5. Демократизація організаційних основ судової системи України в ході судової реформи пов'язана із ліквідацією системи господарських і адміністративних судів та переданням їх функцій до судів загальної юрисдикції. Відповідні дії розцінювались як забезпечення доступності правосуддя як ключової конституційно-правової засади збалансування та оптимізації судової влади України шляхом запровадження «єдиного вхідного вікна» – через відповідний місцевий суд як ефективну систему комунікації між людиною та судовою владою. Передбачалось, що в умовах повної юрисдикції загальних судів основою ефективності та швидкості судочинства має бути внутрішня спеціалізація суддів із розгляду окремих категорій справ. Зовнішня спеціалізація допустима як субсидіарна щодо загальних судів. Окремі спеціалізовані суди (сімейні, ювенальні, з трудових спорів, патентні, господарські тощо) можуть бути утворені як відповідні підрозділи загальних місцевих чи окружних судів

Одним із чинників демократизації нашої держави виступає процес реформування судової влади, тому можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

6. Виокремлено європейські стандарти доступності до правосуддя: обов'язок держави забезпечити надання безоплатної високопрофесійної правової допомоги особам, які з огляду на скрутне матеріальне становище не в змозі самотійно оплатити; інформування соціуму про місцезнаходження судів та їх компетенції, ознайомлення (формування обізнаності) громадян із порядком звернення до суду для захисту власних інтересів у судовому провадженні; застосування у розумних межах спрощеної процедури організації

процесу судового розгляду; швидкий розгляд справи, тобто максимально допустиме прискорення процесу, та активна позиція суду у цьому процесі; елімінація або принаймні мінімізація економічних перепон доступності до правосуддя; вжиття заходів щодо недопустимості зловживання особою правом на звернення до суду; встановлення певних обмежень щодо оскарження судових рішень, йдеться про усунення зловживань правом на оскарження; своєчасне та оптимальне забезпечення доступу потерпілого до правосуддя; застосування альтернативних (несудових) засобів вирішення правових спорів (приміром, медіації); створення сучасних автоматизованих систем (інформаційних банків) зі зберігання судових рішень та забезпечення відповідного доступу до них; належне державне забезпечення судових органів і суддів матеріальними засобами для оптимального виконання ними своїх функцій; організаційна оптимізація у судовій системі (зокрема, робочого навантаження, фінансів, інфраструктури, засобів комунікації, людського потенціалу тощо).

Схарактеризовано особливості доступності правосуддя як первинного принципу дотримання демократичних засад розвитку судової системи в Україні: 1) забезпечення чіткості та прозорості правосуддя відповідно до європейських і міжнародних правових стандартів; 2) абсолютна пріоритетність прав і свобод людини у судовому процесі, тобто реалізація принципу верховенства прав; 3) доступність та відсутність будь-яких перешкод у здійсненні права на судовий захист; 4) чітка визначеність, обґрунтованість та відповідність національного законодавства суспільним викликам, державним реаліям, із урахуванням європейських і міжнародних правових стандартів; 5) безбар'єрність і доступність механізмів гарантування, реалізації та захисту права на судовий захист; 6) безумовна гарантія можливості звернення до суду з метою захисту прав; 7) справедливість, відкритість і доступність процесуальних рішень; 8) вільний доступ до оскарження процесуальних рішень; 9) прозорість та ефективність процедур виконання процесуальних рішень; 10) наявність громадського контролю під час судового провадження.

Окреслено основні проблеми реалізації принципу доступності принципу правосуддя в Україні: довготривалість судових процесів; зміна економічних умов діяльності адвокатури та нотаріату, а відтак подорожчання послуг всієї юридичної інфраструктури, зокрема сфери представництва; ускладнення організації судової системи й засад судового процесу; недостатній розвиток суспільних інститутів (зокрема, низький рівень професійності), які забезпечують безкоштовний правовий захист. Вирішення цих проблем безумовно підвищить рівень доступності до правосуддя та сприятиме зростанню довіри соціуму до національної судової системи, а це зі свого боку мінімізує звернення до ЄСПЛ і формуванню позитивного іміджу нашої держави на міжнародній арені.

7. Зміст громадського контролю за діяльністю суддів проявляється у його процедурних формах, зокрема: моніторингу способу життя судді, який здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону; зверненні до суду для отримання інформації про його діяльність; діяльність громадської ради доброчесності, та інституційних елементах. Інституційними елементами громадського контролю за діяльністю суддів є: суб'єкт, об'єкт, предмет та процедура його здійснення. Суб'єктами такого громадського контролю виступають громадяни та громадські об'єднання – неорганізована та організована громадськість. У якості об'єкту громадського контролю виступають самі судді, результати їх діяльності а також конкретні посадовці судової системи, або претенденти на посаду судді. Предметом громадського контролю є діяльність вказаних об'єктів з реалізації прав і свобод громадян, задоволення їх потреб та інтересів. Процедура громадського контролю містить комплекс форм і методів його здійснення відповідно до завдань та характеру згаданих вище компонентів.

З метою закріплення законодавчих та організаційних засад такого контролю в Законі «Про судоустрій і статус суддів» доцільно визначити правові

засади, принципи та процедури громадського контролю за діяльністю судів в Україні з дотриманням прав громадян на отримання достовірної інформації про діяльність судів в Україні та врахуванням толерантності, необхідності дотримання таємниці конфіденційної інформації, яка є предметом судового розгляду та таємниці судового слідства, а також поваги до професійної діяльності суддів.

8. Визначено основні напрямки демократизації судової системи України в умовах європейської інтеграції: 1) зміцнення незалежності судової влади, гарантування невторчання у її діяльність представників інших гілок влади і посадових осіб; 2) утвердження ефективного механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення й неправосудні рішення; 3) налагодження збалансованого взаємозв'язку між судовою та іншими гілками влади, зокрема правоохоронними органами; 4) встановлення оперативних важелів гарантування прав суб'єктів судового процесу; 5) удосконалення системи виконання судових рішень; 6) уніфікація судової практики і вироблення оптимального механізму подолання правових колізій і прогалин; 7) трансформація надання судових послуг; 8) відкритість інформації (через ІКТ), що перебуває у судовому розпорядженні; 9) доступ громадськості до судової системи України та створення оптимальних умов для участі соціуму в здійсненні правосуддя.

Запропоновано два способи реалізації механізму притягнення суддів до відповідальності за корупційні правопорушення та неправосудні рішення шляхом: 1) надання безпечеліційного права адвокатам звертатися до ВРП із скаргою щодо неправосудних рішень суддів, які не застосували наявні норми законодавства або неправильно їх тлумачили; 2) створення певної юридичної інституції (служби, центру), до роботи якої будуть задіяні практикуючі юристи високого фахового рівня, а також вчені-правники для перевірки правильності застосування та тлумачення національного законодавства судьями, тобто своєрідний суд присяжних для суддів, а їх висновок формуватиметься на взірць правової експертизи фахівців.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Судово-правова система в Україні: тектологічні проблеми оптимізації функціонування. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 1. С. 15–30.
2. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні. За заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с.
3. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної і Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_j67#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text) (дата звернення: 11.12.2022 р.).
4. Бельська Т. В. Удосконалення основних форм суспільно-владних взаємодій в умовах сучасних глобальних традицій. *Вісник НАДУ при Президентіві України (серія «Державне управління»)*. 2017. № 1. С. 123–130.
5. Бігун В. С. Правосуддя як здійснення народовладдя. Присяжне анулювання закону. *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: матеріали Міжнародного круглого столу (м. Львів, 4–5 грудня 2009 р.). Львів, 2009. С. 17–29.
6. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.
7. Бобровник С. В. Нові аспекти дослідження теорії судової влади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 337–339.
8. Богиніч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 114–117.
9. Бойко В. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих судів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 236 с.
10. Бойко В. Ф. Проблеми правосуддя в Україні і шляхи їх вирішення. *Право України*. 2002. № 3. С. 3–7.

11. Бойко Н. Про засоби впливу громадськості на владу. Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. За ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2006. 8 с.
12. Борко А. Л. Контроль і нагляд у судовій системі України за діяльністю судів. *Митна справа*. 2013. № 6 (90), Кн. 2, Ч. 2. С. 331–337.
13. Бринцев В. Д. Система організаційного забезпечення судової влади в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». Харків, 2010. 520 с.
14. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків: Право, 2010. 464 с.
15. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Харків: Право, 2016. 72 с.
16. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 444 с.
17. Булкат М. С. До питання про формування ознак судової влади. *Судова апеляція*. 2017. № 1. С. 6–12.
18. Буроменський М. В. Деякі особливості застосування в Україні міжнародних договорів по боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник академії правових наук України*. 1999. №2(17). С.50–58.
19. Василенко Я. М. Адміністративно-правові засади здійснення відомчого контролю за діяльністю судів (суддів) в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2020. 228 с.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
21. Величко О. І. Правосуддя як основна функція судової влади в Україні: поняття його та соціальна цінність. *Європейські перспективи: науково-практичний журнал*. 2013. № 13. С. 70–73.

22. Верба І. О. Право на доступ до правосуддя та його юридичне забезпечення: загальноправова характеристика: дис канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2016. 225 с.

23. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільств». *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства*. Київ, 2015. С. 408–410.

24. Вишневський М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності апарату суду в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 219 с.

25. Віговський С. І. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю місцевих судів: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ, 2021. 235 с.

26. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.10; 12.00.07. Одеса, 2013. 33 с.

27. Волянська, О. В., Підкуркова, І. В. Особливості взаємодії судів та ЗМІ в умовах демократії. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2020. № 4 (47). С. 144–154.

28. Гарасимів Т. З. Наукові дослідження у праві: методологічна траєкторія: навчальний посібник. Київ: Редакційно-видавничий відділ НУБіП України, 2022. 306 с.

29. Гарасимів Т. З., Чернописька В. З., Дашо Т. Ю. Громадянське суспільство: правовий імператив сучасності. Монографія. Львів : Растр-7, 2020. 244 с.

30. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.

31. Голова Верховного Суду розповіла про проблему масового звільнення суддів. DW. Made for minds. URL: <https://www.dw.com/uk/suddi-zvilniaiutsia-bo-boiatsia-zupynky-vyshchoi-rady-pravosuddia-holova-verkhovnohosudu/a-59478259> (дата звернення: 18.01.2023 р.)

32. Голова Комітету Верхової Ради з питань правової політики Андрій Костін: «Українському правосуддю потрібна не реформа, а стабільна концепція розвитку». *Закон і Бізнес*. 2020. № 39 (1493). URL: [https://zib.com.ua/ua/144680-golova\\_komitetu\\_vr\\_z\\_pitan\\_ppravovoi\\_politiki\\_andriy\\_kostin\\_u.html](https://zib.com.ua/ua/144680-golova_komitetu_vr_z_pitan_ppravovoi_politiki_andriy_kostin_u.html) (дата звернення: 07.02.2023 р.).

33. Головка В. Право на участь в управлінні державними справами: нотатки до наукової дискусії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 93–99.

34. Гоптарев О. І. Громадський контроль за діяльністю судової влади на сучасному етапі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 66–69.

35. Городовенко В. В. Верховенство права як фундаментальний принцип судової влади. *Часопис Академії адвокатури України*. 2012. Ч. 1. С. 1–9.

36. Городовенко В. В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52.

37. Городовенко В. В. Принципи судової влади: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2012. 32 с.

38. Городовенко В. В. Проблеми незалежності судової влади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Харків, 2006. 20 с.

39. Городовенко В. В. Реалізація принципу верховенства права у цивільному судочинстві в умовах реформування правосуддя. *Право України*. 2018. № 3. С. 65–78.

40. Грень Н. М. Реалізація права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2016. 250 с.

41. Гриценко І. С. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.

42. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія. Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за

науковою ред. В. П. Беха ; редкол.: В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.

43. Гук Н. Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

44. Гук Н. Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

45. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності: навчальний посібник. 4-те вид. Київ: Знання, 2010. 495 с.

46. Даниленко Л., Поліщук І. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навчально-методичні матеріали. Київ: НАДУ, 2013. 132 с.

47. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 11.12.2022 р.).

48. Денисов В. Н., Мельник А. Я. Розвиток правових засад та механізмів верховенства міжнародного права у внутрішньому праві України. *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України.* За ред. В. Н. Денисова. Київ: Юстініан, 2006. С. 12–39.

49. Джефрі Р. Злочини проти людства: боротьба за правосуддя в усьому світі. Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса: Бахва, 2006. 628 с.

50. Дідиченко М. А. Стан соціального забезпечення суддів в умовах проведення судової реформи. *Форум права.* 2012. № 2. С. 183–187.

51. Дмитрієв А. І., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 640 с.

52. Дмитро О. Т. Адміністративно-правові засади діяльності органів суддівського врядування. *Dictum Factum*. 2020. № 1 (6). С. 68–76.

53. Доннеллі Дж. Культурний релятивізм та універсальні права людини. *Права людини: концепції, підходи, реалізація*. Пер. з англ. Під ред. Б. Зізік. Київ: Вид-во «Ай Бі», 2003. С.129–144.

54. Дрок Г. М. Конституційно-правові засади реформування судової влади в сучасних умовах державотворення в Україні. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін та ін.; Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 280–293.

55. Дубінко Д. О. Демократизація як закономірність модернізації українського судочинства в умовах соціальних змін: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М-во освіти і науки України, Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2019. 20 с.

56. Дудкевич В. І. Процес інтеграції України до Європейського Союзу в контексті суперечностей внутрішньо європейського розвитку. *Політичне життя*. 2021. № 1. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/9783> (дата звернення: 30.01.2023 р.).

57. Ештон К. Демократія є сутністю Європейського Союзу. *Євробюлетень*. 2010. № 10. С. 14.

58. Європейська хартія про статус суддів. Міжнародний документ від 10.07.1998 № 994\_236. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994\\_236](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_236) (дата звернення: 11.01.2023 р.).

59. Європейська конвенція з прав людини. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text) (дата звернення: 11.01.2023 р.).

60. Ємельянова А. Г. Загальна характеристика форм реалізації права на участь в управлінні публічними справами. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 75–84.

61. Жаровська І. М. Доступність права: теоретико-правові проблеми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

62. Жук Н. А. Стимування і протидія в системі поділу влади в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 20 с.

63. Жуков Д. О. Правова vs судова: чи відбудеться перезавантаження після зміни назви реформи. URL: <https://mind.ua/openmind/20199662> (дата звернення: 19.01.2023 р.).

64. Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні. *Юридичний вісник*. 2014. №2 (31). С. 29–34.

65. Завальнюк В. В. Антрополого-герменевтичний підхід до характеристики правової реальності: становлення концепцій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 7–17.

66. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text) (дата звернення: 07.12.2022 р.).

67. Загальна теорія держави і права: підручник. За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

68. Загальні принципи політики ЄС щодо підтримки правосуддя перехідного періоду. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/pidhody-es-do-pravosuddya-u-period-konfliktu-ta-perehidnyj-period/> (дата звернення: 21.01.2023 р.).

69. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 р. № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

70. Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 № 1188-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18> (дата звернення: 09.01.2023 р.).

71. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя та діяльності дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя» від 14.07.2021 р. № № 1635-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2021. № 38. Ст. 320. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1635-20#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

72. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 26.01.2023 р.)

73. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 49. Ст. 272. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 17.01.2023 р.).

74. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Голос України.* 2018. № 122. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

75. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text> (дата звернення: 09.01.2023 р.).

76. Закон України «Про стандартизацію». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text> (дата звернення: 20.12.2022 р.).

77. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». *Відомості Верховної Ради.* 2016. № 31. Ст.545. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення 29.03. 2023 р.).

78. Закон України «Про третейські суди». Відомості Верховної Ради України. 2004. № 35. Ст.412. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення 21.01.2023 р.).

79. Зарічний О. А. Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 21 с.

80. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 19–31.

81. Зуєва А. М. Категорії «логічне» та «історичне» як елементи інтерпретаційної гіпотези праворозуміння: логіко-методологічний аналіз. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 50–54.

82. Ізарова І. О. Перспективи запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Право*. 2014. № 24. Т. 2. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7115/1>. (дата звернення: 20.01.2023 р.)

83. Ільченко Н. М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. С. 56–64.

84. Інформація про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за рішеннями Дисциплінарних палат Вищої ради правосуддя у 2017 році. URL: [http://www.vru.gov.ua/add\\_text/204](http://www.vru.gov.ua/add_text/204) (дата звернення: 11.01.2023 р.).

85. Ірха Ю. Б. Сучасні підходи до розуміння поняття «доступ до правосуддя». *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 16 жовтня 2020 р.). Редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л. Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. С. 26–30.

86. Іщенко І. В. Політичні інститути в умовах нестабільності: аксіологічні складові. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 7. С. 198–203.

87. Каблак П. І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові і організаційні аспекти): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Львів, 2015. 211 с.

88. Каблак П. Суди та громадськість: зарубіжний досвід взаємодії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 214–218.

89. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2016. 234 с.

90. Капля О. М. Принципи адміністративного судочинства України: теорія та практика реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2018. 36 с.

91. Капустинський В. А. Функції суду: історико-правовий аналіз: монографія. Київ: Логос, 2015. 144 с.

92. Квасневська Н. Д. Загальні проблеми реформування судової системи України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 242–245.

93. Квасневська Н. Д. Поняття судової системи України: сучасний погляд. *Форум права*. 2015. № 5. С. 110–113.

94. Кельман М. С. Методологічні концепти статичної структури науково-пізнавальної діяльності. *Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали МНПК (23-24 червня 2016). Запоріжжя: Просвіта, 2016. С. 292–295.

95. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2016. 716 с.

96. Київець О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1(15). URL: <http://eurolaw.org.ua/publications/ukrainian-journal-of-european-studies/5-2011/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 17.12.2022 р.).

97. Кисельова Т. Програмний документ «Інтеграція медіації в судову систему України» в рамках проекту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні». Київ, 2017. 28 с.

98. Ківалов С. В. До питання удосконалення законодавчих механізмів виконання рішень Європейського суду з прав людини в рамках національних правових систем. *Міжнародний конгрес європейського права: збірник наук.праць* (м. Одеса, 21-22 квітня 2017 р.). Серія ПРАВО. Випуск 72: частина 166Одеса. «Фенікс» 2017. С. 5–9.

99. Кодекс адміністративного судочинства України. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення 21.01. 2023 р.).

100. Кожушко С. І. Герменевтичний метод як процес еволюції предмета. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2015. № 14, Т. 1. С. 116–119.

101. Коломієць Л. В. Технологічний детермінізм в системі методологічних принципів технократизму. *Гілея.* 2014. Вип. 88. С. 321–323.

102. Колюх В. В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава.* 2017. № 26. С. 26–32.

103. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС: монографія. Харків: Право, 2018. 528 с.

104. Конвенція про захист прав та основоположних свобод людини 1950 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004) (дата звернення: 11.01.2023 р.).

105. Конституція України. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.12.2022 р.).

106. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : схвалена

Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

107. Корнієвський О., Палій Г. Громадський контроль як дієвий інструмент впливу на владу. *Віче*. 2015. № 9. С. 38–40.

108. Корунчак Л. А. Генеза та еволюція джерел права: синергетичний підхід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2019. 183 с.

109. Корчевна Л. О., Короленко І. М. Створення вищої ради правосуддя України в контексті посилення незалежності судової влади. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Т. 24. № 2(35). С. 50–57.

110. Костенко О. Актуальні проблеми реформування судової системи України. *Юридичний журнал*. 2007. № 6(60). С. 77–79.

111. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен. Судова влада як соціокультурний феномен: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 – Філософія права. Київ, 2016. 198 с.

112. Кравченко І. М. Поняття та зміст громадського контролю над діяльністю адміністративних судів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 115–125.

113. Кравчик М. Б. Реформування судової системи як важлива складова європейської інтеграції України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.10; ПВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2015. 217 с.

114. Кравчук В. Громадський контроль за функціонуванням судової влади. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 53–60.

115. Кравчук В., Кравчук В. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 11–16.

116. Кривенко В. В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2006. 216 с.
117. Крупник А. С. Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. Вип. 1. С. 1–10. URL: [https://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK\\_A\\_pro\\_grom\\_kontrol.pdf](https://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf) (дата звернення: 10.01.2023 р.).
118. Крусян Р. А. Реформування системи судоустрою України: досвід, сучасність, тенденції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2018. 242 с.
119. Крушельницька Т. А. Теорія синергетики – нова методологія розвитку податкової системи. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2010. № 2. С. 25–29.
120. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.
121. Кушнір С. М. Правові засоби громадського контролю в механізмі правового регулювання: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. та юрид. наук: спец. 12.00.01. Запоріжжя, 2011. 18 с.
122. Лесная О. С. Інституціональний підхід до дослідження проблем корупції в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 2. С. 224–231.
123. Лук'янов Д. В. Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 27–35.
124. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01. НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2005. 565 с.
125. Люхтерхандт О. До проблеми гармонізації законодавства України з Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом:*

матеріали наук. матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С.57–63.

126. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666–672.

127. Макарук І. В. Демократизаційні проблеми суспільств перехідного періоду (на прикладі України). *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. Том 2, № 4. С. 80–86.

128. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.

129. Малишева Н. Р. Теоретичні аспекти гармонізації національного законодавства з міжнародним правом. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.). Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 87–92.

130. Машталір Х. В., Леськів С. Р. Реалізація демократії в Україні: політико-правовий аналіз. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 20–24.

131. *Методологія і методи наукових досліджень: навчальний посібник*. За заг. ред. О.М. Лівінського. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. 174 с.

132. Мірошніченко С. С. Судова влада в Україні: проблеми протидії злочинним посяганням на правосуддя. Київ: ПАТ «ПВК «Десна», 2013. 664 с.

133. Москвич Л. М. Особистісні якості судді в системі забезпечення ефективності судової системи. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 201–207.

134. Мочульська М. Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2018. Часопис 3. С. 39–46.

135. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

136. Нагребельний В. П. Гармонізація законодавства. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Редколегія: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6: Т-Я. Київ: Українська енциклопедія, 2004. С. 553–554.

137. Нагребельний В. П. Стандарт. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Редколегія: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5 П-С. Київ: Українська енциклопедія, 2003. С. 614–615.

138. Наказ МВС «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» від 6 липня 2017 р. № 22125. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

139. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння. Монографія. Харків: Видавництво «ФІНН», 2011. 432 с.

140. Наливайко Л. Р., Олійник В. М. Теоретико-правова характеристика взаємодії органів судової влади та інститутів громадянського суспільства: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. унт внутр. справ, 2019. 192 с.

141. Наливайко Л., Орешкова А. Громадський контроль в умовах сучасних євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 47–55.

142. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 18 с.

143. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2010. 180 с.

144. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. Київ: Фенікс, 2011. 336 с.

145. Незабитовський Г. В. Логіко-методологічні засади евристики в науковій аргументації: дис канд. філос. наук. Київ, 2017. 201 с.
146. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові засади здійснення впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів в Україні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 3. С. 32–41.
147. Нестор Н. В. Перспективні напрямки вдосконалення національного адміністративного законодавства, яке регламентує контроль за діяльністю судів (суддів). *Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави: тези доп. учасників наук.-практ. конф.* (Харків, 14 черв. 2019 р.). Харків: НДІ ППСН, 2019. С. 107–112.
148. Нікіта Галка. Відбір до Конституційного суду: Рада суддів не оголосила результати співбесід. *Суспільне новини*. URL: <https://susplne.media/254005-vidbir-do-konstitucijnogo-sudu-rada-suddiv-ne-ogolosila-rezultatispivbesid/> (дата звернення: 16.01.2023 р.).
149. Новакова О. В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: автореф. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук: 23.00.02. «Політичні інститути та процеси». Київ, 2006. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21D=ARD&Z19721ID=&Image\\_file\\_name=DOC/2007/07novpsu.zip&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D=ARD&Z19721ID=&Image_file_name=DOC/2007/07novpsu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1) (дата звернення: 17.01.2023 р.).
150. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. Київ: АКОНІТ, 1998. Т.4. 941 с.
151. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України: дис. .. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук. Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 430 с.
152. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2009. 24 с.
153. Омельчук І. В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання: дис канд. філос. наук. Київ, 2017. 224 с.

154. Опришко В. Ф. Теоретичні та практичні аспекти механізму гармонізації законодавства України з міжнародним правом. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом*: матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, жовтень 1998 р., Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 1998. С. 11–25.

155. Охотницька Н. В. Становлення судової Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2015. 212 с.

156. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.

157. Панасюк В. М. Громадський контроль та громадський моніторинг як форми взаємодії органів публічної влади та громадянського суспільства: проблеми нормативно-правового забезпечення. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1. Відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 297–299.

158. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–343.

159. Патеї-Братасюк М. Г. Антропологічна теорія права. Київ, 2010. 395 с.

160. Пацинський О. С. Громадський контроль як чинник демократичного розвитку держави і суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 496–498.

161. Передерій О. С. Проблематика реформування вітчизняної судової системи в умовах активізації європейської інтеграції України (теоретико-правовий аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Том 1. № 72. С. 61–66.

162. Починок Б. Гуманітарно-епістемний ідеал як чинник людиномірної ідентифікації науки. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філософія*. Чернівці, 2010. Вип. 534-535. С. 3–6.

163. Правова доктрина України: у 5 т. За заг. ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2013. Т.2: Публічно-правова доктрина України. Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, М. П. Кучерявенко та ін.; за заг. ред. Ю. П. Битяка. 864 с.

164. Прилипчук О. В. Європейський адміністративний простір: принципи та засади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 2. С. 46–50.

165. Прилуцький С. В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 236–242.

166. Прилуцький С. В. Конституційна модернізація статусу суддів як шлях у подоланні корупційної залежності судової влади України. *Право України*. 2017. № 1. С. 12–18.

167. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ, 2013. 36 с.

168. Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: взаємозв'язок, місце та роль у правовій державі. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 342–351.

169. Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Юридична думка, 2014. 378 с.

170. Принципи об'єктивності, системності, протиріччя, історизму та розвитку в сучасній філософії пізнання. URL: <http://um.co.ua/8/8-11/8-111318.html> (дата звернення: 21.12.2023 р.).

171. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: Указ Президента України від 01.08.2002 № 683/2002. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. Ст. 1463. База даних «Законодавство

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

172. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 29. Ст. 367. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

173. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 48. Ст. 650. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 13.02.2023 р.).

174. Про конституційну процедуру: проект Закону України № 4533 від 21.12.2020. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=70729](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70729) (дата звернення: 16.12.2022 р.).

175. Про публічний контроль: проект Закону від 06.07.2015. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=55907](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55907) (дата звернення: 17.02.2023 р.).

176. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України № 68 від 26 лютого 2016 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/68/2016> (дата звернення: 11.01.2023 р.).

177. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11. 06. 2021 №. № 231/2021. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 17.02.2023 р.).

178. Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України: видання, підготовлене за спільним проектом Центра Разумкова, Німецького Фонду міжнародного

правового співробітництва та Проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні». Автор-укладач Мусіяка В. К.: Заповіт, 2017. 188 с.

179. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#Text> (дата звернення: 16.12.2022 р.).

180. Прокопенко О. М. Методологічний інструментарій цивільно-правового дослідження. *Молодий вчений.* 2016. № 10 (37). С. 449–452.

181. Пустовойт Т. В. Теоретико-правові питання організації суддівського самоврядування в Україні як конституційної засади єдності статусу суддів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 33(1). С. 96–101.

182. Рабінович П. М. Законодавство України та норми міжнародного права: критерії відповідності. *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: матеріали науково-практичної конференції (Київ, жовтень 1998 р.).* Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 253–256.

183. Ратушний С. М. Деякі теоретичні питання гармонізації національного законодавства із міжнародно-правовими стандартами. *Правове регулювання економіки: збірник наукових праць.* 2008. Вип. 8. С. 119–130.

184. Рекецька І. Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2003. 18 с.

185. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994\\_a38](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a38) (дата звернення: 11.02.2023 р.).

186. Реформа Конституційного суду: Венеційська комісія прокоментувала законопроект. *Мультимедійна платформа іномовлення*

України «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3213167-reformakonstitucijnogo-sudu-venecijska-komisia-prokomentovala-zakonoproekt.html> (дата звернення: 16.02.2023 р.)

187. Ремєскова Ю. О. Судова влада в системі поділу влади: монографія. Харків: Право, 2014. 191 с.

188. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року. *Офіційний веб-сайт Конституційного суду України*. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/55262-dyscyplina> (дата звернення: 20.12.2022 р.)

189. Рішення Ради суддів України «Про затвердження Положення про Державну судову адміністрацію України» від 17.01.2019. № 141/0/15-19. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text> (дата звернення: 07.02.2023 р.).

190. Романенко Є. О. Історичні засади становлення комунікативного підходу до формування державної політики. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 81–88.

191. Рудень Д. С. Реалізація конституційних цінностей правосуддя в аспекті становлення правової державності в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018 р. Вип. 26. С. 176–179.

192. Рядінська В. О., Карпушова О. В. Імітація реформ не вирішує проблем доступу до правосуддя, а лише поглиблює їх. *Закон і Бізнес*. 2020. № 33–34. URL: [https://zib.com.ua/ua/144077-imitaciya\\_reform\\_sudovoi\\_sistemi\\_ne\\_virishuyut\\_problem\\_dostu.html](https://zib.com.ua/ua/144077-imitaciya_reform_sudovoi_sistemi_ne_virishuyut_problem_dostu.html) (дата звернення: 29.01.2023 р.).

193. Саленко О. В. Гармонізація законодавства України про судоустрій і статус суддів із міжнародними стандартами: дис канд. юрид. наук. Київ, 2015. 235 с.

194. Сенченко Н. М., Пророченко В. В. Вища рада правосуддя як орган, що здійснює забезпечення діяльності судів в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 69–73.
195. Сенчук В. В. Судова влада у процесі забезпечення демократизму сучасної Української держави. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 23–30.
196. Сербин Р. Демократичні засади розбудови сильної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 71–74.
197. Сибільова Н. В. Порядок організації та діяльність судової влади. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar2-2.htm> (дата звернення: 05.03.2023 р.)
198. Система основних методів наукового пізнання і їх основний зміст. URL: [http://jenessi.net/narisi\\_pravo/651-3.2.-sistema-osnovnikh-metodv.html](http://jenessi.net/narisi_pravo/651-3.2.-sistema-osnovnikh-metodv.html) (дата звернення: 10.01.2023 р.).
199. Скакун І. Динаміка парадигм людиномірності наукового знання. *Релігія та Соціум*. 2013. № 2 (10). С. 104–108.
200. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір: (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос. 2006. 368 с.
201. Словник української мови: в 11 томах. Т. 4, 1973. 840 с.
202. Службове право України: Словник термінів. За заг. ред. Т. О. Коломoeць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 340 с.
203. Солодков А. А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: автореф. дис канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.
204. Спільний висновок Венеційської комісії і Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи (ГД-1) щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного суду та органів суддівського самоврядування (проєкт закону № 3711), прийнятий Венеційською комісією на 124-му пленарному засіданні, проведеному онлайн (8-9 жовтня 2020 року) URL: <https://rm.coe.int/venice>

commission-opinion-on-daft-law- 3711-ukr/1680a02b77 (дата звернення: 13.02.2023 р.)

205. Ставнійчук М. Судова реформа «навиворіт». *Дзеркало тижня. Україна*. 2015. № 14. . URL: [http://www.ukrbook.net/litopys/Gazeta/2015/LG\\_04-24\\_2015.pdf](http://www.ukrbook.net/litopys/Gazeta/2015/LG_04-24_2015.pdf) (дата звернення: 27.01.2023 р.).

206. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових праввідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110.

207. Суддівська етика: практично-методичний посібник викладача. Проект USAID «Справедливе правосуддя». Київ: б. в., 2016. 273 с.

208. Судова влада: монографія. І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.

209. Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи : інформаційноаналітичні матеріали. URL: [https://razumkov.org.ua/upload/Sudova\\_reforma\\_2013.pdf](https://razumkov.org.ua/upload/Sudova_reforma_2013.pdf) (дата звернення: 10.02.2023 р.).

210. Суховій М. М. Правовий статус інституту судової влади у контексті судово-правової реформи в Україні: дис канд. юрид. наук. Львів, 2012. 240 с.

211. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (21 жовтня 2022 р., Чернівці). Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича та ін.; редкол.: О. В. Щербанюк та ін. Чернівці, 2022. 808 с.

212. Сушко Л. П. Організаційно-правові засади здійснення судового контролю в Україні : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2009. 181 с.

213. Тацій В. Я. Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція. 976 с.

214. Тацій Л. В. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 75–85.

215. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.
216. Токвіль А. Про демократію в Америці. Пер. з франц. Київ: Всесвіт, 1999. 590 с.
217. Туркіна І. Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави. URL: [http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2012\\_10/zmist/R\\_1/04%20Turkina.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2012_10/zmist/R_1/04%20Turkina.pdf) (дата звернення: 21.01.2023 р.).
218. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text) (дата звернення: 11.01.2023 р.).
219. Устименко В. А. Принципи сталого розвитку в модернізації законодавства України. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики: матеріали міжнародної науково – практичної конференції (Дніпро, 17 травня 2019 р.).* Дніпро :Університет митної справи та фінансів. 2019. С. 36–37.
220. Федоренко В. В. Основні конституційні засади судочинства в Україні: автореф. дис канд. юрид. наук. Київ, 2015. 20 с.
221. Фоміна М. А. До питання розмежування понять «судова система» та «судоустрій». *Часопис Київського ун-ту права.* 2013. № 1. С. 67–69.
222. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. Київ: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
223. Фулей Т. І. Суд і ЗМІ: взаємовідносини в демократичному суспільстві в світлі вимог статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч.-метод. посіб. Київ: Фенікс, 2008. 64 с.
224. Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017.№ 2 (89). С. 43–53.

225. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: організаційні аспекти. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 6–15.

226. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 4(31).

URL:[http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W8ojwEwxQMoJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD%3D1%26Image\\_file\\_name%3DPDF/Chcks\\_2016\\_4\\_14.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W8ojwEwxQMoJ:irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF/Chcks_2016_4_14.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua) (дата звернення: 11.01.2023 р.).

227. Хотинська-Нор О. З. До питання тлумачення поняття «судова система». *Судова апеляція*. 2014. № 3 (36). С. 6–11.

228. Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 36 с.

229. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ: Правова єдність, 2016. 426 с.

230. Хотинська-Нор О. З. Теорія судової реформи: інституціональні пастки. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 35–42.

231. Цветков В. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія. Заг. наук. ред. В. Цветков, В. Горбатенко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 248 с.

232. Целень А. Адаптація польського права до європейського права – засади, інституції і процедури. *Польський референдум і новий устрій Європейського дому: уроки для України*. Фонд «Демократичні ініціативи» (Київ) та Інститут громадських справ (Варшава), 2004. С. 76–100.

233. Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів: Кальварія, 2003. 544 с.
234. Черновський О. К. Психологічна компетентність судді у практичній діяльності. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 2 (6). С. 14–18.
235. Чижик Г. Судова реформа в умовах війни. URL: <https://verfassungsblog.de/%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%85-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8/> (дата звернення: 30.01.2023 р.).
236. Чернописька В. З., Бек У. П., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Актуальні проблеми гармонізації українського законодавства з міжнародно-правовими стандартами: колективна монографія. Надвірна: ТОВ «Надвірнянська друкарня», 2022. 180 с.
237. Чернописька В., Гук Н. Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2022. №1 (33). С.92–98.
238. Чернописька В., Клим О. Проблема дефініції «перехідного правосуддя» у сучасному філософсько-правовому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2023. №1 (37). С.92–99.
239. Чуприна Ю. Ю. Державна політика реформування системи судової влади в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
240. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
241. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6-те вид., переробл. і доповн. Київ: Знання, 2008. 310 с.
242. Шелевер Н. Особливості реформування суддівського імунітету після внесених змін до Конституції України (в частині правосуддя). *Visegrad Journal on Human Rights*. № 5/1. 2016. С. 167–170.

243. Шицький І. Судова влада у контексті розбудови правової держави. *Право України*. 2003. № 3. С. 36–43.
244. Шукліна Н. Професійний розвиток судді: виклики сьогодення. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 34–39.
245. Ющик О. І. Діалектика в методології пізнання права. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 97–105.
246. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 20 с.
247. Ageeva, G. E. Digitalization of the Openness Principle of Civil Proceedings: Enunciation Issues. *Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy*. Lecture Notes in Networks and Systems. 2021. Vol 133. Springer, Cham. URL: <https://ru.scribd.com/document/473577180/BRI-and-Afghanistan-pdf> (дата звернення: 06.02.2023 р.).
248. Alexander J. *The Meanings of Social Life: A Culture Sociology*. Oxford; New York : Oxford University, 2003. URL: [https://www.academia.edu/39499708/The\\_Meanings\\_of\\_Social\\_Life\\_A\\_Cultural\\_Sociology](https://www.academia.edu/39499708/The_Meanings_of_Social_Life_A_Cultural_Sociology) (дата звернення: 17.02.2023 р.).
249. Alexander J., Lemert Ch. Bringing Democracy Back In. *Intellectuals Beyond Academy*. Sage, 1990. P. 157–176.
250. Aquinas Thomas. *The Summa Theologica*. Translated by Fathers of the English Dominican Province. Benziger Bros. Edition. 1947. URL: <http://www.ccel.org/a/aquinas/summa/TP/TP040.html> (дата звернення: 30.01.2023 р.).
251. Ashish Agarwal. What are the functions of the State? URL: <http://www.preservearticles.com/201107048790/what-are-the-fun> (дата звернення: 28.01.2023).

252. Aslund A. Ukraine: What Went Wrong and How to Fix It? URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Oslund\\_Anders/Ukraine\\_What\\_Went\\_Wrong\\_and\\_How\\_to\\_Fix\\_It.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Oslund_Anders/Ukraine_What_Went_Wrong_and_How_to_Fix_It.pdf)? (дата звернення: 17.01.2023 р.).
253. Balandier G. Politische Anthropologie. Munchen, 1982. URL: [http://www.bibliotheque.sorbonne.fr/biu/IMG/pdf/georges\\_balandier.pdf](http://www.bibliotheque.sorbonne.fr/biu/IMG/pdf/georges_balandier.pdf) (дата звернення: 14.02.2023 р.).
254. Barber B. K. The Search for Civil Society: Can We Restore the Middle Ground between Government and Markets? *New Democrat*. 1995. March/April. P. 12–18.
255. Bargh M. S., Choenni S., Meijer R. On design and deployment of two privacy-preserving procedures for judicial-data dissemination. *Government Information Quarterly*. 2016. Vol. 33. P. 481–493.
256. Bodin Jean. Les six livres de la Republique URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k536293.image.f4.pagination> (дата звернення: 02.02.2023 р.).
257. Branches of Government. URL: <https://www.usa.gov/branches-of-government> (дата звернення: 16.02.2023 р.).
258. Bulkat M. The concept of the judicial power functions (theoretical and legal aspect). *KELM*. № 2 (14). Poland: «PRO FUTURO», 2016. P. 3–16.
259. Bulkat M. The system of bodies of the judicial power. *Visegrad Journal on Human Rights*. 3 (voiume 2). Pan-European University Faculty of law, Bratislava. 2018. 194 p. P. 30–35.
260. Cebulak W. Social Turmail in Post-Socialist Eastern Europe. A Revolution Gone Astray? *EastEuropean Qurtely (Boulder)*. 1997. Vol. 3.1. P.101–117.
261. Checkland P., Scholes J. Soft Systems Methodology in Action. N.Y. : John Wiley & Sons, 1999. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkozje\)\)/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1121968](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkozje))/reference/referencespapers.aspx?referenceid=1121968) (дата звернення: 14.02.2023 р.).

262. Children's Equitable Access to Justice, Central and Eastern Europe and Central Asia, Geneva: UNICEF 2015. URL: [https://www.unicef.org/media/50996/file/Equitable\\_access\\_to\\_justice\\_for\\_children\\_in\\_Central\\_and\\_Eastern\\_Europe\\_and\\_Central\\_Asia\\_-\\_v2\\_1.pdf](https://www.unicef.org/media/50996/file/Equitable_access_to_justice_for_children_in_Central_and_Eastern_Europe_and_Central_Asia_-_v2_1.pdf) (дата звернення: 19.02.2023 р.).

263. Christensen, R. K., & Szmer, J. Examining the efficiency of the U.S. courts of appeals: Pathologies and prescriptions. *International Review of Law and Economics*. 2012. №. 32(1). P. 30–37.

264. Consolidated versions of the Treaty on European Union on the Functioning of the European Union Official Journal C83 of 30.03.2010. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EN:PDF> (дата звернення: 11.02.2023 р.).

265. Currie David P. The Constitution in Congress: The Federalist Period 1789–1801. University of Chicago Press, 1997. 344 p.

266. Dahlberg M. Increasing Openness of Court Proceedings? Comparative Study on Public Access to Court Documents of the European Courts. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*. 2019. Vol. 132. Iss. 3–4. P. 307–341.

267. Derrida J. Gesetzeskraft Der «mystische Grund der Autoritaet». Fr. a. M., 1991. 480 p.

268. Dilanty G. Citizenship in Global Age: Society, Culture, Politics. Open University Press. 2000. 164 p.

269. DiMaggio P., Powell W. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago, L. 1991. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/N/bo3684488.html> (дата звернення: 04.02.2023 р.).

270. Duguit Leon. Droit romain: du principe de la theorie des risques dans les stipulations; Droit francais: des conflits de legislations relatifs a la forme des actes civils (These de doctorat en droit), Universite de Bordeaux, 1992. 304 p.

271. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej> (дата звернення: 25.02.2023 р.).
272. European Union Agency for Fundamental Rights and the Council of Europe, Handbook on European law relating to access to justice. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2016/handbook-european-law-relating-access-justice> (дата звернення: 19.02.2023 р.).
273. Falavigna G., Ippoliti R., Manello A., & Ramello G. Judicial productivity, delay and efficiency: A Directional Distance Function (DDF) approach. *European Journal of Operational Research*. 2015. № 240(2). P. 592–601.
274. Flew A. Social Justice Isn't Any Kind of Justice, Libertarian Alliance. *Philosophical Notes*. № 27. London. 1993. URL: <http://www.libertarian.co.uk/lapubs/philn/philn027.pdf> (дата звернення: 29.04.2016).
275. Foucault M. *Discipline and Punish*. N.-Y., 1977. URL: <https://architecturalnetworks.research.mcgill.ca/assets/disciplineandpunish-min.pdf> (дата звернення: 07.02.2023 р.).
276. Gar Yein Ng. *Quality of Judicial Organisation and Checks and Balances* G. J. Wiarda Institute for Legal Research. Utrecht. 2007. 428 p.
277. Geertz Clifford. *Fact and Law in Comparative Perspective*. Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology. N.Y. : Basic Books, 1983. URL: <http://cscs.res.in/dataarchive/textfiles/textfile.2010-12-28.1901853104/file> (дата звернення: 04.02.2023 р.).
278. Grotius Hugo. *De veritate religionis christianae*. 1640. URL: [http://data.bnf.fr/11985485/hugo\\_grotius/](http://data.bnf.fr/11985485/hugo_grotius/) (дата звернення: 30.01.2023).
279. Habeas Corpus Act. URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2> (дата звернення: 28.02.2023).
280. Hitt M.P., Saunders K.L., Scott K.M. Justice speaks, but who's listening? Mass public awareness of US Supreme court cases. *Journal of Law and Courts*. 2019. №7(1). P. 29–52.

281. Holovaty S. Ukraine's constitutionalism in the context of the constitutional heritage of Europe. The constitutional heritage of Europe: Proceedengs of the UniDem seminar organized in Montpellier (France) on 22 and 23 November 1996 in co-operation with the Centre d'etudes et recherches comparatives constitutoinnelles et politiques (CERCOP), Faculty of Law, University of Montpellier. Printed in Germany: Council of Europe Publishing Strasbourg Cedex, *Science and technique of democracy*. № 18. 1997. P. 130–131. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLSTD\(1996\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLSTD(1996)018-e) (дата звернення: 28.01.2023).

282. Interest in the context of tax relations: traditional approach and trends of tax management development. L. Kasianenko et al. *Juridical Tribune (Tribuna Juridica)*. 2020. № 10.1. P. 56–68.

283. International Encyclopedia of Comparative Law. N.Y., 1975. VII. Ch. 5. URL: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/international-encyclopedia-of-comparative-law-online> (дата звернення: 01.02.2023 р.).

284. Ippoliti R. & Tria G. Efficiency of judicial systems: model definition and output estimation. *Journal of Applied Economics*. 2020. № 23:1. P. 385–408.

285. Jaaskinen Niilo. *Doctrine as a Source of the International Unification of Law*. University of Helsinki. Finland, 1985. P. 123–128.

286. Jiménez-Gómez C. E., Gascoé Hernaéndez M. (Eds.) *Achieving open justice through citizen participation and transparency*. Hershey, PA: IGI Global, 2016. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0894439318785957> (дата звернення: 06.02.2023 р.).

287. Jong M. De, Mammadouh V. *The Theory and Practice of Institutional Transplantation: Experiences with the Transfer of Policy Institutions*. Lalenis K., 191 Dordrecht, 2002. URL: <https://research.tudelft.nl/en/publications/the-theory-and-practise-of-institutional-transplantation-experien> (дата звернення: 07.02.2023 р.).

288. Judicial independence // *Britishencyclopedia*. 2011. URL: <http://www.britannica.com/topic/judicial-independence>. (дата звернення: 16.02.2023).

289. Lexicon Technicum: Or, An Universal English Dictionary of Arts and Sciences. Harris John. № 2. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=gUsoAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=gUsoAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (дата звернення: 28.02.2023).

290. Liefaard T. Access to Justice for Children: Towards a Specific Research and Implementation Agenda. *The International Journal of Children's Rights*. Brill, 2019. URL: [https://brill.com/view/journals/chil/27/2/article-p195\\_195.xml?ebody=metrics-68018/](https://brill.com/view/journals/chil/27/2/article-p195_195.xml?ebody=metrics-68018/) (дата звернення: 16.02.2023 р.).

291. Linz J. Legitimacy of Democracy and the Socioeconomic System. Boulder, 1988. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429036620-3/legitimacy-democracy-socioeconomic-system-juan-linz> (дата звернення: 23.01.2023 р.).

292. List Christian, Valentini Laura The Methodology of Political Theory. Oxford Handbook of Philosophical Methodology. 2016. URL: DOI:10.1093/oxfordhb/9780199668779.013.10. (дата звернення: 19.02.2023).

293. Lourenço R. P., Fernando P., Gomes C. (2017). From eJustice to open judiciary: An analysis of the Portuguese experience. *Achieving open justice through citizen participation and transparency*. URL: <http://tinyurl.com/y8nz9fp5> (дата звернення: 16.02.2023 р.).

294. Malleson K. The New Judiciary: the effects of expansion and activism. Dartmouth: Ashgate Publishing Aldershot. 1999. 276 p.

295. Marković M., Gostojić S. Open Judicial Data: A Comparative Analysis. *Social Science Computer Review*. 2020. Vol.38(3). P. 295–314.

296. McCool D. Public Policy Theories, Models, and Concepts: An Anthology. N.J., 1995. URL: [https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7419441/mod\\_resource/content/1/ripley\\_stages%20of%20the%20policy%20process.pdf](https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/7419441/mod_resource/content/1/ripley_stages%20of%20the%20policy%20process.pdf) (дата звернення: 21.01.2023 р.).

297. Meyer P. (Judicial public relations: Determinants of press release publication by constitutional courts. *Politics*. 2020. № 40(4). P. 477–493.

298. Morozov E. To save everything, click here: The folly of technological solutionism (First Trad). New York: Public Affairs, 2014. 432 p.
299. Office of Administrative Law Judges. URL: <https://www.sec.gov/page/aljsectionlanding> (дата звернення: 25.02.2023).
300. Open data for open justice: A case study of the judiciaries of Argentina, Brazil, Chile, Costa Rica, Mexico, Peru and Uruguay. Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, Open Data Research Symposium, Ottawa, Canada: The Open Data Research Network. URL: [https://www.researchgate.net/publication/316109894\\_Open\\_Data\\_for\\_Open\\_Justice\\_in\\_Seven\\_Latin\\_American\\_Countries](https://www.researchgate.net/publication/316109894_Open_Data_for_Open_Justice_in_Seven_Latin_American_Countries) (дата звернення: 06.02.2023 р.).
301. Opinion on proposals amending the draft law on the amendments to the constitution to strengthen the independence of judges of Ukraine. URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD%282013%29034-е> (дата звернення: 20.02.2023).
302. Opinion on the Constitution of Ukraine, Strasbourg, 11 March 1997. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2008\)015-е](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2008)015-е) (дата звернення: 27.01.2023 р.).
303. Pannick D. Judges. Oxford ; New York : Oxford University Press, 1987. URL: <https://www.biblio.com/book/judges-pannick-qc-david/d/284004697> (дата звернення: 01.02.2023 р.).
304. Park A, Youm K. H. Judicial communication in South Korea: Moving toward a more open system? *Justices and Journalists: The Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P.184–208.
305. Parkin M., Wedeking J. Connecting with the courts: Online access to state judicial systems. *Justice System Journal*. 2017.Vol. 38. P. 22–36.
306. Parsons T. Essays on sociological theory. N.Y., 1964. URL: <https://www.biblio.com/9780029240304> (дата звернення: 02.02.2023 р.).
307. Peyrache A., & Zago A. Large courts, small justice!: The inefficiency and the optimal structure of the italian justice sector. *Omega*. 2016. № 64. P. 42–56.

308. Ramseyer J. M. Talent matters: Judicial productivity and speed in Japan. *International Review of Law and Economics*. 2012. № 32(1). P. 38–48.
309. Resolution on the candidate status of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia 2022/2716 (RSP). URL: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printfcheglobal.pdf?id=739315&l=en> (дата звернення: 09.01.2023 р.).
310. Sandoval-Almazan R., Gil Garcia J. R. Understanding judicial websites: An exploration of portals in the States of Mexico Kauai. *HI: IEEE Computer Society*. 2015. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0894439318785957> (дата звернення: 06.02.2023 р.).
311. Sandoval-Almazan, R., & Gil-Garcia, J. R. (2020). Understanding e-Justice and Open Justice Through the Assessment of Judicial Websites: Toward a Conceptual Framework. *Social Science Computer Review*. № 38(3). P. 334–353.
312. Soares Y., & Sviatschi, M. M. The Impact of Modernization of Justice on Court Efficiency in Costa Rica. Working paper Office of Evaluation and Oversight, Inter-American Development Bank. 2010. No. WP/OVE-06/10. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15140326.2020.1776977> (дата звернення: 24.02.2023 р.).
313. Spencer R., Davis R (eds). Communication beyond the judgments: The Australian High Court, speaking for itself, but not tweeting. *Justices and Journalists: The Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. P.39–57.
314. Spotlighting the Invisible: Justice for children in Africa (Addis Ababa: African Child Policy Forum, 2018). URL: <https://defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2018/05/Spotlighting-the-Invisible-Justice-for-children-in-Africa-Final.pdf> (дата звернення: 19.02.2023 р.).
315. Tania Sourdin , Bin Li, Donna Marie McNamara Court innovations and access to justice in times of crisis. *Health Policy and Technology*. Volume 9. Issue 4. December 2020. P. 447–453.
316. Vile M. J. C. Constitutionalism and the separation of powers / 2nd ed // Indianapolis: Liberty Fund, 1998. 455 p.

317. Zalnieriute, Monika and Bell, Felicity, Technology and the Judicial Role. In Gabrielle Appleby and Andrew Lynch (eds), *The Judge, the Judiciary and the Court: Individual, Collegial and Institutional Judicial Dynamics in Australia* (Cambridge University Press, 2021). URL: <https://ssrn.com/abstract=3492868> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3492868/> (дата звернення: 06.02.2023 р.).

## ДОДАТКИ

Додаток А

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Гук Н. Правове регулювання соціального забезпечення суддів в умовах євроінтеграції України: тенденції подальшого розвитку. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* Т. 7. № 3. 2020. С. 48–55.

2. Гук Н. Професіоналізація суддів як основа демократизація судової системи України: організаційно-правові заходи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7. 2020. С. 39–46.

3. Чернописька В., Гук Н. Громадський контроль у процесах демократизації судової системи України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2022. №1 (33). С.92–98.

*Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

4. Гук Н. До проблеми реформування правоохоронних органів. *Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка:* матеріали Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції. (м. Львів, 30 травня 2017 р.). Вип. 6. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 105–108.

5. Гук Н. Судова реформа як визначальний компонент правової реформи. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права):* матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 52–56.

6. Гук Н. Філософсько-правове трактування цілісності особистості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:* збірник тез VII Всеукраїнської науково-практичної конференції.

(Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 58–60.

7. Гук Н. Громадський контроль як інструмент реформування суддівської системи. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)*: збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018. С.111–115.

8. Гук Н. Феномен громадського контролю судової влади. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 47–48.

9. Гук Н. Проблеми реформування суддівської системи: громадський контроль. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*: матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції. (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 172–175.

10. Гук Н. І. Вплив судової системи на забезпечення гендерної рівності. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність*: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (Львів, 6 грудня 2019 р.). 2019. С. 72–74.

11. Гук Н. І. Вища рада правосуддя як інститут забезпечення незалежності судової влади. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність*: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 117–122.

12. Гук Н. І. Особливості становлення вищої ради правосуддя. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 250–253.

13. Гук Н. І. Судова влада України в контексті правової глобалізації. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи*: матеріали Дванадцятої всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліґа-Прес, 2020. С. 101–105.

### АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ

№ з/п	Назва конференції	Тип конференції	Місце і дата проведення	Форма участі
1.	<i>Місцева влада й самоврядування в Україні та державах світу: історія та сучасність (аспекти права). На вшанування пам'яті проф. Юрія Панейка</i>	Шоста Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція	м. Львів, 30 травня 2017 р.	дистанційно
2	<i>Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)</i>	Сьома всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція	м. Львів, 25 травня 2018 р.	дистанційно
3	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Сьома всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2018 р.	очно
4	<i>Механізм правового регулювання</i>	Всеукраїнська наукова	м. Львів, 23 листопада	очно

	<i>правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)</i>	конференція здобувачів вищої освіти	2018 р.	
5	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Восьма всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2019 р.	очно
6	<i>Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)</i>	Дев'ята всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 31 травня 2019 р.	дистанційно
7	<i>Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:</i>	Десята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 6 грудня 2019 р.	дистанційно
8	<i>Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність</i>	Одинадцята Всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 29 травня 2020 р.	дистанційно
9	<i>Захист прав і свобод людини та</i>	Дев'ята Всеукраїнська	м. Львів, 30 травня	очно

	<i>громадянина в умовах формування правової держави:</i>	науково-практична конференція	2020 р.	
10	<i>Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи</i>	Дванадцята всеукраїнська наукова конференція	м. Львів, 4 грудня 2020 р.	дистанційно